

Ο ΚΑΘΡΕΠΤΗΣ ΤΟΥ ΑΡΧΙΜΗΔΟΥΣ

Ἀλήθεια ἢ μῦθος εἶνε ὅτι ἐπέτυχεν ὁ Ἀρχιμήδης νὰ καύσῃ μακρόθεν διὰ καθρέπτου τὰ πλοῖα τῶν Ῥωμαίων πολιορκούντων τὰς Συρακούσας ; Ὁ ἀκριβῶς ἐρευνῶν τὰ περὶ τοῦ πολυκρότου τούτου ζητήματος ἱστορικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ὑπομνήματα εἰς ἓν μόνον κατορθώνει νὰ φθάσῃ βέβαιον συμπέρασμα, ὅτι οὐδὲν τούτων δύναται νὰ δικαιολογήσῃ τοὺς ἐπιμένοντας νὰ κατατάσσωσι τὴν κατοπτρικὴν πυρπόλησιν τοῦ ρωμαϊκοῦ στόλου μετὰ τῶν ἀσυμβιβάστων πρὸς τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης θαυμασίων ἀκουσμάτων. Ἄξια συζητήσεως εἶνε μόναι αἱ ἱστορικαὶ κατὰ τοῦ γεγονότος ἐνστάσεις, ἃν δηλ. πράγματι ἔκαυσεν ὁ Ἀρχιμήδης τὰς τριήρεις τῶν πολιορκητῶν, ἀλλὰ τελείως ἀβάσιμα πάντα ὅσα ἐγράφησαν πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι μαθηματικῶς ἀδύνατον ἦτο νὰ τὰς καύσῃ. Τοῦτο ἐν τούτοις ἰσχυρίσθη πλὴν πολλῶν ἄλλων ἀφανεστέρων καὶ ὁ πολὺς Καρτέσιος διὰ τοῦ ἐξῆς συλλογισμοῦ: «Οὐδεμία καύσιμος ὕλη δύναται ν' ἀναφθῇ διὰ κοίλου κατόπτρου, παρὰ μόνον ἐφ' ὅσον εὐρίσκεται εἰς τὴν ἐστίαν αὐτοῦ· γνωστὸν δὲ εἶνε ἐκ τῆς γεωμετρίας ὅτι ἡ ἀπόστασις τῆς ἐστίας κοίλου κατόπτρου εἶνε τὸ ἡμισυ τῆς ἀκτίνος, ἦτοι τὸ τέταρτον τῆς διαμέτρου τῆς σφαιράς ἐκ τῆς ὁποίας τοῦτο ἐλήφθη. Πρὸς συγκέντρωσιν λοιπὸν τῶν ἀκτίνων φλογοβόλου κατόπτρου εἰς ἐστίαν ἀπέχουσαν διακοσίους πόδας, θ' ἀπῆρτετο κάτοπτρον ἔχον διάμετρον ὀκτακοσίων. Κατασκευὴ ὅμως τοιοῦτου φαίνεται τελείως ἀδύνατος, πρὸ πάντων εἰς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τοὺς ὑαλοουργούς, οὐδ' εἶνε εὐκολώτερον νὰ πιστεύσωμεν δυνατὴν τὴν κατασκευὴν μεταλλίνου τοιοῦτου ἀνηκούστου μεγέθους».

Μετὰ τὴν ἀνωτέρω ἀπόφασιν ἡ κατάταξις τοῦ ἀρχιμηδείου κατορθώματος εἰς τὰ μυθολογήματα ἐθεωρήθη εὐλόγως ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὡς ὀριστική, ἀφοῦ οὐχὶ νὰ πιστεῦσῃ ὅτι πράγματι ὑπῆρξεν, ἀλλ' οὐδὲ νὰ φαντασθῇ δύναται τις καθρέπτῃν μεγαλείτερον ἄλωνιου. Τὴν τοιαύτην ἀπιστίαν ἐδικαιολογεῖ ἐτι μᾶλλον ἡ ἔλλειψις εἰς τὰ περιωθέντα συγγράμματα τοῦ συρακουσίου σοφοῦ πάσης μνείας περὶ κατασκευῆς τοιούτων κολοσσιαίων κατόπτρων, ἣτις θὰ ἦτο κατόρθωμα ἐφάμιλλον πρὸς τὴν παρ' αὐτοῦ μνημονευομένην ἐν τῷ Ψαμμίτῃ ἀκριβῆ ἀρίθμησιν τῶν κόκκων τῆς ἄμμου τῆς λιβικῆς ἐρήμου. Καὶ ἀληθὲς μὲν εἶνε ὅτι ὁ

τομος ις'. Ὀκτώβριος.

Ἀρχιμήδης ἐφονεύθη ὑπὸ ρωμαίου στρατιώτου εὐθὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Συρακουσῶν, ἀλλ' οὔτε ὁ Πλούταρχος, οὔτε ὁ Πολύβιος ἢ ὁ Τίτος Λίβιος, οἱ ἀκριβῶς ἱστορήσαντες τὰ κατὰ τὴν πολιορκίαν λέγουσι τι περὶ τοῦ φλογοβόλου κατόπτρου. Πρῶτοι αὐτοῦ μνημονευταὶ εἶνε ὁ Θεόδωρος, ὁ Πάππος καὶ ὁ Γαληνός, εἰς συγγράμματά μὴ περιωθέντα, ἐκ τῶν ὁποίων παρέλαβον τὰ σχετικὰ χωρία ὁ Ζωναρᾶς, ὁ Τσέτζης καὶ οἱ μετ' αὐτοὺς διηγηθέντες τὸν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης μῦθον.

Εἰς τοιαύτην εὐρίσκετο καὶ ἐφαίνετο προωρισμένον νὰ μείνῃ τὸ ζήτημα θέσιν, ὅτε ἔτυχε νὰ κινήσῃ τὴν προσοχὴν τοῦ περιωνούμου φυσιοδίφου Βυφῶνος, ὅστις δι' ἀκριβεστέρας μελέτης τῶν κειμένων καὶ ἰδίως τοῦ χωρίου τοῦ Τσέτζη ἐσχημάτισε τὴν γνώμην, ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἐμπρησμοῦ κατορθωθέντος δι' ἐνὸς μόνου κατόπτρου, ἀλλὰ διὰ τῆς συγκεντρώσεως εἰς κοινὴν ἐστίαν τῶν ἀκτίνων πολλῶν. Τοῦτο ἐφαίνετο προκύπτειν ὄχι μόνον ἐκ τῶν σχετικῶν πρὸς τὸ ἀρχιμήδειον μηχανήματα χωρίων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἀφηγουμένων ὁμοιον κατόρθωμα τοῦ Πρόκλου, τοῦ ἐπιτυχόντος ἐπτά μετὰ τὸν Ἀρχιμήδην αἰῶνας, ἦτοι ἐν ἔτι 514, νὰ πυρπολήσῃ τὰ πλοῖα τοῦ πολιορκουμένου τὴν Κωνσταντινούπολιν Οὐίταλιανῶ διὰ τῆς συγκεντρώσεως εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον τῶν ἀκτίνων ἰκανοῦ ἀριθμοῦ κατόπτρων χαλκίνων. Ἄν ἡ τοιαύτη συγκεντρώσις ἦτο πράγματι δυνατὴ, ἀπεγυμνοῦτο τότε πάσης ἀξίας ἢ ἔνστασις ἢ στηριζομένη εἰς τὸν τεράστιον ὄγκον τοῦ ἀπαιτουμένου πρὸς τὴν μακρόθεν πυρπόλησιν κίλου κατόπτρου. Ἄλλὰ καὶ περὶ τούτου ἐπεκράτουν δύο ὄλως ἀντίθετοι γνώμαι, ἀφ' ἐνὸς μὲν οἱ ἀρμόδιοι, ἦτοι οἱ γεωμέτραι καὶ μηχανικοί, ἐπέμενον νὰ θεωρῶσιν ὡς μαθηματικῶς ἀδύνατον τὸ εἶτε δι' ἐνὸς εἴτε διὰ πολλῶν κατόπτρων ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ἀρχιμήδην κατόρθωμα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἰσχυρίζετο τὸ ἐναντίον μόνος ὁ Βυφῶν, οὐδόλως πτοούμενος οὔτε ἐκ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπιχειρημάτων τῶν ἀντιπάλων του, οὔτε ἐκ τῆς ἐπιρριπτομένης κατ' αὐτοῦ μομφῆς ὅτι ἀναμιγνύεται εἰς ἔργα ἀλλότρια τῆς εἰδικότητος αὐτοῦ, ἀπλοῦς ὢν ζωολόγος ἢ, κατ' ἄλλους αὐστηροτέρους, μέγας μόνον συγγραφεὺς καὶ τίποτε περισσότερον. Ἄντὶ ἀπαντήσεως εἰς ταῦτα ἐκλείσθη ὁ Βυφῶν εἰς τὸ σπουδαστήριον αὐτοῦ, ἀσχολούμενος νυχθημερὸν ἐπὶ τινὰς μῆνας ν' ἀνεύρη πῶς ἠδύνατο ν' ἀποδειχθῇ ψηλαφητῶς ὅτι ἀνωτέρα τῆς εἰδικότητος εἶνε πολλακίς ἢ μεγαλοφυΐα. Προῖον τῶν μελετῶν αὐτοῦ ἦτο ἡ ἐπινοήσις καὶ κατασκευὴ ἀντανεκλαστικῶν μηχανήματος συνισταμένου ἐξ ἑκατὸν ἐξήκοντα ἐπιπέδων καὶ κινουμένων διὰ στροφίγγων ὑελίνων κατόπτρων μήκους ὀκτῶ δακτύλων καὶ ἐξ

πλατους. Τοῦτο καταλλήλως τοποθετήσας ἐν ὑπαίθρῳ προσεκάλεσε πάντας τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ παρευρεθῶσιν εἰς τὴν δοκιμὴν τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ τὴν πρωίαν τῆς ἐνάτης ἀπριλίου 1747, ἂν ἦτο ἡ ἡμέρα καλὴ. Αὕτη ἀνέτειλε κάπως ἀμφίβολος καὶ μόνον ἐκ διαλειμάτων ἔλαμπεν ὁ ἥλιος τελείως ἀσκίαστος ἀπὸ νεφέλας. Τοῦτο ὁμῶς δὲν ἐκόλυσεν αὐτὸν νὰ προβῇ εἰς τὸ ἀγγελθὲν πείραμα, ν' ἀνάψῃ δηλ., νὰ καύσῃ καὶ ν' ἀποτεφρώσῃ διὰ τῆς συγκεντρώσεως τῶν ἀκτίνων τῶν κατόπτρων τοῦ παχείας σανίδας εἰς ἀπόστασιν διακοσίων δέκα ποδῶν, ἦτοι κατὰ τι μεγαλειτέραν τῆς χωριζούσης τὰς τριῆρεις τῶν Ρωμαίων ἀπὸ τὰς ἐπάλλξεις τῶν Συρακουσῶν. Ἡ ἐκ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ πειράματος ἐντύπωσις ὑπῆρξεν ἀπερίγραπτος. Οἱ παριστάμενοι ἔτριβον τοὺς ὀφθαλμοὺς διστάζοντες ἂν πράγματι ἢ ἐν ὄνειρῳ ἔβλεπον καθρέπτας ἀνάπτοντας μακρόθεν σανίδας καὶ δοκοὺς.

Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ πειράματος καὶ τῆς διοπτρικῆς θεωρίας εἰς τὴν ὁποίαν ἐστηρίζετο ὑπεβλήθησαν διὰ πολυκρότου ὑπομνήματος εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Ἐπιστημῶν, ἣτις ἠναγκάσθη, θέλουσα καὶ μὴ θέλουσα νὰ μεταβάλλῃ γνώμην. Ὁ ἐπὶ τῇ βᾶσει τῶν δῆθεν ἀκαταμαχητῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Καρτεσίου καλούμενος χθὲς ἀρχιμήδειος μῦθος μετεβλήθη ἀπὸ μιᾶς εἰς ἄλλην ἡμέραν εἰς ἀναμφισβήτητον γεγονός. Ἐν τῇ πρώτῃ τῷ ὄντι ὁρμῇ τῆς ἐκ τοῦ πειράματος τοῦ Βυφῶνος ἐπελθούσης ἀντιδράσεως ἐλησμονήθη ὅτι, πλὴν τῆς ἐπιστημονικῆς κατὰ τῆς μακρόθεν πυρπολήσεως τοῦ ρωμαϊκοῦ στόλου ἐνστάσεως, ὑπῆρχε καὶ ἄλλη τις ἱστορικὴ σπουδαιοτάτη, ἡ σιωπῆ δηλ. τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Πολυβίου. Ὁ Βυφῶν καὶ οἱ μετ' αὐτὸν πειραματισταί, ὁ Χόεζεν, ὁ Σιρναχούζεν, ὁ Σεπτάκας καὶ ἐσχάτως ὁ Ἐριζων ἀπέδειξαν μόνον ὅτι δὲν ἦτο ἐπιστημονικῶς ἀδύνατον τὸ κατόρθωμα, ἥδη δὲ ἀπόκειται εἰς τοὺς ἱστορικοὺς καὶ τοὺς κριτικοὺς νὰ καταστήσωσιν ἐξ ἴσου ἀναμφισβήτητον διὰ τῆς μελέτης, τῆς παραθέσεως καὶ ἀκριβοῦς σταθμίσεως τοῦ κύρους τῶν κειμένων ὅτι πράγματι κατωρθώθη, ὅτι πλὴν τῶν ἀνυπερβλήτων αὐτῆς ποιητῶν, συγγραφέων καλλιτεχνῶν καὶ φιλοσόφων ἐγέννησεν ἡ Ἑλλάς καὶ τοὺς μεγίστους δύο στολοκαύτας, τὸν Ἀρχιμήδην καὶ τὸν Κανάρην.

Ε. Ροῦδης.

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΡΑ ΛΙΒΙΑ

ΚΑΙ Η ΘΥΓΑΤΗΡ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ¹

Β'

Μετά τὸν θάνατον τοῦ Μαρκέλλου, τοὺς ἐπ' αὐτῶ θρήνους καὶ τὰς ἐπικηδείους ᾠδὰς, ἡ Ἰουλία ἀπέβαινε καὶ αὖθις ὀχληρά. «Δύο ἔχω θυγατέρας, ἔλεγεν ὁ Αὐγούστος, αἵτινες ἐξ ἴσου βασιανίζουσι τὸ πνεῦμά μου, τὴν Ἰουλίαν καὶ τὴν ρωμαϊκὴν δημοκρατίαν».

Ἐν ταῖς πατρικαῖς αὐτοῦ μερίμναις ἐπρυτάνευε συνήθως ἡ πολιτικὴ, ἐν τούτῳ δὲ ἔκειτο τὸ μέγα κακόν· ἐν αὐτῇ ἀπόλεσε τὴν οἰκογενειακὴν χαρὰν τὸ ὑπέρτατον τοῦ ἐγωϊσμοῦ αὐτοῦ ἐπιδιώκων ἐπιχείρημα καὶ οὐδὲν ἄλλο κατώρθωσεν ἢ νὰ ἐξωθήσῃ εἰς τὰ ἄκρα τὸ μᾶλλον ἀνυπότακτον καὶ τὸ παραφορώτατον τῶν πλασμάτων. Μετὰ τίνος νὰ συζεύξῃ αὐτὴν πάλιν; Ἄπο τῆς στιγμῆς ταύτης ἡ Λιβία σφόδρα ἐφαίνετο ποθοῦσα τὸν μετὰ τοῦ Τιβερίου γάμον της, πλὴν ἀντέστη ὡς καλὴ ἀδελφὴ ἡ Ὀκταβία. Ὁ Αὐγούστος ὑπὸ τῆς μερίμνης τῶν τῆς δυναστείας συμφερόντων πάντοτε ἐμφορούμενος, ἀπέκλινε πρὸς τὸν Ἀγρίππαν. «Υψώσας τοσοῦτον τὸν ἄνθρωπον τοῦτον, ἔλεγεν αὐτῷ ὁ Μαικήνας μυστικῶς, ὥστε ἡ γαμβρόν σου αὐτὸν ν' ἀναδείξῃς ἢ νὰ τὸν κρημνίσῃς ἀπαιτεῖται». Ἄλλ' ἦν ὑπερτεσσαρακοντούτης ὁ Ἀγρίππας, δὲν ἠρίθμει δὲ πλείονα τῶν ἑπτακαίδεκα ἐτῶν ἡ Ἰουλία· πρὸς ἐπίμετρον εἶχεν οὗτος σύζυγον τὴν Μαρκέλλαν, ἀδελφὴν τοῦ Μαρκέλλου, ἀλλ' ὅ,τι ὁ Αὐγούστος ἐζήτηε ἦν καὶ τῆς Ὀκταβίας πόθος προσφιλῆς, τὰ πάντα δεχομένης ἵνα ματαιώσῃ μιᾶς Λιβίας τὰ σχέδια. Ἡ τεθλιμμένη μήτηρ κατεσίγασε τὴν ὀδύνην τῆς καρδίας της καὶ διὰ πάσης ἠγωνίσθη τῆς ἐπιρροῆς αὐτῆς εἰς τοῦ Ἀγρίππα τὴν διάζευξιν, εὐτυχῆ ἑαυτὴν λογιζομένη ἂν ἐξηγόραζε καὶ μὲ τὸ τίμημα ἔτι τῆς εἰς τὴν θυγατέρα της ἐπιγιγνομένης ὕβρεως τὴν ἐκμηδένισιν τῶν ὑπερφιάλων τῆς μυσαστρομένης δεσποίνης συνδυασμῶν.

Ἡ Λιβία ἠμυοῖρει τῆς ἀταραξίας τῶν ἰσχυρῶν ψυχῶν, ὅσαι δεσπόζουσι τοῦ χρόνου ἔτι καὶ ἐν ταῖς ἀποτυχίαις αὐταῖς. Ἡττηθεῖσα νῦν μετήνεγκεν εἰς τὸ μέλλον τοὺς ὑπολογισμοὺς αὐτῆς· ἦτο ἀγὼν ἀναβληθεῖς, πλὴν οὐχὶ ἀπολεσθεῖς. Ἐν τῇ μετριοπαθείᾳ ἡ ὑπομονὴ αὐτῆς ἦν

¹ Ἴδε προηγούμενον φυλλάδιον Σεπτεμβρίου.

οἰοῖται προαισθησις τῶν μακρῶν τῆς ζωῆς ἐτῶν, ἄτινα ἐπεφυλάσσοντο αὐτῇ· καὶ συνετελέσθη οὕτω κατὰ τοὺς πόθους τοῦ Αὐγούστου ἢ μετὰ τοῦ Ἀγρίππα σύζευξις τῆς Ἰουλίας, ὁ δὲ ἐν Ἀκτίῳ νικητῆς δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐκτιμήσῃ τὰ πλεονεκτήματα τῆς περιφήμου ταύτης ἐνώσεως. Ἐν τι μόνον ἔλειπε τῷ Ἀγρίππα, ὅπερ οὔτε αἱ παρασχεθεῖσαι τῷ κράτει ἐκδουλεύσεις, οὔτε τοῦ Αὐγούστου ἡ εὐνοια ἠδύναντο νὰ χορηγήσωσιν αὐτῷ. Εἰς τὰ ὄμματα τῆς ρωμαϊκῆς ἀριστοκρατίας, ἧς ἡ σύζυγος αὐτοῦ ἐμελλε νὰ ἦ τὸ λαμπρὸν ἄνθος, ὁ ὑπερήφανος οὗτος στρατιώτης ὡς μέγας τοῦ κράτους λειτουργὸς κατεῖχε τὴν θέσιν ὑφ' ἣν προσβλέπονται ἐν ταῖς ὑψηλαῖς κοινωνίαις οἱ ὀψίπλοτοι· ἂν εἰς ταῦτα προστεθῶσι καὶ ἡ ὠριμος αὐτοῦ ἡλικία, τοῦ ἠθους τὸ αὐστηρόν, ἡ τραχύτης ἀνδρὸς χρόνον ἱκανὸν καταναλώσαντος ἐν μέσῳ τῶν μαχῶν καὶ τῶν περισπασμῶν, ἀγνοοῦντος τὴν ζωὴν, τὸν ἠδονικὸν καὶ φιλόκαλον βίον ὃν καὶ τούτου ἕνεκα περιεφρόνει, ἔχει τις πλήρη τοῦ συζύγου τῆς Ἰουλίας εἰκόνα· Vir simplicitati prior quam deliciis, γράφει περὶ αὐτοῦ ὁ Πλίνιος παρέχων χαρακτηρισμὸν ἀκριβῆ ἐντελῶς πρὸς τὴν εἰκόνα ταύτην ἀνταποκρινόμενον. Δύναται τις νὰ ἴδῃ ἐν τῇ ἐν Βενετία αὐλῇ τοῦ ἀνακτόρου Γριμάνη λαμπρὸν τοῦ Ἀγρίππα ἄγαλμα, μάρμαρον κολλοσιαῖον, ὅπερ ἄλλοτε ἐκόσμηε τοῦ Αὐγούστου τὸ πάνθεον· ὁ ἦρωα παρίσταται κατὰ τὸν ἑλληνικὸν τρόπον γυμνός, τὴν μάχαιραν ἐν τῇ δεξιᾷ κρατῶν, τὴν χλαμύδα δ' ἐπὶ τοῦ ὤμου ἐρριμμένην ἔχων καὶ τὸ βῆμα προτείνων ὡς εἰς προσβολήν. Εὐρέως τὰ στήθη διαστελλονται, ἡ ρώμη διαλάμπει πανταχοῦ, πλὴν χάρις οὐδεμία· ἔχετε πρὸ ὑμῶν τὸν τύπον ρωμαλέου τῶν ἀγρῶν τῆς Ρώμης γεωργοῦ· ταύρου τράχηλον καὶ μυῶνας Ἡρακλέους. «Τοσαύτης ἀπήλαυεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ θεοῦ Αὐγούστου ὁ λαὸς ἐλευθερίας, λέγει ἕτερος ἱστορικός, ὥστε ὑπῆρχον ἄνθρωποι ἀποινεῖ προβαίνοντες μέχρι τοῦ ψέγειν τὴν ταπεινὴν τοῦ Ἀγρίππα γέννησιν». Τοῦτο οὐδαμῶς ἠνώχλει τὴν Ἰουλίαν ἀνεχομένην καὶ διὰ τῆς ἀνοχῆς ἐνθαρρύνουσαν τὰς τάσεις ταύτας ἐν μέσῳ τοῦ λαμπροῦ τῶν νεαρῶν καὶ εὐφυῶν θεραπευτῶν αὐτῆς ὀμίλου. Βραδύτερον ὁ Καλλιγούλας ἀπεκήρυξεν ἀπλούστατα τὸν πρόγονον· ἀπαρνούμενος τὴν ιδιότητα ἐγγόνου τοῦ Ἀγρίππα, διέδωκε τὸν μῦθον αἰμομικτικῆς τοῦ Αὐγούστου σχέσεως μετὰ τῆς ἰδίας θυγατρὸς. Ὑπὸ μίαν μόνην ἔποψιν ἠδύνατο ὁ Ἀγρίππας νὰ συμφωνῇ τῇ Ἰουλίᾳ. Δὲν ἦτο αὐτὴ τοῦ Αὐγούστου θυγάτηρ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡ μᾶλλον μεμορφωμένη καὶ πεπαιδευμένη τῶν εὐγενῶν τῆς Ρώμης γυναικῶν. Ἐτρεφεν ἀφ' ἐτέρου ὁ Ἀγρίππας ἄπειρον ἐκτίμησιν τῶν ὠραίων ἀγαλμάτων καὶ τῶν λαμπρῶν οἰκοδομῶν καὶ μόνον τὸν ἐξωραϊσμὸν τῆς Ρώμης διενόειτο· αἱ

αὐταὶ καλλιτεχνικαὶ κλίσεις συνέδεδον αὐτούς, ἀλλ' ὑπὸ τὴν πρακτικὴν ἔποψιν ἄλλως εἶχε τὸ πρᾶγμα· ἡ γυνὴ τὴν ἰδίαν τέρψιν ἐπέδωκε καὶ τοῦ ἑαυτῆς οἴκου τὴν φιλόκαλον διασκευὴν, ἐν ᾧ ἐκείνος, οὐ καὶ πέραν τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς ἐξετείνοντο αἱ βλέψεις τὸ κράτος ὅλον περιβάλλουσαι, ἡγάπα τὰς τέχνας δι' ὅσα κοινὰ παρέχουσιν εὐεργετήματα καὶ τὸν πλοῦτον κατηνάλισκεν εἰς ἀνέγερσιν στοῶν, ναῶν καὶ λουτρῶνων, εἰς κατασκευὴν ὑδραγωγείων καὶ δημοσίων κήπων φύτευσιν, ἐν οἷς τ' ἀγάλματα καὶ αἱ τοιχογραφίαι ἐνεφανίζοντο καὶ ἐπολλαπλασιάζοντο διὰ τοῦ ἀφθόνως δαπανωμένου χρυσοῦ.

Ἐν τούτοις ὁ ἀτυχῆς οὗτος ὑμέβαιος ἔσχεν ὠραίους ἐν ἀρχῇ καρπούς· τὸν Γάϊον πρῶτον, εἶτα τὸν Λούκιον, τὴν Ἰουλίαν καὶ τὴν Ἀγρίππιαν. Ὁ Αὐγούστος ἔβλεπεν οὕτω πληρουμένους τοὺς προσφιλεστέρους αὐτοῦ πόθους. Ἰοιθῆτησε παραχρῆμα τοὺς ἐγγόνους ἀσφαλιζὼν ἅμα εἰς τὸ ἑαυτοῦ γένος τοῦ θρόνου τὴν διαδοχὴν καὶ κατὰ τῶν ἐνδεχομένων προσβολῶν αὐτὸ περιφρουρῶν. Δὲν συμβοῖ τις ἀτιμωρητεῖ μετὰ τοιαύτης Κίρκης οἷα ἦν ἡ Ἰουλία. Ἡ διὰ τριπλοῦ χαλκοῦ τεωρακισμένη τοῦ στρατιώτου καρδία ὑπέστη τὸ ἀκαταμάχητον αὐτῆς θέλητρον, ὅτε δὲ μετὰ μικρὸν διανοίξας τὰ ὄμματά ἐγνώρισε τῆς γυναικὸς τὴν ἀτάσθαλον φύσιν, ἠγωνίσθη, ἀλλ' ἀτελεσφόρος κατὰ τοῦ κακοῦ. Ἡ ὑπερηφάνεια τοῦ χαρακτῆρος οὔτε νὰ παραπονηθῆται, οὔτε νὰ ἐκδηλοῖ τὴν θέσιν του ἐπέτρεπεν αὐτῷ. Παραμυθίαν καὶ καταφυγὴν διὰ τὴν βιβρώσκουσαν αὐτὸν θλίψιν ἐφαίνοντο αὐτῷ παρέχουσαι αἱ στρατιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις καὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου οἱ μόχοι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τούτῳ ἐπέζητει ἀφορμάς, ἵνα καταλείπη εἰς ἄλλους λαμπροτέρους καὶ εὐτυχεστέρους τὴν ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι δόξαν. Τὸ κατέχον αὐτὸν δαιμονιώδες πάθος, ὅπερ μάτην ἐπολέμησε νὰ καταπνίξῃ, ἠκολούθησεν αὐτὸν πανταχοῦ καὶ ἐπετάχυνε τὸ τέλος αὐτοῦ. Ὁ Ἀγρίππας θνήσκει ἐν ἡλικίᾳ δύο καὶ πεντήκοντα ἐτῶν. Εἰς τὴν χήραν αὐτοῦ μόλις ἐδόθη ὁ καιρὸς νὰ φέρῃ εἰς φῶς ἐν τελευταίῳ τέκνον, τὸν ὑστερογενῆ Ἀγρίππαν καὶ νέας ἀρχεται ραδιοουργίας ἡ πλεκτάνη, ἐν ἧ ἡ Λιβία διαδραματίζει τὸ ἀπαιτούμενον πρόσωπον. Ἐπὶ δεκαετίαν ἀνέμενε τὴν ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ ἐκείνου ἀπαλλαγὴν τῆς Ἰουλίας, ἤδη δὲ εἶχεν αὐτῆς ἀνάγκην διὰ τὸν υἱὸν τῆς Τιβερίου. Καὶ ἰδοὺ νέοι γάμοι τῶν δευτέρων οἰκτρότεροι.

Ζῶντος ἔτι τοῦ Ἀγρίππα εἶχεν ἡ Ἰουλία διακριθῆ ἐπὶ ἐπιληψίμῳ διαγωγῇ ἢν διηυκόλυνον αἱ διαρκεῖς ἀπουσίαι τοῦ συζύγου, οὐ τὴν παρουσίαν αἱ τοῦ κράτους ὑποθέσεις ἐπιτακτικῶς ἐπέβαλλον νῦν μὲν ἐν μέσῳ τοῦ στρατοῦ, νῦν δὲ εἰς τὴν καταστολὴν τῶν ἐν ἐπαρχίαις στά-

σεων. Πρὸς τὴν μεγάλην ἐκείνην δέσποιναν, τὴν πρῶτην ἐν Ρώμῃ καὶ περικαλλεστάτην συνέρρεεν ὅ,τι λαμπρὸν καὶ ἀνθηρὸν ἐνεῖχεν ἡ ρωμαϊκὴ νεότης, ἡ δὲ καρδία τῆς συζύγου τοῦ γηραιοῦ στρατάρχου δὲν ἦτο καὶ πολὺ δυσάλωτος. Ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ γάμου ἀπήλαυεν ἡ Ἰουλία ἠδείας χειραφετήσεως ἀπὸ τῆς ὀχληρᾶς ἀνίας, ἦν ἐν τῇ πατρικῇ στείγῃ ὑφίστατο. Πρωίμως τῆς μητρὸς ἀποσπασθεῖσα καὶ εἰς τὴν ἰδιαίτεράν τοῦ πατρὸς αὐλήν μετενεχθεῖσα εἶχεν ἀυξηθῆ ὑπὸ τὰς φροντίδας πατρὸς στέργοντος τὴν λιτότητα τῶν ἀστυκῶν ἡθῶν καὶ μέχρι σχολαστικότητος αὐστηροῦ. Δὲν ἦτο τὸ παράπαν εὐάρεστος ἢ διατριβῆ ἐν τῷ γυναικῶνι τοῦ Αὐγούστου, ἐν μέσῳ τῆς θείας Ὀκταβίας, τῆς αὐστηρᾶς μητρὸς Λιβίας καὶ Σκριβωνίας τῆς πραγματικῆς μητρὸς· ἐνταῦθα ἡ ἔρις δὲν ἐπέζητει ἢ τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν. Ὁ Αὐγούστος εἶχε τὴν ἀδυναμίαν νὰ φέρῃ ἐνδύματα ἐν τῷ οἴκῳ ὑπὸ τῶν οἰκείων κατεσκευασμένα, ἔπρεπε δὲ ἐκοῦσαι ἄκουσαι νὰ ράπτωσι καὶ νήθωσι δι' ὅλης τῆς ἡμέρας· ἡ ὀπισθόβουλος αὐτῆς τάσις ἄρχοντος διὰ τῶν τρόπων τούτων τὴν δημοτικότητα ἐπιζητοῦντος ἠρέθιζε σφόδρα τὴν νεαρὰν ἡγεμονίδα ἀποστέργουσαν τῆς Ναυσικίας τὰ ἔργα, ἡ δὲ ἀνυπομονησία αὐτῆ καὶ ἡ δυσαρέσκεια ἦν ὁ πρόλογος τῆς βραδύτερον γενομένης ὑπ' αὐτῆς περιβοήτου ἀποκρίσεως: «Ἄν ὁ πατὴρ λησμονῇ ὅτι εἶνε Καῖσαρ, δικαιοῦμαι ν' ἀναμιμνήσκωμαι ἐγὼ ὅτι εἰμὶ θυγάτηρ αὐτοῦ». Ἄλλως τε ὁ οἶκος τοῦ Αὐγούστου ἦν βωμὸς ἱερός, οἰνεὶ θείας γενεᾶς ἐνδαικίτημα ἀπρόσιτον εἰς τὴν κομψὴν νεότητα. Ἡμέραν τινα ἐν τοῖς λουτροῖς τῆς Βαΐας νεανίας εὐγενῆς, ὁ Λούκιος Βικίνιος θεώρησε καθῆκον νὰ προσαγάγῃ τὰ σεβάσματα αὐτοῦ τῇ ἡγεμονίδι, ἀλλὰ τὸ τολμηρὸν διάβημα ἔτυχε κακῆς ὑποδοχῆς παρὰ τῷ Αὐγούστῳ καὶ ὡς ἀνοίκειον ὑπ' αὐτοῦ ἐκακίσθη δι' ἐνὸς τῶν γραμματίων ἐκείνων, ἅτινα εὐφυῶς ὑπηρεοῦντο καὶ καλλιγραφικῶς ἐχαράσσοντο ἐν τῷ γραφείῳ τοῦ δημαγωγοῦ δεσπότου. Ἡ Ἰουλία ἠσφυκτία ὑπὸ τοῦ ζυγοῦ τούτου τὴν πίεσιν, ἡ βιαία φύσις αὐτῆς ἐξηγεῖριτο καὶ ὅταν ὁ γάμος ἦνοιξεν ἐλεύθερον πρὸ αὐτῆς τὸ στάδιον, ἐρρίφθη εἰς αὐτὸ μεθ' ὀρμῆς ἦν ἡ καταναγκαστικὴ περιστολὴ εἶχεν ὑπερμέτρως ἐξανάψει. Ἐντεῦθεν ἀρχονται αἱ σκανδαλωδέσταται αὐτῆς ἀτασθαλίαι. Μετὰ τοῦ Ἀγρίππα, δεῖ ἦν ὁ στενὸς καὶ νεανικὸς τοῦ Αὐγούστου φίλος, τὸ στιβαρὸν τῆς αὐτοκρατορίας στήριγμα καὶ τῶν ἡρώων τῆς Ρώμης ὁ δημοτικώτατος, ἠδυνήθη πῶς νὰ περιστείλῃ τὰς ὀρμὰς αὐτῆς· ἀλλὰ μετὰ τοῦ σκυθρωποῦ Τιβερίου, τοῦ κεκρυμμένου πάντοτε ὀπισθεν ραδιοῦργου μητρὸς, δι' ὃν ὑπερβάλλουσα ἦν ἡ τιμὴ τῆς ἐνώσεως μετὰ τῆς ἡγεμονεοῦσης γενεᾶς, ἐξ ἧς ἐκείνη εἴλεκε τὸ γένος, τοῦ Τιβερίου, ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ παράσχη

αὐτῇ τὴν ὑπέροχον θέσιν, ἐν ἣ εἶχε τάξει αὐτὴν ὁ μετὰ τοῦ δευτέρου συζύγου γάμος, τοῦ Τιβερίου, εἰς οὗ τὰ τοσαῦτα μειονεκτήματα προσετίθετο καὶ ἡ ἄλλοτε ἐπιδειχθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ περιφρόνησις εἰς τὸ ἔρωτικὸν τῆς ἀπίστου συζύγου τοῦ Ἀγρίππα δέλεαρ, τί ἠδύνατο αὐτὴν νὰ συγκρατήσῃ; Αἱ μετὰ τοῦ Σεμπρωνίου Γράκχου σχέσεις αὐτῆς ἀρξάμεναι πρὸ τοῦ θανάτου ἔτι τοῦ Ἀγρίππα, νῦν ἐπανελήφθησαν καὶ δὴ σχεδὸν ἀναφανδόν. Εἶτα ἕτεροι ἐκείνων διεδέχθησαν, ὁ Μουρένιος Κέπιος, ὁ Λέπιδος, ὁ Ἰγνάτιος, Ἀντώνιος ὁ τοῦ μεγάλου τῆς Τριανδρίας ἄρχοντος υἱός, ἐκ πατρὸς κληρονομήσας τὴν πρὸς τὴν ἠδύπαθειαν καὶ τὴν φιλοδοξίαν ροπὴν, ὑπερακοντίσας δὲ αὐτὸν ἐν τῇ τοῦ πνεύματος λεπτότητι, χαρίεις καὶ λεπτός, ποιητὴς σχεδὸν καὶ τοῦ Ὁρατίου φίλος, τοσοῦτον ὥστε καὶ νὰ ὑμνηθῆ ἠξιώθη ἐν τινι τῶν ᾠδῶν τοῦ μεγάλου ποιητοῦ. Ἡ κοινωνία ἐκείνη ἦν ἀναμφιβόλως ὅλως ἐκδεδητημένη καὶ ἀνήθικος, τοιαύτη δὲ οἶαν ἡ δεσποτικὴ ἐξουσία κατῶρθωσεν αὐτὴν νὰ διαπλάσῃ πρὸς τὸν ἰδιωτικὸν βίον διευθύνουσα καὶ ἐπασχολοῦσα τὸ ζωηρὸν ρεῦμα τηλικαύτης ἐν τῷ δημοσίῳ καὶ πολιτικῷ βίῳ δραστηριότητος καὶ ἐνεργείας. Οὔτε ἀγορὰ πλέον, οὔτε πολιτικὴ ὑπῆρχεν, ἀλλ' ἀχαλίνωτος πρὸς τὴν εὐμάρειαν καὶ τὴν ἀπόλαυσιν ροπὴ, πρὸς εὐτελεῖ ραδιουργικὰ συμφέροντα, ἀνεκδότων καὶ σκανδάλων συναθροίσεις, μυρίων δῆλον ὅτι ὀλεθρίων ὀχετῶν, δι' ὧν συντελεῖται τῶν κοινωνιῶν ἀπὸ τῆς χρηστότητος ἢ ἐκτροπῆ. Ἰδρῶν τὴν μοναρχίαν αὐτοῦ ὁ Αὔγουστος πᾶσαν ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ συνεκέντρωσεν ἰσχύν. Ἄρχεται ἔκτοτε τῶν γυναικῶν ἡ δρᾶσις ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ αὐτοκράτορος αἱ δὲ ἰδιότροποι αὐτῶν ὀρέξεις καὶ αἱ ἐρωτοτροπίαὶ ἀποβαίνουσιν ὑποθέσεις τοῦ κράτους. Ὑπὸ τὴν ἐπίφασιν φιλοκαλίας καὶ κομψότητος βίου, ἡ κοινωνία αὕτη τοῦ μεγάλου καλουμένου αἰῶνος ἐγκρύπτει ἀβύσσους διαφθορᾶς. Ἡ φιλολογία, ἡ καλλιτεχνία, ἡ καλαισθητικὴ λεπτότης ἀπλοῦν εἰσι πρόσχημα, τάπης ἀνθηρὸς καὶ χλωδῆς καλύπτων καὶ κρύπτων τὸ μισματικὸν ἔλος. Ὁ τῆς ἐν ταῖς ἡδοναῖς μετριότητος ψάλτης Ὁράτιος περιπίπτει εἰς δυσμένειαν, τιμᾶται δ' ἀντ' αὐτοῦ ὁ Ὁβίδιος. Τὴν τέχνην τοῦ ἐρᾶν ἔχουσι πάντες ἀνὰ χεῖρας, καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Αὔγουστος «ὁ τῶν χρηστῶν ἠθῶν ἀνορθωτῆς» οὐδὲν ἐν αὐτῇ ἐνορᾷ τὸ κακόν· καθόσον ὀλίγον αὐτῷ μέλει ἡ κυρίως ἠθικὴ, μηδὲν ἄλλο ἢ τὴν ἐν προσχηματι εὐλάβειαν αὐτῆς ἐπιζητοῦντι.

Ἔσο ὅ,τι εἶσαι ἔσωθεν· ἀκόλαστος ἢ αὐλοκόλαξ, ἀλλὰ δημοσίᾳ ἀποφαιγε τὸ σκάνδαλον. Ἄρτος καὶ θεάματα διὰ τὸν λαόν, πᾶσαι δὲ τοῦ ἠδύπαθοῦς βίου αἱ ἀπολαύσεις διὰ τοὺς εὐγενεῖς. Δὲν ἔλειψαν ἐν τούτοις φύσεις ἀπολύτως ἀποστέργουσαι τὴν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦτο τῆς ὑπο-

κρισίας ὑποταγὴν καὶ ἐξ ἀντιδράσεως δημοσίᾳ τοῦ βίου τὴν ἀκολασίαν περιάγουσαι. Ἐκ τῶν φύσεων τούτων ἦν ἡ Ἰουλία, ἄξι ἀνυπόκριτος ἐν ταῖς κακίαις, σεμνυνομένη μάλιστα ἐπ' αὐταῖς, τέλειον δὲ οὔσα προῖον τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς ἐν ἣ ἀνεπτύχθη κοινωνίας. Ὑπὸ τὴν ἐποψιν ταύτην κρινομένη ἢ φοβερὰ ἀμαρτωλῆ ὑπερτέρα φαίνεται τοῦ περιστοιχοῦντος αὐτὴν κόσμου. Πρὸς τῇ εὐθύτητι ταύτῃ ἠμύοιρει καὶ φιλανθρωπίας καὶ ψυχικῆς ἀγαθότητος. Ἡ Λιβία ἦν βεβαίως γυνὴ ἐντιμότερα, ἡ Ἰουλία εἶχε πλείω τῆς καρδίας, ἀν μὴ τῶν ἠθῶν τιμιότητα. Θῦμα τῶν ἐγκλημάτων τῆς ὑπῆρξεν αὐτῇ μόνῃ· οὐδέποτε φωρᾶται μέτοχος δολοφονίας, ὅπερ δὲν δύναται νὰ λεχθῆ καὶ περὶ τῆς συμβίας τοῦ Αὔγουστου, γυναικὸς ἀνεπιλήπτου τὰ ἦθη καὶ σεμνῆς, ἀλλὰ σκληρᾶς, ἐν ταῖς φλεψὶ τῆς ὁποίας ἔρρεεν αἷμα ὡς τὸ τῆς ἐχίδνης, ἤρεμον, ψυχρὸν καὶ δηλητηριῶδες.

Ἦσαν ἄλλως τε καὶ πῶς συγγνωσταὶ ἴσως τοῦ βίου τῆς Ἰουλίας αἱ ἀτασθαλίαι. Ὁ πατὴρ αὐτῆς ἐκδίδων τὴν θυγατέρα του εἰς γάμον εἶχε ποτε ὑπ' ὄψιν ἄλλο τι ἢ τὰ τοῦ κράτους καὶ κυρίως τὰ τῆς δυναστείας αὐτοῦ συμφέροντα; Τίς εἶχε ποτε δώσει προσοχὴν εἰς τοὺς πρώτους τῆς καρδίας αὐτῆς παλμούς, εἰς τοὺς νεανικοὺς αὐτῆς πόθους; Ἡσθάνετο δὲ ἡ Ἰουλία τὰ ἀπαράγραπτα δίκαια ἅτινα εἶχεν εἰς τὴν πατρικὴν ἐπιείκειαν. Ἡ φλογερὰ αὐτῆς ἰδιοσυγκρασία καὶ τῆς ἀριστοκρατικῆς νεότητος ἢ διαφθορὰ συνεπλήρωσαν τὸ ἔργον. Πνευματώδης καὶ φαιδρὰ συνήνου ἐν αὐτῇ κατὰ τὰς ἀναστροφὰς πάσας τῆς εὐστροφίας τοῦ πνεύματος τὰς χάριτας, πάντα τὰ θέλητρα τῆς ποικίλης καὶ ἐνημέρου εὐφυίας. Ὁ περὶ τοῦ κάλλους αὐτῆς λόγος εἶνε πρόχειρος καὶ εὐχερής, διότι ἡ περιγραφή δὲν στηρίζεται ἐνταῦθα, ὡς περὶ τῆς Κλεοπάτρας προκειμένου, ἐπὶ τῆς πίστεως εἰς ἐγγράφους μαρτυρίας ὑπὸ τῆς φαντασίας συμπληρουμένας. Τὴν καλλονὴν αὐτῆς διαπιστοῦσι μετὰ τὰ καὶ ἀνάγλυφα, τοῖς δὲ ἀρκομένοις εἰς ταῦτα παρέχεται ἡ ἐν τῷ Λούβρω συλλογὴ· τὸ ἐν τῷ μουσεῖῳ ἄγαλμα παρίστησιν αὐτὴν ἐν σχήματι Δήμητρος στέμμα φέρουσαν ἐν τῷ προσώπῳ. Ἐχει τις πρὸ αὐτοῦ γυναικᾶ τριακοντούτιδα ἐξόχως διακεκριμένης καλλονῆς. Ἡ μορφή φέρει τὸν ὑπερήφανον τῶν βασιλικῶν γενεῶν τύπον, ἀλλὰ καὶ μέγα ἀποπνέει γόητρον. Λεπτοὶ καὶ ἄβροὶ εἰσιν οἱ χαρακτῆρες ὑπὸ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πνεύματος ζωογονούμενοι. Τὸ μάρμαρον τοῦτο ἀποσπᾷ παρὰ τοῦ θεατοῦ καὶ ἄκοντος ταύτην τὴν ἐκφώνησιν. — Οἰαδήποτε κἂν ἦς, θὰ ὑποχωρήσῃς, πολλῶ δὲ μᾶλλον τοῦ Καίσαρος οὔσα κόρη.

Ὁλόκληρος προκλητικὴ εἶνε πανοπλία ἡ γενικὴ τοῦ ἀγάλματος ἐκφρασις ἐξ ἐπιπολαιότητος, ἀλαζονείας καὶ ἐρωτοτροπίας ἀπαρτιζομένη·

διὰ δὲ τὴν ἄμυναν οὐδέν, οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ὄπλον. Οὔτε θέλησις, οὔτε ἐνέργεια· εὐρύς καὶ μαλακὸς μανδύας περιβάλλει τὸ εὐπλαστον σῶμα, οὐ ἢ περιβολὴ τὴν μεγάλην προδίδει δέσποιναν. Τὴν μέχρις αὐστηρότητος κοσμίαν ταύτην στάσιν καὶ περιβολήν, ἐν ἧ ἢ ἀριστερὰ μόνον χεὶρ ἀποκαλύπτεται, ἐν ἧ ὑπεγείρεται ὁ δεξιὸς βραχίον ὑπὸ τὰς πτυχάς, ἵνα ἐλαφρῶς τὸν τράχηλον ὑπερείσῃ, τὸ ὑπόπτον τοῦ Αὐγούστου ὄμμα ἤθελεν εὔρει ἀνεπίληπτον.

Γνωστὸν πόσῳ μεμφίμοιρος ἦν κριτὴς ὁ Καῖσαρ καὶ πόσον εἰς ἐπιτιμήσεις εὐεπίφορος εἰς ὅ,τι τὴν ἐνδυμασίαν ἀπέβλεπε καὶ τὸ σχῆμα· ὑπερβάλλουσα πολυτέλεια ὡς καὶ ἄτοπος οἰκειότης τὸν ἠνώχλει, δὲν ἐπέτρεπε δὲ τῇ θυγατρὶ νὰ ἐμφανίζηται μὴ κοσμίως καὶ σεμνῶς. Ἡμέραν τινὰ ἐν τῷ θεάτρῳ κατὰ τινὰ μονομάχων ἀγῶνα, ἐν ᾧ καὶ ἡ αὐτοκρατορικὴ παρίστατο οἰκογένεια, εἶδεν οὐχὶ ἄνευ δυσαρρεσκείας ὅποιαν τοῖς παρισταμένοις προὐκάλεσεν αἴσθησιν ἢ κατὰ διάφορον ὅλως τρόπον ἐν μέσῳ τῆς ὁμηγύρευς ἐμφάνισις τῆς Λιβίας καὶ τῆς Ἰουλίας. Τὴν πρώτην ἠκολούθει συνοδία σοβαρῶν καὶ ὠρίμων ἤδη ἀνδρῶν, ἐνῶ τὴν ἐτέραν περιεστοιχίζεν ὄμιλος τῶν ἐπιπολαιωτάτων καὶ κομψοτάτων νεανίσκων. Ἡ Ἰουλία ἐπετιμήθη μόλις εἰς τὸν οἶκον ὑποστρέψασα, δι' ἐνὸς τῶν γραμματικῶν ἀ ἐνησμενίζετο ὁ Καῖσαρ ν' ἀπολύη, ἀλλ' ἐκείνη ἔμπειρος τῶν οἰκιακῶν ἔξεων καὶ μηδαμῶς ταραττομένη πάραυτα ἀπῆντησεν: «ἔχετε ὑπομονὴν διὰ τοὺς νεανίας μου καὶ μὴ μου τοσοῦτον καταμέμφεσθε, διότι θὰ γηράσωσι καὶ οὗτοι μετ' ἐμοῦ». Ἐμειδίασεν ὁ αὐτοκράτωρ καὶ διετέλεσεν οὐχ ἦττον καὶ κατόπιν μακρόθυμος. Κατὰ βάθος ἐλάτρευεν αὐτήν, ἀποστέργων νὰ πιστεύῃ εἰς τὰς παρεκτροπὰς αὐτῆς. Ἄλλοτε κατέλαβεν αὐτήν, ἐν ἧ στιγμῇ αἱ θεραπευνίδες ἀπέσπων λευκάς τινὰς τρίχας προΐμως ἐμφανισθείσας ἐπὶ τῆς ὠραίας ἐκείνης κεφαλῆς. Τὸ ἔργον ἐξηκολούθει, ὅποτε ἡ αἰφνιδία τοῦ Καίσαρος ἐμφάνισις ἐνέσπειρε τὴν ταραχήν· μόλις προέλαβον νὰ ἐξαφανισθῶσιν αἱ γυναῖκες ἀποφέρουσαι ἢ νομίζουσαι ὅτι συναπέφερον τοῦ ἐγχειρήματος τὸ μυστικόν, ἀλλ' ἔχνη τινὰ αὐτοῦ εἶχον ὑπολειφθῆ. Ὁ αὐτοκράτωρ διέκρινε ταῦτα καὶ περὶ ἄλλων ποικίλων πραγμάτων ὁμιλῶν ἔφερον ἀνεπαισθήτως τὸν λόγον εἰς τὴν ἡλικίαν τῆς Ἰουλίας. — Ὅταν ἀναλογίζωμαι, τῇ ἔλεγε, ὅτι ἐντὸς ἐτῶν τινῶν θὰ εἰσέλθῃς εἰς τὰ προοίμια τοῦ γῆρατος! Τί θὰ προετίμας τότε, τὰς λευκάς τρίχας ἢ τὴν φαλάκρωσιν; — Ἐγώ, φίλτατε πάτερ;... ἀλλὰ νομίζω ὅτι θὰ προετίμων πάλιν τὰς λευκάς τρίχας. — ὦ! τὴν πονηράν! ὑπέλαβεν ὁ Αὐγούστος, ἀλλ' ἂν ἔχη οὕτω, διὰ τί ἀνέχεσαι νὰ σοῦ ἀπογυμνώσῃ τὴν κεφαλὴν αἱ γυναῖκές σου;

Φαντάζομαι τὴν Ἰουλίαν ἐν τῷ βωμῷ τοῦ κομωτηρίου αὐτῆς, περιστοιχιζομένην ὑπὸ σύμπαντος τοῦ προσωπικοῦ καὶ τῆς ἐπισήμου αὐτῆς θεραπείας. Ἐπὶ χρυσοῦ καθεζομένη θρονίου, ἐν ᾧ ἐμμέριμοι αἱ θεραπευνίδες περιβάλλουσι διὰ δακτυλίων ἐκ τιμίων λίθων τοὺς δακτύλους τῶν ποδῶν αὐτῆς, ἢ λούουσι δι' ἄρωμάτων τὰς ἐσθῆτας αὐτῆς, λαλαγεῖ καὶ βαμβύζει ἀπαύστως· ἐκ τῶν προσφάτως φοινικωθέντων χειλέων τῆς μειδιάματος σχεδίασμα ἀπευθύνεται εἰς τὴν δούλην, ἣτις τείνει αὐτῇ τὸ κάτοπτρον. Ἡ δούλη τοῦ κατόπτρου εἶνε πάσης ἄλλης ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ παιδίσκης ἢ ἐγγυτάτη τῇ δεσποίνῃ. Ἀπαιτεῖται νὰ ἦ νεαρὰ καὶ κυρίως ἀνεπιλήπτως ὑγίης τὸ σῶμα, πράγμα δυσεύρετον ἐν μέσῳ τῆς τῶν ρωμαϊκῶν ἠθῶν διαφορᾶς. Ἡ τύχη αὐτῆς κρίνεται ἐκ τῆς ἀγνότητος τῆς ἐκποῆς αὐτῆς. Ἐχει καὶ αὕτη, ὡς ἡ δέσποινα τὸν αἰθίοπα τὸν ὠρισμένον, ἵνα συνοδεύῃ καὶ φυλάττῃ αὐτήν. Ἡ Φοίβη ζῆ διὰ τοῦ θαυμασμοῦ καὶ λατρείας τῆς δεσποίνης τῆς. Ἡ νεαρὰ αὕτη τίγρις καθίσταται χειροῦθης δορκᾶς εἰς τὰ γόνατα τῆς σεπτῆς ἡγεμονίδος, ἣτις κατὰ τὰς ὀρέξεις τῆς στιγμῆς κολακεύει, καλλωπίζει καὶ δι' ἀνθρώπων αὐτὴν περικοσμεῖ ἢ ἀρέσκειται καὶ βυθίζει εἰς τὰς ἀπαλάς τῆς σάρκας τῆς κόμης αὐτῆς τὰς καρφίδας.

Ἀτελεύτητά εἰσι τὰ παραπλήσια ἀνέκδοτα τὰ τὸν Αὐγούστον καὶ τὴν Ἰουλίαν ἐξεικονίζοντα. Τὰ δύο ταῦτα ὄντα τὰ τοσοῦτον πρὸς ἄλληλα ἀνόμοια, καίπερ τόσον στενῶς βιοῦντα, συνεδέοντο ἐν τούτοις δι' ἀκαταμαχῆτου στοργῆς, ὁ μὲν εὐσεβὴς τῆς εὐπρεπειᾶς φρουρός, ταμίας τῶν τοῦ οἴκου ἀρετῶν, ἐσκεμμένος, φειδωλός, λιτοδίαιτος, ἐκείνη ὅλη εἰς τὴν πολυτελεῖ διαίταν δεδομένη, εἰς τὰς παραφορὰς αὐτῆς καὶ τὰ πάθη, σφύζον ἐν ἑαυτῇ αισθανομένη τοῦ μεγάλου Ἰουλίου τὸ αἶμα, ἀληθὴς ἐκείνου ἀνεψιά, γνησία ἀπόγονος τῆς Ἀφροδίτης, τῆς ἀθανάτου προμάμης. Ἀποδοκιμάσας ἐσπέραν τινὰ ὁ Αὐγούστος τὴν στολήν τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ, εἶδεν αὐτὴν προσελθοῦσαν τὴν ἐπιούσαν ἀπλούστατα ἐνδεδυμένην καὶ ὅτε συνέχαιρεν αὐτῇ ἐπὶ τῇ μεταβολῇ «Ἀπόψε, ἀπῆντησεν ἐκείνη, ἐνεδύθην διὰ τὸν πατέρα, χθὲς διὰ τὸν σύζυγόν μου». Θὰ εἶχε δίκαιον οὕτω λαλοῦσα ρωμαία τῶν χρόνων τῆς δημοκρατίας, ἀλλὰ πῶς νὰ πιστεύσῃ τις τὴν Ἰουλίαν; Διὰ τοὺς ἔραστὰς αὐτῆς ἐνεδύετο ἐκείνη καὶ οὐχὶ διὰ τὸν σύζυγον, ὃν ἀπηχθάνετο καὶ ὅστις ἄγριος καὶ κατηφὴς κατέπινεν ἐν παραβύστω τὴν ὀργὴν αὐτοῦ, μὴ τολμῶν οὐδὲ παράπονον νὰ ἐκφέρῃ.

Χρ. Σαμαρτσίδης

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ
ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Τρία εισαγωγικά μαθήματα εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Β' μέρους τῆς Ἀριστοτελείου συγγραφῆς κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1891—1892. ¹

Εἰς τὴν τρίτην τέλος κατηγορίαν ἐτάξαμεν τοὺς παραδεχομένους μὲν τὴν γνησιότητα τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, ἀθετοῦντας δ' ὠρισμένα τινὰ μέρη αὐτῆς. Ὅτι καὶ ἡ Ἀθηναίων πολιτεία ὑπέστη τὴν ἀναπόφευκτον τύχην τῶν ἔργων πάντων σχεδὸν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνηθῆ. ἄλλως δὲ προχείρως ἐξελέγχονται παρεμβολαί τινες μεταγενέστεραι· καὶ γλῶσσαι καὶ σχόλια καὶ ἐπισημειώσεις καὶ ὁ ἄλλος συνήθης φοροτὸς τῶν βιβλιογράφων ἀσχημίζουσι καὶ τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν, οὐδεὶς δ' ἀξιοῖ ὅτι κατέχουμεν τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους καθαρὸν καὶ ἀναλλοίωτον, οἷον ἐξῆλθε τῶν χειρῶν αὐτοῦ. Ἀλλὰ πρὸς ὄρισμὸν τῶν παρεμβολῶν πολλὴ ἀπαιτεῖται προσοχή, ὀφείλουσι δὲ πρὸ πάντων οἱ κριτικοὶ ν' ἀποφεύγωσι τὸν σκόπελον τοῦ χαρακτηρισμοῦ ὡς παρεμβολίμων τῶν χωρίων ἐκείνων, ἐξ ὧν διδασκόμεθα ἄγνωστα τέως ἢ ἀντικείμενα πρὸς τὰ κοινῶς παραδεδεγμένα.

Εἰς τὸν σκόπελον ὅμως τοῦτον προσέκρουσαν ὅσοι τῶν κριτικῶν ἔκαμαν ἀφειδεστέραν χρῆσιν τοῦ ὀβελισμοῦ. Τούτων ὁ μὲν Ὀλλανδὸς J. van Leeuwen ² εἰκάζει, ὅτι εἰς τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν παλαιοὶ διορθωταὶ πολλὰ παρενέβαλον καὶ ὅτι ἰδίως ὁ πρῶτος ἐκδότης αὐτῆς ἐποίησεν ἀνεπιτυχεῖς συμπληρώσεις χασμάτων. Τὰ κυριώτατα τῶν κατὰ τοῦτον παρεμβληθέντων χωρίων εἶναι τὰ περὶ ἀποκοπῆς τῶν χρεῶν ὑπὸ τοῦ Σόλωνος ἐν τῷ Γ' κεφαλαίῳ καὶ τὰ περὶ ὄστρακοφορίας ἐν τῷ ΜΓ' πιθανῶς δὲ καὶ αἰ ἐν τῷ ΚΔ' κεφαλαίῳ περιεργόταται εἰδήσεις περὶ τοῦ τεραστίου ἀριθμοῦ τῶν ἀπὸ τῶν φόρων καὶ τῶν τελῶν (ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον) τρεφομένων Ἀθηναίων, πλειόνων ἢ εἰκοσακισχιλίων ὄντων ³.

¹ Συνέχεια· ἴδε φυλλάδ. 1.

² Ἐν Μνήμοσυνε τ. XIX σ. 183—190.

³ Ὁ Bruno Keil (σ. 163 κέ.) ἀποδεικνύει τούναντιον δι' ἐπιχειρημάτων πειστικωτάτων ὅτι τὸ Γ' κεφάλαιον εἶναι κατ' ἐξοχὴν Ἀριστοτέλειον, ἐνδεικτικώτα-

Ὁ δὲ Γάλλος Théodore Reinach ¹ τρία χωρία θεωρεῖ ὡς ὑποβολιμαῖα· α') ὀλόκληρον τὸ Δ' κεφάλαιον περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Δράκοντος μεταβολῆς τῆς πολιτείας· β') τὴν ἀρχὴν τοῦ Η' κεφαλαίου περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Σόλωνος εἰσαχθέντος συστήματος τῆς ἐκλογῆς τῶν ἀρχῶν καὶ γ') μέγα μέρος τοῦ ΚΕ' κεφαλαίου περὶ καταλύσεως τῆς δυνάμεως τοῦ Ἀρείου Πάγου ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Ἐφιάλτου. Τὰ αὐτὰ γεγονότα θεωρεῖ ἀνυπόστατα καὶ ὁ Cauer, ἀλλ' ἐν ᾧ οὗτος συνάγει ἐντεῦθεν συμπεράσματα κατὰ τῆς γνησιότητος τῆς ὅλης συγγραφῆς, ὁ Reinach ἀσπαζόμενος ἐν μέρει τὴν γνώμην αὐτοῦ περιορίζει εἰς ταῦτα καὶ μόνον τὴν νοθείαν, προσπαθεῖ δὲ ν' ἀποδείξῃ ὅτι παρενεβλήθησαν ἐκ τῆς Πολιτείας τοῦ Κριτίου, διαστρέψαντος σκοπίμως τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ὀλιγαρχικῶν κατὰ τὴν τυραννίδα τῶν τριάκοντα, ὡς εἰκάζεται, διότι οὐδὲν ἀκριβῶς γινώσκουμεν περὶ τῆς συγγραφῆς ταύτης τοῦ Κριτίου. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Reinach εἶναι μὲν εὐφυστάτα, ἀλλ' ἤκιστα πείθουσι. Τὸ περὶ Δράκοντος κεφάλαιον συνδέεται ὀργανικῶς μετ' ἄλλων μερῶν τῆς Πολιτείας καὶ δὲν δύναται ν' ἀποσπασθῆ αὐτῆς· (ἐν τῷ ΜΑ' κεφαλαίῳ συγκαταριθμεῖται καὶ ἡ ἐπὶ Δράκοντος μεταβολὴ τῆς πολιτείας ὡς τρίτη, τὸ δὲ χωρίον τοῦτο δὲν ἀθετεῖ ὁ Reinach). Ἄλλως ἐκ τοῦ Δ' κεφαλαίου διδασκόμεθα τινα διευκρινούοντα σπουδαίας ἀπορίας καὶ ἀναιροῦντα πεπλανημένας γνώμας. Ἐκ τοῦ Γ' καὶ τοῦ Δ' κεφαλαίου πιστοῦται, συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχαιοτάτας ἀττικὰς παραδόσεις, ὅτι ἡ ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλὴ ὑπῆρχε πρὸ τοῦ Σόλωνος, παρὰ τὰς ἐναντίας μαρτυρίας ἀρχαίων συγγραφέων, ἃς ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος (Σόλ. 19)· φαίνεται δ' ἐκ τοῦ Δ' καὶ τοῦ Η' κεφαλαίου τῆς Πολιτείας, συνδυαζομένων πρὸς ὅσα ἐξ ἄλλων πηγῶν παρέλαβεν ὁ Πλούταρχος, ὅτι ὁ μὲν Δράκων ἐμείωσεν ἐν πολλοῖς τὴν δύναμιν τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλῆς, ἀπέδωκε δ' εἰς αὐτὴν ὁ Σόλων πολλὰ τῶν ἀφαιρεθέντων δικαιωμάτων· ἢ δ' ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους

τον δὲ τῆς ἀσφαλοῦς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, ἣν ἐφήρμοζεν ὁ φιλόσοφος ἐν τῇ ἐρευνῇ ἀρχαιολογικῶν ζητημάτων.— Ὑπὲρ τῆς ἀκριβείας δὲ τῶν ἐν τῷ ΚΔ' κεφαλαίῳ εἰδήσεων συνηγορεῖ ὁ Gilbert (σ. XLI), καταπολεμῶν τὴν ἐναντίαν γνώμην τοῦ Köhler (ἐν Πρακτικῶς τῆς ἐν Βερολίνῳ Ἀκαδ., 1892 σ. 342 κέ.).—Τὰ ἐν τῷ ΜΓ' κεφαλαίῳ περὶ ὄστρακοφορίας ἀπορρίπτει ὁ Leeuwen, διότι ἀντίκεινται πρὸς τὰ παραδεδομένα περὶ καταργήσεως τοῦ θεσμοῦ μετὰ τὸν ὄστρακισμὸν τοῦ Ὑπερόλου. Ἀλλὰ καὶ ἂν δεχθῶμεν ὡς ἀκριβὲς ὅτι δημαγωγὸς οὗτος ὕστατος πάντων ἐξωστρακίσθη, δὲν πρέπει νὰ συναγάγωμεν ἐκ τούτου ὅτι κατηργήθη ὁ θεσμός, ἀλλ' ὅτι δὲν ἐφηρμόσθη ἐν τῷ ἐξῆς χρόνῳ.

¹ Ἐν Comptes rendus de l'Académie des Inscr. 29 Μαΐου 1891 καὶ ἐν Revue des études grecques Ἰουν. 1891 σ. 143—158.

ιστορομένη μετάδοσις τῆς πολιτείας εἰς τοὺς ὀπίστας ὑπὸ τοῦ Δράκοντος, ἧς μετεῖχον πρότερον πιθανώτατα οἱ ἵππεις, καταδεικνύει ὅτι καὶ ἐν Ἀθήναις ἐπῆλθε βαθμιαία ἢ ἀπὸ τῆς ἀριστοκρατίας εἰς τὰ διάφορα εἶδη τῆς ὀλιγαρχίας μετάβασις, καθ' ὃν τρόπον καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσιν, ὡς ἀνεπτύξαμεν πέρυσιν ἐν τοῖς ἀρχαιολογικοῖς ἡμῶν μαθήμασι. Τὰ δύο δὲ φερόμενα ὑπὸ τοῦ Reinach ἐπιχειρήματα πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης του δὲν εἶναι ὅσον ὑποθέτει ἰσχυρά· ἢ ὁμοιότης τῆς Πολιτείας τοῦ Δράκοντος πρὸς τὴν σχεδιασθεῖσαν τῷ 411 π. Χ. μεταβολῇ οὐδὲν ἄλλο δεικνύει, ἢ ὅτι οἱ ὀλιγαρχικοί, ὡς συνήθως συμβαίνει, ἐπεζήτουν νὰ παλινδρομήσωσιν, ἀντικαθιστῶντες τοὺς καθεστῶτας νόμους διὰ παλαιότερων. Ὑπερβολικὴν δὲ σημασίαν ἀποδίδει εἰς τὴν μαρτυρίαν ὅτι κατὰ τοὺς νόμους τοῦ Δράκοντος αἱ ζῆμιαί ὠρίζοντο εἰς βόας (ἀποτίνειν εἰκοσάβοιον), ἐξ οὗ συμπεραίνει ὅτι τὸ νόμισμα ἦτο ἄγνωστον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἐν ᾧ τούναντίον φαίνεται ἐν τῇ Ἀθηναίων Πολιτεία. Λησμονεῖ ὅμως ὅτι ἡ λέξις εἰκοσάβοιον, καθὼς καὶ αἱ λέξεις δεκάβοιον, ἑκατόμβοιον, ἐν τῇ ἀττικῇ διαλέκτῳ δὲν ἐσήμαινον ὡς ἐν τῇ ὀμηρικῇ τὴν ἀξίαν τῶν βωῶν, ἀλλ' ἰσάριθμα παλαιὰ ἀττικὰ νομίσματα, ἀπὸ τοῦ τυπώματος αὐτῶν βόας καλούμενα, ὡς ῥητῶς μαρτυροῦσιν ἀρχαῖοι συγγραφεῖς¹. Ἄλλως δὲ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθῇ ἢ ὀλίγα ἔτη ὕστερον ἐπελθοῦσα μεταβολὴ τοῦ νομισματικοῦ συστήματος ὑπὸ τοῦ Σόλωνος, περὶ ἧς γίνεται λόγος καὶ ἐν τῷ Γ' κεφαλαίῳ τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας, ἂν τὸ νόμισμα ἦτο ἄγνωστον ἐπὶ τοῦ Δράκοντος;

Τὸ δὲ σύστημα τῆς ἐκλογῆς τῶν ἀρχόντων, τὸ ὑπὸ τοῦ Σόλωνος εἰσαχθέν, ὡς περιγράφεται ἐν τῇ Ἀθηναίων πολιτεία, οὐδαμῶς ἀντιφάσκει, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Reinach, πρὸς τὰς ἄλλας μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ τούναντίον συμβιβάζει τὰς διεστῶσας καὶ διευκρινεῖ. Τὸ σύστημα ἐκεῖνο ἦτο μικτόν, συνδυαζομένης τῆς ἐκλογῆς καὶ τῆς κληρώσεως· ἐκάστη τῶν τεσσάρων φυλῶν προέκρινε δέκα ὑποψηφίους, ἐκ τῶν ἐκλεχθέντων δὲ τεσσαράκοντα ἐκκληροῦντο οἱ ἐννέα ἄρχοντες· αἱ οὕτω κατασταθεῖσαι ἀρχαὶ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῶσιν ὑπ' ἄλλων μὲν αἰρεταί, ὑπ' ἄλλων δὲ κληρωταί, διότι ἀμφοτέραι αἱ ὀνομασίαι αὐταὶ ἦσαν σύμφωνοι πρὸς τὸν τοῦ Σόλωνος νόμον, μὴ καταργηθέντα ὑπὸ τῶν τυράννων. Οὕτω δὲ λύονται αἱ ἀπορίαι, ἃς ἐγέννησε χωρίον τι τοῦ Ἡροδότου (ς' 109) περὶ τοῦ κατὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην πολεμάρχου Καλλιμάχου («ὁ τῷ κυάμφῳ λαχὼν Ἀθηναίων πολεμαρχεῖν»), ἀπορίαι προελθοῦσαι ἕνεκα τῆς κρατούσης δόξασίας ὅτι ἢ τῶν ἀρχόντων κληρώσει εἰσήχθη εἰς Ἀθήνας μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι

¹ Πλούταρχ. Θησ. 25. Πολυδ. Θ' 75.

μάχην· καὶ συμβιβάζονται αἱ ἀμφισβητήσεις περὶ τοῦ Ἀριστείδου, ἂν δηλαδὴ οὗτος γενόμενος ἄρχων ἐν ἔτος ὕστερον (489), ἤρξε κυανευτὸς ἢ ἐλομένων τῶν Ἀθηναίων¹. Οὐδ' ἢ ἐν τῷ 22 κεφ. μαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλους ἀντίκειται εἰς τὰ πρότερον ὑπ' αὐτοῦ λεχθέντα, ὡς ὑποστηρίζει ὁ Reinach· διότι ἱστορῶν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ Τελεσίνου ἄρχοντος (487—486) «ἐκυάμευσαν τοὺς ἐννέα ἄρχοντας κατὰ φυλάς ἐκ τῶν προκριθέντων ὑπὸ τῶν δημοτῶν πεντακοσίων, τότε μετὰ τὴν τυραννίδα πρῶτον· οἱ δὲ πρότερον πάντες ἦσαν αἰρετοί»² ὑποθέτει γνωστὸν καὶ παλαιὸν τὸ σύστημα τοῦτο τῆς ἐκλογῆς, καὶ ὑποδεικνύει ὅτι δὲν ἐφημερίζετο ἐπὶ τῆς τυραννίδος τοῦ Πεισιστράτου καὶ τῶν υἱῶν, ἐκλεγομένων ἴσως τῶν ἀρχόντων ὑπὸ τοῦ τυράννου ἢ ὑπὸ τῆς Ἀρεοπαγίτιδος βουλῆς, ὡς πρὸ τοῦ Σόλωνος, καὶ ὅτι ἐπίσης ἤργει ὁ τοῦ Σόλωνος νόμος κατὰ τοὺς ἀνωμάλους χρόνους τῆς Κλεισθεναίου μεταπολιτείας· ἀνασκευάζει δὲ προσέτι ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ τὸν συνήθη αὐτῷ τρόπον καὶ τὰς παρ' ἄλλοις συγγραφεῦσιν ἐναντίας εἰδήσεις περὶ κληρώσεως τῶν ἀρχόντων πρὸ τοῦ 487³.

Τὸ τρίτον τέλος χωρίον τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας, τὸ ἱστοροῦν τὰ τῆς καταλύσεως τῆς μεγάλης δυνάμεως τοῦ Ἀρείου Πάγου ὑπὸ τοῦ Ἐφιάλτου καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ εἰς ἄλλους πλὴν τοῦ Reinach ἐγέννησεν ἐνδοιασμούς, ἰδίᾳ διὰ τὴν φαινομένην ἀσυμφωνίαν πρὸς ὅσα ἐκ τοῦ Θουκυδίδου γινώσκουμεν περὶ τῆς ἐξ Ἀθηνῶν φυγῆς τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἄλλ' ὁ Ad. Bauer δι' ἐμβριθεστάτης μελέτης⁴ προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι οὐ μόνον δὲν εἶναι ἀπορριπτέα καὶ δὲν ἀντίκειται πρὸς τὰ παρὰ Θουκυδίδην ἱστοροῦμενα ἢ μαρτυρία ἐκείνη τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας, ἀλλ' ὅτι τούναντίον πρέπει νὰ προκριθῇ πάσης ἄλλης, χρησιμεύουσα ὡς βᾶσις πρὸς καθορισμὸν ἀμφισβητουμένων χρονολογιῶν σπουδαιωτάτων γεγονότων τῆς πεντηκονταετίας. Ἄλλὰ καὶ ἂν μὴ καθ' ὅλα παραδεχθῶμεν τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Bauer, παρατηροῦμεν ὅμως ὅτι τὰ ἐν τῷ κεφ. 23 τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας ἱστοροῦμενα περὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου συμφωνοῦσι πληρέστατα οὐ μόνον πρὸς τὰ ἐν τῷ κεφ. 41, ἀλλὰ καὶ πρὸς χωρίον τι τῶν Πολιτικῶν (Ε' σ. 1304α) περὶ ἐνισχύσεως τῆς

¹ Πλούταρχ. Ἀριστ. 1.

² Τὸν ἰσχυρισμὸν περὶ ἀντιφάσεως μεταξὺ τῶν δύο χωρίων τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας, καὶ ὑπ' ἄλλων ἐπαναληφθέντα, ἀνεσκεύασαν ἐπαρκῶς ὁ P. Meyer (des Aristoteles Politik u. die Ἀθηναίων πολιτεία σ. 44 κέ.) καὶ ὁ Niemeyer (ἐν Jahrbüch. f. class. Philologie 1891 σ. 408.).

³ Literarische u. historische Forschungen zu Aristoteles Ἀθηναίων Πολιτεία. München 1891 σ. 67 κέ.

δημοκρατίας διὰ τῆς καταλύσεως τῆς δυνάμεως, ἣν ἔλαβε μετὰ τὰ Μηδικὰ ἢ ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ βουλή· ἕτερον δέ τι χωρίον τῶν Πολιτικῶν (B' 12 σ. 1274α), ὅπερ παρενόηθη μέχρι τοῦδε, νῦν τὸ πρῶτον ὀρθῶς ἐρμηνεύεται τῇ βοήθειᾳ τῶν ἐν τῇ Ἀθηναίων Πολιτεία ἱστορομένων· φέρεται δηλ. ἐν αὐτῷ ὅτι «τὴν ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ βουλήν Ἐφιάλτης ἐκώλυσε καὶ Περικλῆς.» ὅπερ συμφώνως πρὸς τὰ παρὰ Πλουτάρχῳ ἐν βίῳ Περικλέους ἱστορούμενα ὑπετίθετο ὅτι ἀνεφέρετο εἰς περιορισμὸν τῆς δυνάμεως τοῦ Ἀρείου Πάγου ὑπὸ τοῦ Περικλέους διὰ τοῦ Ἐφιάλτου· ἀλλ' ἐκ τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας διδασκόμεθα ὅτι ὁ Περικλῆς καὶ ἄλλα περιέκοψε δικαιώματα τῶν Ἀρεοπαγιτῶν, πλὴν τῶν πρότερον ὑπὸ τοῦ Ἐφιάλτου ἀφαιρηθέντων.

Ἐκ τῆς βραχείας ταύτης ἐπισκοπήσεως τῶν γνώμων, αἵτινες προβάλλονται κατὰ τῆς ἀποδόσεως τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, πειθόμεθα ὅτι ὁ ἔλεγχος αὐτῶν ἀντὶ τὰ σαλεύση ἐνίσχυει μᾶλλον τὴν ἔκπαλαι κρατοῦσαν γνώμην περὶ τῆς γνησιότητος τῆς συγγραφῆς. Σημειώσατε δ' ὅτι ἡ γνώμη αὕτη δὲν ἦτο αὐθαίρετος καὶ ἄκριτος, ἀλλὰ πόρισμα κριτικῆς ἐξετάσεως, διότι οἱ ἀρχαῖοι διέκρινον τὰς Πολιτείας τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς γνησίας καὶ νόθους, τὴν δ' Ἀθηναίων Πολιτείαν ἔτασσον ἐν ταῖς γνησίαις.

Μεταβαίνομεν νῦν εἰς τὴν ἐξετάσιν τοῦ περιεχομένου τῆς Ἀριστοτέλειου συγγραφῆς καὶ τῆς σχέσεως ταύτης πρὸς τὰ λοιπὰ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀριστοτέλους φερόμενα συγγράμματα.

B'.

Ἡ Ἀθηναίων Πολιτεία διαιρεῖται εἰς δύο ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμένα μέρη· εἰς τὸ ἱστορικόν, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τοῦ 41 κεφαλαίου, καὶ εἰς τὸ συστηματικόν, τὴν ἔκθεσιν τῆς καταστάσεως τῆς πολιτείας, ἀπὸ τοῦ 42 κεφαλαίου μέχρι τέλους. Τὰ μέρη ταῦτα εἶναι σχεδὸν ἴσα τὴν ἔκτασιν. Ἐν τῷ πρώτῳ ὁ συγγραφεὺς ἀναζητεῖ τὰς ρίζας καὶ τὰς αἰτίας τῶν ἐν ταῖς ἡμέραις του κρατούντων θεσμῶν, ἵνα καταδείξη τὴν ἐν χρόνῳ ἀνάπτουσιν αὐτῶν. Διότι ἡ πολιτεία δὲν εἶναι αὐτόματον γέννημα, ἀλλ' ἐπακολούθημα προηγουμένης καταστάσεως, ἔχουσα τὰς ρίζας ἐν τῷ παρελθόντι· τούτου δ' ἕνεκα ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ παρελθόντος ἀδυνατοῦμεν νὰ κατανοήσωμεν τὰ ἐν τῷ παρόντι συμβαίνοντα. Ὅθεν ἀναφέρει ἐκεῖνα τὰ γεγονότα, ὅσα ἔσχον ῥοπήν τινα πρὸς τὴν γένεσιν τῶν θεσμῶν καὶ τὴν ὀργάνωσιν καθόλου τῆς καθεστῶσης πολιτείας. Ἐν τούτῳ δὲ κυρίως ἐγκεῖται ἡ διαφορὰ τοῦ ἱστορικοῦ τμή-

ματος τῆς συγγραφῆς τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὰ ἔργα τῶν πρὸ αὐτοῦ συγγραψάντων τὴν ἱστορίαν πόλεως τινος, ἢ χρονικῆς τινος περιόδου ἢ μεγάλου τινὸς γεγονότος. Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Bauer (ἐνθ. ἀν. σ. 38), ἐν ᾧ ὁ Θουκυδίδης, ἔμπειρος ὢν πολιτικὸς ἀνὴρ καὶ τῶν πολεμικῶν πραγμάτων εἰδήμων, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν πραγθέντων ἐν τῷ Πελοποννησιακῷ πολέμῳ περιέλαβε τὰ πολεμικὰ ἔργα καὶ πάντα τὰναφερόμενα εἰς τὰς σχέσεις τῶν πολιτειῶν πρὸς ἀλλήλας· ὁ Ἀριστοτέλης τοῦναντίον, φιλόσοφος μὲν οὗτος, ἀλλὰ καὶ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων γνῶστης, ἐρευνῶν τὰ κατὰ τὴν πολιτείαν τῶν Ἀθηναίων ἔκρινεν ἄξια προσοχῆς πάντα τὰναγόμενα εἰς τὰ κοινωνικὰ ζητήματα καὶ τὴν λύσιν αὐτῶν, εἰς τὴν ἀντίθεσιν τῶν εὐπατριδῶν καὶ τοῦ δήμου, εἰς τὰς πολιτικὰς ἀξιώσεις τῶν μερίδων καὶ τῶν ἰθυόντων τὰ τῆς πολιτείας· τῶν δ' ἐξωτερικῶν πραγμάτων ἐμνημόνευσε μόνον ὅσακις εἶχον σχέσιν τινὰ πρὸς τὰ ζητήματα ἐκεῖνα· ὅθεν ἀναφέρει τὰς περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰῶνος φθορὰς τῶν πολιτῶν ἐν πολέμοις (κεφ. 26) καὶ τὴν ἐν Σικελίᾳ γενομένην συμφορὰν (κεφ. 29).

Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ μέρει ἐκθέτει τὴν ὀργάνωσιν τῆς πολιτείας· εἶναι δὲ πολιτεία, κατὰ τὸν ὅρισμόν, ὃν ἐν τοῖς Πολιτικοῖς (Δ' σ. 1289α) τοῦ αὐτοῦ φιλοσόφου εὐρίσκομεν, «τάξις ταῖς πόλεσιν ἢ περὶ τὰς ἀρχάς, «τίνα τρόπον νενέμηνται, καὶ τί τὸ κύριον τῆς πολιτείας καὶ τί τὸ τέλος ἐκάστοις τῆς κοινωνίας ἐστίν». Ὅθεν πραγματεύεται περὶ τοῦ εἶδους τοῦ πολιτεύματος, περὶ τῶν ἀρχόντων καὶ περὶ τῶν καθηκόντων καὶ τῶν ὀρίων τῆς ἐξουσίας αὐτῶν. Δὲν ἔκρινε δ' ἀναγκαῖον νὰ περιλάβῃ καὶ τοὺς νόμους, τοὺς λύνοντας τὰς περὶ τοῦ δικαίου διαφορὰς τῶν πολιτῶν καὶ κολάζοντας τὰς ὑπερβασίας, τοὺς ἀποτελοῦντας τὸ ἀστικὸν καὶ τὸ ποινικὸν δίκαιον· διότι οἱ νόμοι οὗτοι, καίπερ σύμφωνοι πάντοτε πρὸς τὸ εἶδος τῆς πολιτείας, ὡς διδάσκει ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ τῶν Πολιτικῶν—«πρὸς γὰρ τὰς πολιτείας τοὺς νόμους δεῖ τίθεσθαι, καὶ τίθενται πάντες, ἀλλ' οὐ τὰς πολιτείας πρὸς τοὺς νόμους»—εἶναι ὅμως κεχωρισμένοι τῶν δηλούντων τὴν πολιτείαν. Περὶ τῶν νόμων τούτων ἡσχολήθη ὁ Ἀριστοτέλης ἐν ἄλλαις συγγραφαῖς αὐτοῦ· διότι καὶ «περὶ τῶν Σόλωνος ἀξόνων» ἐπραγματεύθη ἐν βιβλίῳ πεντε, ἀπολεσθεῖσι, καὶ εἰς τὴν «Συναγωγὴν τῶν νόμων» συνειργάσθη, ἣν συνέπηξεν ὁ μαθητὴς αὐτοῦ καὶ διάδοχος Θεόφραστος.

Κατὰ ταῦτα ἐν τῷ πρώτῳ μέρει ἱστορεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ὅποσαι ἐγένοντο μεταβολαὶ τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηναίων, καὶ τίνα τὰ αἴτια τὰ προκαλέσαντα τὰς μεταβολὰς ταύτας. Κατὰ τὴν ἀνακεφαλαίωσιν, ἣν εἰς τὸ τέλος τοῦ μέρους τούτου ἐπισυνάπτει, ἕνδεκα ἦσαν ἐν ὄλῳ αἱ γε-

νόμηναι μεταβολαί, συμπεριλαμβανομένης και τῆς μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τυραννίδος τῶν τριάκοντα καὶ τῶν δέκα, τῆς μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἀριστοτέλους διατηρουμένης. Καὶ πρώτη μὲν ἐγένετο ἡ κατάστασις τῶν ἐξ ἀρχῆς, συνοικησάντων τοῦ Ἴωνος καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ, ὅτε τὸ πρῶτον συνενεμήθησαν εἰς τὰς τέσσαρας φυλάς, καὶ κατέστησαν τοὺς φυλοδασιλεῖς· πρώτη δὲ τῆς καταστάσεως ταύτης μεταβολὴ ἦτο ἡ ἐπὶ Θησέως γενομένη, μικρὸν παρεγκλίνουσα τῆς βασιλικῆς· αὕτη δὲ κυρίως δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ πρώτη ἔχουσα τάξιν πολιτείας, τῆς ἐπὶ τοῦ Ἴωνος καταστάσεως μὴ πληρούσης πάντας τοὺς ὅρους, ὧν ἄνευ ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἀδύνατος ἡ ὑπαρξίς εὐνόμου πολιτείας. Περὶ τῶν δύο τούτων περιόδων οὐδὲν μανθάνομεν ἐκ τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, ἧς ἡ ἀρχὴ ἀπωλέσθη, ὡς εἶδομεν. Ἀναγκάζομεθα δὲ νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰ πενιχρὰ λείψανα τῆς συγγραφῆς, ἅτινα περιεσώθησαν ἐν τῇ ξηροτάτῃ τοῦ Ἡρακλείδου ἐπιτομῇ, παρὰ Πλουτάρχῳ ἐν βίῳ Θησέως καὶ παρὰ τισιν ἀρχαίοις σχολιασταῖς. Ἀρχεται δὲ τὸ βιβλίον ἀπὸ τῆς διηγήσεως περὶ τῆς καταδίκης τῶν Ἀλκμεωνιδῶν διὰ τὸ Κυλώνειον ἄγος καὶ περὶ τῶν γενομένων καθαρμῶν ὑπὸ τοῦ Ἐπιμενίδου, ὅστις δὲν ἦλθεν εἰς Ἀθήνας ἐπὶ Σόλωνος, ὡς ἐπιστεύετο μέχρι τοῦδε συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου (Σόλ. 12), ἀλλὰ πρὸ τοῦ Δράκοντος.

Ἐν τῷ 6' κεφαλαίῳ¹ περιγράφονται ἡ μετὰ ταῦτα ἐπικρατήσασα ἐν Ἀθήναις κοινωνικὴ δυσφορία καὶ αἱ μακροχρόνιαι στάσεις τοῦ δήμου καὶ τῶν κατεχόντων τὴν ὀλιγαρχικὴν πολιτείαν γεωμόρων. Ἐκ δὲ τοῦ 7' κεφαλαίου διδασκόμεθα πολυτιμώτατας καὶ παντελῶς ἀγνώστους μέχρι τοῦδε πληροφορίας περὶ τῆς τῶν ἀρχόντων καταστάσεως καὶ τῶν ἔργων αὐτῶν κατὰ τοὺς παλαιστάτους χρόνους· ἀντὶ τῆς φερομένης ἀπιθάνου παραδόσεως περὶ κατάλυσεως τῆς βασιλείας ἐν Ἀθήναις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κόδρου, ἔχομεν νῦν σαφῆ εἰκόνα τῆς κατὰ μικρὸν μειώσεως τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς μεταδόσεως τῆς ἀρχῆς εἰς τοὺς ἀρίστους· προστίθενται δὲ καὶ τινὰ περὶ τῶν ἔργων καὶ τῆς δυνάμεως τῆς ἐξ Ἀρείου πάγου βουλῆς πρὸ τοῦ Δράκοντος. Ἐπίσης ὅμως καινοφανῆ εἶνε καὶ ὅσα ἐν τῷ 8' κεφαλαίῳ ἱστορεῖ περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Δράκοντος θεείσεως τάξεως ἐν τῇ πολιτείᾳ, δηλονότι περὶ τῆς δευτέρας μεταβολῆς τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηναίων. Ἐν κεφαλαίοις 5 μέχρι τοῦ 12 διαλαμβάνει περὶ τῆς τρίτης μεταβολῆς, τῆς ἐπὶ Σόλωνος, πολλὰ ἄγνωστα τέως διδάσκων καὶ τῶν γνωστῶν οὐκ ὀλίγα

¹ Ἡ διαίρεσις τῆς Ἀθηναίων πολιτείας εἰς κεφάλαια ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Kenyon, ταύτην δ' ἐτήρησαν καὶ οἱ μετ' αὐτὸν ἐκδόται.

διευκρινῶν· πηγὰς πρὸς σύνταξιν τοῦ μέρους τούτου εἶχε πλὴν τῶν ἀπιδιογράφων, καὶ αὐτὰ τὰ δημόσια γράμματα, τοὺς νόμους καὶ τὰ ψηφίσματα, καὶ τὰ τοῦ Σόλωνος ποιήματα, ἐξ ὧν μέγα προσλαμβάνει κύρος ἡ ἐξιστόρησις τῶν κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην πολιτικῶν γεγονόνων. Ἐν τῷ 9' κεφαλαίῳ ἀφηγεῖται τὰς μετὰ τὴν ἀποδημίαν τοῦ Σόλωνος γενομένας ταραχάς, αἵτινες προπαρεσκευάσαν τὴν κατάληψιν τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου. Ἀπὸ δὲ τοῦ 14 μέχρι τοῦ μέσου τοῦ 17 κεφαλαίου ἱστορεῖ τὰ κατὰ τὸν Πεισίστρατον, γνωστὰ σχεδὸν πάντα ἐκ τοῦ Ἡροδότου καὶ ἐκ μεταγενεστέρων συγγραφέων. Ἐν τῷ 17 μέχρι τοῦ 19 κεφαλαίου διαλαμβάνει περὶ τῶν Πεισιστρατιδῶν καὶ τῆς καταλύσεως τῆς τυραννίδος, διαφωτίζων ἐν τισὶ σκοτεινὰ τινὰ σημεῖα τῆς περιόδου ἐκείνης· ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Ἀριστοτέλους σαφῶς συνάγεται ὅτι ἡ κυριωτάτη αἰτία, ἡ παρορμήσασα τοὺς Λακεδαιμονίους νὰ βοηθήσωσι τοῖς Ἀθηναίοις κατὰ τοῦ τυράννου, δὲν πρέπει ν' ἀναζητῆται ἐν μόνοις τοῖς χρησιμοῖς τοῦ Δελφικοῦ μαντείου, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐν τῇ πρὸς τοὺς Ἀργεῖους φιλίᾳ τῶν Πεισιστρατιδῶν.

Ἐκ τοῦ 20 κεφαλαίου, ἐν ᾧ ἱστορεῖ τὰς μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τυραννίδος στάσεις τῶν Ἀθηναίων καὶ τὴν ἦτταν τοῦ βασιλέως τῶν Λακεδαιμονίων Κλεομένους, μανθάνομεν τὸ πρῶτον ὅτι ὁ Ἰσαγόρας ἦτο φίλος τῶν τυράννων καὶ ἐπομένως δὲν ἦτο ἀπλῶς ἡγέτης μιᾶς τῶν ὀλιγαρχικῶν μερίδων, ἀλλὰ καὶ τὸ κέντρον τῆς ὑπὲρ τῶν τυράννων ἀντιδράσεως· ἐπίσης μανθάνομεν τὸν λόγον δι' ὃν ὁ Ἀλκμεωνίδης Κλεισθένης ἀνέλαβε τὴν ὑπεράσπισιν τῶν συμφερόντων τοῦ δήμου, ἀπελπισθεὶς περὶ κατισχύσεως τῆς ὀλιγαρχικῆς μερίδος εἰς ἣν ἀνήκεν, ἐλκύσας δὲ τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ πλήθους διὰ τοὺς ἀγῶνας τῶν Ἀλκμεωνιδῶν κατὰ τῶν τυράννων. — Ἐν κεφαλαίοις 21 καὶ 22 ἔχομεν ἔκθεσιν σαφῆ τῆς ὑπὸ τοῦ Κλεισθέτους συντελεσθείσης μεταβολῆς τῆς πολιτείας καὶ τῶν συμβάντων ἐν Ἀθήναις μέχρι τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας· μανθάνομεν προσέτι ἐκ τούτων ἀκριβέστερα περὶ τῶν ναυκραριῶν, περὶ τοῦ ὄστρακισμοῦ καὶ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐκ τῶν προσόδων τῶν μεταλλείων ἐναυπηγήθησαν τριήρεις. — Τὸ 23 καὶ 24 κεφ. διαλαμβάνουσι περὶ τῆς ἕκτης μεταβολῆς τῆς πολιτείας, δηλαδὴ τῆς κατὰ μικρὸν αὐξήσεως τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς ἐνισχύσεως τῆς ἐν Ἀρείῳ πάγῳ βουλῆς. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους προστάται τοῦ δήμου ἦσαν ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς, εὐδοκίμησασα δ' ἡ πόλις παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ἔλαβε τὴν ἡγεμονίαν τῆς θαλάσσης, ἀκόντων τῶν Λακεδαιμονίων. Τοσοῦτον δ' ἠύπορει χρημάτων ἡ πόλις, ὥστε συνέβαιναν ἀπὸ τῶν φόρων καὶ τῶν τελῶν καὶ τῶν συμμάχων νὰ τρέφονται

πλείονες ἢ εἰκοσακισχίλιοι ἄνδρες· ἐπισυνάπτεται δὲ στατιστικῇ σημείωσις περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν λαμβανόντων μισθὸν ἀπὸ τῶν κοινῶν, ἀρχόντων, δικαστῶν καὶ πολεμιστῶν¹.

Ἐπὶ δεκαεπτὰ ἔτη μετὰ τὰ Μηδικὰ διέμεινεν ἡ πολιτεία προεστώτων τῶν Ἀρεοπαγιτῶν· ἀλλ' ἐν ἔτει 462-461 περιώρισε τὴν δύναμιν τῆς ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ βουλῆς, κατὰ τὰ ἱστορούμενα ἐν 25 κεφ., ὃ Ἐφιάλτης, συμπράκτορα ἔχων τὸν Θεμιστοκλέα. Οὕτω δ' ἐγένετο ἡ ἐβδόμη τῆς πολιτείας μεταβολή. Τὰ κατὰ τὴν ἱστορικὴν περίοδον ἀπὸ τῶν χρόνων ἐκείνων, μέχρι τῆς ὀγδόης μεταβολῆς ἐκτίθενται ἐν κεφ. 26-28, ἐξ ὧν διδασκόμεθ' αἰτιᾶ ἄγνωστα περὶ τοῦ χρόνου τῆς εἰσαγωγῆς νέων θεσμῶν καὶ μεταβολῆς παλαιότερων· κατὰ τοὺς καιροὺς ἐκείνους πολλά, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, διεπράχθησαν σφάλματα διὰ τοὺς δημογωγούς. Καὶ ἕως οὗτου μὲν προστάτης τοῦ δήμου ἦτο ὁ Περικλῆς καλῶς εἶχον τὰ κατὰ τὴν πολιτείαν, τούτου δὲ τελευτήσαντος ἐτράπησαν ἐπὶ τὰ χεῖρω, διότι ἔκτοτε προέστησαν τοῦ δήμου ἄνδρες μὴ καταγόμενοι ἐξ εὐπατριδῶν, καὶ τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν ἀνέλαβον Κλέωνες βυρσοδέψαι καὶ λυροποιοὶ Κλεοφῶντες καὶ πολλοὶ ἄλλοι μετ' αὐτοὺς θρασεῖς καὶ ἀσυνειδήτοι δημαγωγοί. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἀριστοτέλους, ὑποτιμῶντος τὴν τοῦ Περικλέους πολιτείαν, οἱ βέλτιστοι τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πολιτευθέντων ἦσαν οἱ τῶν εὐπόρων ἡγέται, Θουκυδίδης, ὁ τοῦ Περικλέους ἀντίπαλος, καὶ Νικίας καὶ Θηραμένης. Ἀξία δὲ μνηεῖς εἶναι ἡ περὶ τοῦ τελευταίου τούτου κρίσις τοῦ φιλοσόφου, διαγράφοντος διὰ ταύτης τύπον πολιτευτοῦ οἷος περίπου ὁ τῶν νῦν καλουμένων καιροσκοπῶν (opportunistes). «Δοκεῖ δὲ τοῖς μὴ «παρέργως ἀποφαινομένοις, οὐχ ὥσπερ αὐτὸν διαβάλλουσι πάσας τὰς ἀπολίτεας καταλύειν, ἀλλὰ πάσας προάγειν ἕως μηδὲν παρονομοῖεν, ὡς δυνάμενος πολιτεῦσθαι κατὰ πάσας, ὅπερ ἐστὶν ἀγαθοῦ πολίτου ἔργον, παρανομούσας δὲ οὐ συγχωρῶν, ἀλλ' ἀπεχθανόμενος» (κεφ. 23).

Ἐν ὅσῳ μὲν ἀμφίρροπα ἦσαν τὰ πράγματα ἐν τῷ Πελοποννησιακῷ πολέμῳ διετηρεῖτο ἡ δημοκρατία· ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐν Σικελίᾳ πανωλεθρίαν καὶ τὴν κατίσχυσιν τῶν Λακεδαιμονίων, ἠναγκάσθησαν νὰ καταλύσωσι τὴν δημοκρατίαν, καὶ νὰ καταστήσωσι τὴν ὀλιγαρχικὴν τῶν τετρακοσίων πολιτείαν. Τὰ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀκριβέστατα περιγράφει ὁ Ἀριστοτέλης (κεφ. 29—32), παραθέτων αὐτολεξεῖ σχεδὸν καὶ τὸ πρωτότυπον κείμενον τῶν ψηφισμάτων τῶν περιεχόντων τὴν ἀναγραφὴν τῆς σχεδιασθείσης διὰ τὸ μέλλον ὀλιγαρχικῆς πολιτείας τῶν πεντακισχιλίων καὶ τῆς προσωρινῆς τῶν τετρακοσίων. Ἄλλ' ἢ τῶν

¹ Βλ. ἀνωτέρω σελ. 92, σημ.

τετρακοσίων πολιτεία, διὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους διαπραγματεύσεων περὶ εἰρήνης, βραχύτατον χρόνον, μῆνας περίπου τέσσαρας, διήρκεσε (411 π. Χ.). Καταλυθείσης δὲ ταύτης, κτείστη ἡ τῶν πεντακισχιλίων ὀλιγαρχία, ἦν μετ' ὀλίγον ἐπηρεασμένη ἀνόρθωσις τῆς δημοκρατίας (κεφ. 33). Τὴν τῶν ὀλιγαρχιῶν κτείστασιν θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ὀγδόην τῆς πολιτείας μεταβολὴν, ἐνάτην δὲ τὴν δημοκρατίαν. Ἐμείνει δ' ἡ δημοκρατία μέχρι τοῦ 404 π. Χ. Ἀφ' οὗ οἱ Ἀθηναῖοι, ὑπὸ τοῦ Κλεοφῶντος ἐξαπατηθέντες, δὲν ὠφελήθησαν τῆς ἐν Ἀργινούσαις νίκης καὶ ἀπέρριψαν τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις τῶν Λακεδαιμονίων, μετὰ τὴν ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς ναυμαχίαν (κατ' Αὐγούστον περίπου τοῦ 405 π. Χ.), ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὰ θελήματα τοῦ Λυσάνδρου, κυρίου γενομένου τῆς πόλεως, καὶ νὰ ψηφίσωσι τὴν ὀλιγαρχίαν (κεφ. 34).

Ἡ ἐξιστόρησις τῶν κατὰ τὴν τυραννίδα τῶν τριάκοντα, τὴν δεκάτην δηλαδὴ μεταβολὴν τῆς πολιτείας (ἐν κεφ. 35—36), καὶ τὴν κατάλυσιν αὐτῆς καὶ τῆς τῶν δέκα ὑπὸ τοῦ Θρασυβούλου (κεφ. 37—38), καθὼς καὶ τῶν κατὰ τὴν παλινόρθωσιν τῆς δημοκρατίας καὶ τὴν εἰρήνευσιν τῆς πόλεως (κεφ. 39—40), εἶναι συνοπτικώτερα μὲν, ἀλλ' ἀκριβεστέρα καὶ πιστοτέρα τῆς παρὰ Ξενοφῶντι ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς. Παρὰ Ξενοφῶντι εἶναι κατὰδηλος ἡ προσπάθεια πρὸς παράστασιν τῶν πραγμάτων ἀπὸ ἐπιτηδείου εἰς τὰ συμφέροντα μιᾶς μερίδος ἀπόψεως· ὁ δ' Ἀριστοτέλης ἐκτίθησιν ἀπλῶς καὶ ἀπαθῶς τὰ γεγονότα, μεριμνῶν περὶ μόνης τῆς ἀληθείας, καὶ προσάγων ὅπου δεῖ τὴν μαρτυρίαν δημοσίων γραμμάτων, καὶ τὸν χρόνον καθ' ὃν ἐγένοντο ἕκαστα ὀρίζων ἀκριβῶς. Ὁ ἀριστοκρατικὸς τὸ φρόνημα φιλόσοφος οὐδαμῶς ἐπιλαμβάνεται οὐδ' αὐτῶν τῶν δεινοτάτων ἀμαρτημάτων τοῦ δήμου, ἵνα ἐλέγξῃ τοῦ πολιτεύματος τὰς πλημμελείας· ἀλλ' ἀναζητεῖ πάντοτε τοὺς ἀληθεῖς αἰτίους, καὶ καταδεικνύει τίνες ἐξαπατήσαντες τὸν δῆμον ἦσαν οἱ προκαλέσαντες τὴν καταδίκην τῶν ἐν Ἀργινούσαις ναυμαχησάντων στρατηγῶν καὶ τὴν ἀπόρριψιν τῶν περὶ εἰρήνης προτάσεων τῶν Λακεδαιμονίων (κεφ. 34).

Μεταβαίνομεν νῦν εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ δευτέρου τῆς συγγραφῆς μέρους, τοῦ συστηματικοῦ.

Ἐν τούτῳ περιγράφεται ἡ κατάστασις τῆς πολιτείας, ἡ μετὰ τὴν κατ' Ἰανουάριον τοῦ 403 π. Χ. κάθοδον τοῦ Θρασυβούλου ἀπὸ τῆς Φυλῆς καὶ ἐκ Πειραιῶς· ἡ μεταβολὴ αὕτη τῆς πολιτείας εἶναι ἡ ἐνδεκάτη, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναγραφομένη τάξιν, διατηρηθεῖσα μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἧτοι ἐπὶ ὀγδοήκοντα περίπου ἔτη.

Ἄλλ' ὁ κατὰ ταύτην τύπος τοῦ πολιτεύματος ὑφίστατο ἐν Ἀθήναις ἀπὸ δύο σχεδὸν αἰώνων, μὴ ὑπολογιζομένων τῶν δύο προσκαίρων μεταβολῶν, τῆς ὀλιγαρχίας τῶν τετρακοσίων καὶ τῶν πεντακισχιλίων καὶ τῆς τῶν τριάκοντα καὶ τῶν δέκα τυραννίδος. Διότι καὶ τῶν προηγουμένων μεταβολῶν, ἀπὸ τῆς πέμπτης, τῆς ἐπὶ Κλεισθέους, σκοπὸς ἦτο ἡ δημοτικωτέρα διαρρύθμισις τῆς πολιτείας καὶ καθόλου ἡ τῆς δημοκρατίας παγίωσις.

Ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς ὀργανώσεως τῆς πολιτείας ὁ Ἀριστοτέλης δὲν περιορίζεται, ὡς εἰκός, εἰς συναγωγὴν καὶ ἀναγραφὴν τῶν θεσμῶν ἀπλῆν καὶ ἀμέθοδον, ἀλλ' ἀκολουθεῖ προδιαγεγραμμένην τινὰ τάξιν, ἣν ἀναμφιδόλως καὶ ἐν τῇ συγγραφῇ τῶν ἄλλων Πολιτειῶν τῶν ἀπολεσθεισῶν ἐτήρησεν. Ὅποια δ' ἡ τάξις αὕτη δὲν εἶναι δύσκολον ν' ἀνεύρωμεν. Ἀρχαῖός τις νόμος ἀττικὸς, περισῶθεις παρ' Αἰσχίνῃ (κατὰ Κτησιφώντος § 28. 29), διακρίνει τρία εἶδη ἀρχόντων ἐν τῇ πολιτεία «ὧν ἐν ἀμὲν καὶ φανερώτατον οἱ κληρωτοὶ καὶ οἱ χειροτονητοὶ ἀρχοντες, δευτέρον δὲ ὅσοι τι διαχειρίζουσι τῶν τῆς πόλεως ὑπὲρ τριάκοντα ἡμέρας καὶ οἱ τῶν δημοσίων ἔργων ἐπιστάται, τρίτον δ' ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται καὶ εἴ τινας ἄλλοι αἰρετοὶ ἡγεμονίας δικαστηρίων λαμβάνουσιν.» Ἡ διαίρεσις ὁμῶς αὕτη τῶν ἀρχῶν οὐ μόνον ἐμπειρικὴ εἶναι, ἀλλ' οὐδ' ἡ αὕτη ἐν πάσαις ταῖς πολιτείαις. Τούτου δ' ἔνεκα ὁ Ἀριστοτέλης ἄλλην προέκρινε διαίρεσιν, κοινὴν πάσαις ταῖς πολιτείαις, δι' ἧς αἱ τε διαφοραὶ τῶν πολιτειῶν πρὸς ἀλλήλας καταδεικνύονται καὶ τὸ σκόπιμον τῶν ἐν ἐκάστη κειμένων νόμων ἐλέγχεται. Τὴν διαίρεσιν δὲ ταύτην ἀναπτύσσει ἐν τοῖς Πολιτικοῖς (Δ', 14, σ. 1298 β, 37). Τρία εἶναι, κατὰ τὸν φιλόσοφον, τῶν πολιτειῶν πασῶν τὰ μέρη, αἱ ἐν τῷ κράτει ἐξουσίαι ὡς λέγομεν σήμερον· πρῶτον τὸ βουλευόμενον περὶ τῶν κοινῶν, δεύτερον τὸ περὶ τὰς ἀρχάς καὶ τρίτον τὸ δικάζον ἢ δικαστικόν. Καὶ τὸ μὲν βουλευόμενον (ἀντιστοιχοῦν περίπου πρὸς τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν τῶν νεωτέρων πολιτειῶν) ἔχει τὸ δικαίωμα (κύριόν ἐστι) ν' ἀποφασίζῃ «περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης καὶ συμμαχίας καὶ διαλύσεως, καὶ περὶ νόμων, καὶ περὶ θανάτου καὶ φυγῆς καὶ δημεύσεως, καὶ περὶ αὐθύνων.» Τὸ δὲ περὶ τὰς ἀρχάς (ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν), ἔργον ἔχει τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βεβουλευμένων καὶ τὴν τήρησιν τῆς καθεστῶσης τάξεως. Τὸ μόνιον τοῦτο τῆς πολιτείας ἔχει πολλὰς τὰς διαφοράς, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην: πόσαι τε αἱ ἀρχαὶ καὶ κύριαι τίνων (τίς δηλαδὴ ἡ δικαιοδοσία ἐκάστης ἀρχῆς), καὶ περὶ χρόνου πόσος ἐκάστης ἀρχῆς, καὶ περὶ τὴν κατάστασιν τῶν ἀρχῶν, ἐκ τίνων δεῖ γίνεσθαι καὶ ὑπὸ τίνων καὶ πῶς· τίνες δηλαδὴ ἔχουσι τὸ

δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι, τίνες τὸ τοῦ ἐκλέγειν καὶ τίς ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς. Τὸ δὲ δικάζον ἢ δικαστικόν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν καθ' ἡμᾶς δικαστικὴν ἐξουσίαν· εἶναι ἡ ἐξουσία, ἡ κολάζουσα τὰς παραβάσεις τῶν ὀρισμένων ἢ τὴν ἀπειθειαν καὶ τὴν ἀντίστασιν κατὰ τῶν ἀρχῶν καὶ λύουσα τὰς περὶ δικαίου καὶ καθήκοντος διαφοράς. Καὶ τῶν δικαστηρίων δ' εἶναι διαφορὰ ἐν τρισὶν ὅροις, ἐξ ὧν τε καὶ περὶ ὧν καὶ πῶς· ἦτοι τίνα προσόντα πρέπει νὰ ἔχωσιν οἱ δικασταί, καὶ τίνας ὑποθέσεις δικάζει ἕκαστον εἶδος δικαστηρίων καὶ τίς ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς τῶν δικαστῶν,

Ὅθεν κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν ταύτην διάταξιν ἐξετάζει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ὀργάνωσιν τῆς Ἀθηναίων πολιτείας. Καὶ πρῶτον μὲν περὶ τοῦ βουλευομένου πραγματευόμενος ἐν κεφ. 42 μέχρι τέλους τοῦ 49, ἀρχεῖται ἀπὸ τῆς ἐγγραφῆς εἰς τοὺς δημότας, ἦτοι τῆς πρώτης δημοσίας πράξεως τῆς παρεχούσης δικαίωμα μετοχῆς τῆς πολιτείας, καὶ διαλαμβάνει ἔπειτα περὶ τῆς βουλῆς καὶ τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ δήμου, ὧν πασῶν τὸ πρόγραμμα συντάσσει ἡ βουλή, καὶ περὶ τῶν ἔργων τῆς βουλῆς καὶ τῶν ἀμέσως εἰς αὐτὴν ὑπαγομένων ἀρχῶν. Εἶτα δ' ἐν κεφ. 50 μέχρι τοῦ 62 πραγματεύεται περὶ τοῦ μορίου τῆς πολιτείας τοῦ περὶ τὰς ἀρχάς, ἀναφέρον ἐν τῷ τελευταίῳ κεφαλαίῳ τίς ὁ τρόπος τῆς κληρώσεως καὶ τίς ἡ μισθοφορὰ τοῦ ἐκκλησιάζοντος δήμου, καὶ τῶν βουλευτῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀρχόντων. Ἀπὸ δὲ τοῦ 63 κεφαλαίου μέχρι τέλους πραγματεύεται περὶ τοῦ τρίτου μορίου τῆς πολιτείας, ἦτοι περὶ τῶν δικαστηρίων.

Ν. Γ. Πολίτης

ΜΑΝΙΑΤΙΚΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ

ΤΟΥ ΦΟΝΗΑ ΤΟ ΛΑΓΚΑΔΙ.

Κώστα Κρυστάλλη

Μὰ ποτέ του, ποτέ του δὲ μούχε εἰπωμένο ὁ γεροπαππούλης γιὰ τοῦ φονῆα τὸ λαγκάδι.

Πολλὲς φορές ποῦ πάγαινα 'ς τὸ παζάρι, σὰν μ' ἔστελν' ἡ μάνα γιὰ ζαϊρικά, ἄκουσα νὰ λένε κάποιοι γεροπαλαϊκοὶ τόσα πράγματα γιὰ τοῦ φονῆα τὸ λαγκάδι. Ἔτρεχα τότε σὰν πουλὶ 'ς τὸ σπίτι, ρώταγα τὸν παππούλη, ξαναρώταγα, τοῦ κάκου. Σήκωνε τοὺς ὤμους, σὰν κάτι ἀπόκρυφο σκεφτότανε μέσα του, καὶ μούλεγε μ' ἓνα κάποιον θυμό,

— Δὲν ξέρω, Κωσταντῆ, δὲν ξέρω, σῶπασε.....

Ἔτσι ἐκαταλάβαινα πῶς πολλὰ ἤξερε ὁ παππούλης γιὰ τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι, μὰ λίγα μούλεγε, ἢ κάλλιο, δὲν μούλεγε τίποτα. Μὰ ὅσο ἔβλεπα πῶς ξέρει καὶ δὲ θέλει νὰ μολοῆσῃ ὁ παππούλης, τόσο πιὸ πολὺ ἀπὸ τὸν καῦμό μου ἐσκύλλιαζα. Ἄν εἶχα ἔς ἄλλον γεροπαλαιϊκὸν τὰ θάρρετά, θὰ πάγαινα νὰ ρώταγα. Μὰ ἔλα, ποῦ γὰρ ἤμουν μικρὸ τότε, ἓνα ψίχαλο πρᾶγμα καὶ δὲν ἀφιδευόμουν ἄλλου γεροπαλαιϊκοῦ μαγκούρα ὄζω τοῦ γεροπαππούλη...

Ἀπέρασε κάμποσος καιρὸς ἔτσι, ποῦ μέσα ἔς αὐτὸν ἐγὼ δὲν ἤθελα νὰ γηρομασθῶ, ἄλλο παραμῦθι ἀπὸ τὸν παπποῦ ὄζω τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι. Μ' ἐκράζε κοντὰ του κάθε βράδου ἔς τὸ πλάι του ὁ γεροπαππούλης νὰ μοῦ ξεστορήσῃ, μὰ γὰρ, ἄμ' ἀρχίζ' ἄλλ' ἱστορία, ξεγλύστρα ἀπὸ κοντὰ του κ' ἐφρευγα. Φώναζε τότε ὁ παππούλης, θύμωνε τοῦ κάκου! Ἐγὼ δὲν ἀφογκραζόμουν. Ἄμα μ' ἐκράταε μὲ τὸ στασιό, μὲ τὸ ζῶρι, βούλωνα μὲ τὰ δύο μου χέρια ταυτιά μου νὰ μὴν ἀκούω. Ἔτσι καμμιά φορὰ τὸν κατάφερα, κ' ἓνα ἀπόσπερο μοῦ λείει,

— Κωνσταντῆ, διάβασ' τὲς φυλλάδες σου, μάθε νεράκι τὸ μάθημα, νὰ στρώσουμε σοφρᾶ, νὰ φᾶμε, καὶ σὰν σηκώσῃ ἡ θειά σου Φωτούλα τὸ τραπέζι, σὰν τὸ στρώσουμε ἔς τὴ γωνιά μας καὶ θὰ σοῦ μολοῆσω πλειὰ γιὰ τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι. Μόν' τῶρα ἀντε πρῶτα, γυιέ μου, νὰ μοῦ πάρῃς μιὰς πενταρὸς ταμπάκο ἀπὸ τοῦ μπάρπα-Πετρῆ, γιὰ νὰ χῶ πρέζα, τί μοῦ σῶθηκε....

Πέταξ' ἀπὸ χαρὰ καὶ διάκα τὴν ἴδια στιγμὴ κ' ἔφερα φρέσκη-φρέσκη πρέζα ἔς τὸν παππούλη, ποῦ εὐώδιαζε. Ἔστερα ἔκανα νὰ διαβάσω ποῦ νὰ διαβάσω!.. Ὁ νοῦς μου ἔς τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι. Μὰ γιὰ νὰ μὴ μοῦ τὲς βρέξῃ ὁ παππούλης σὰν μ' ἔπιανε καὶ δὲν διάβαζα, ποῦ θὰ τὸν πιάναν τὰ μπουρίνια του, — κ' εἶχε κάτι μπουρίνια.... Θέ μου φύλαγε! —, κ' ὕστερα δὲ θὰ μούλεγε γιὰ τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι, ἐκαμωνόμουν πῶς διάβαζα τάχα ἀπάνου ἔς τὲς φυλλάδες μου, μὰ δὲ διάβαζα.... ποῦ νὰ διαβάσω!...

Ἔστερα θυμᾶμαι, ἡ θεῖτσα Φωτούλα, ἡ συχωρεμένη, ἔστρωσε σοφρᾶ. Κεῖνο τὸ βράδου μαγερέψαμε χυλόπητες. Ποτές δὲν εἶχα φαγωμένο μὲ τέτοια ὄρεξι· μὰ καὶ ποτές μου ἔτσι, βιαστικά-βιαστικά· μὰ καὶ ποτές μου δὲν ἔκανα στριφοῦλες ἔς τὸν καταπίτη μου, κ' ἀπάνω ἔς τὸν οὐρανίσκο, μου ἀπὸ κείνη τὴν βραδειά. Ἐχαυτα γλήγορα-γλήγορα, βιαστικά, καφτές-καφτές τὲς χηλόπητες καὶ ξανακάκηκα, ζεματίσθηκα καὶ τόσο, ποῦ ὕστερα φύσαγα τὴν κατακαυμένη μου γλώσσα καὶ τὸ δάκρυό μου κατέβαινε νά! μιὰ πιθαμῆ...

Πρὶν νὰ φᾶν' οἱ ἄλλοι, ἐγὼ ἔπιασα τὸ πόστο μου ἔς τὸ φῶκο μας, ἔς τὴν γωνιά. Ἔστερα ξεφάγαμε. Σηκώσαν' τὸ σοφρᾶ, κ' ἡ γρηά-κυρούλα ἔφερε μιὰ ποδιὰ κάστανα, ποῦ τάχε φερμέν' ἀπὸ τὸ βουνό, τὸ Πενταδάχτυλο, ὁ παππούλης, καὶ τὰ τίναξε ἀπάνω ἔς τὴν θράκα· ὕστερα σύμπησε μὲ τὴν μάσια μας τὴν θράκα, τὰ κουκούλωσε καλά κατὸ ἀπὸ τὰ κάρβουνα καὶ τὴν στάχτη, κ' ἔτσι χωσμένα ξεροτρίζανε ποῦ καὶ ποῦ, καὶ λέγανε παραμῦθια, σὰν σιγανοὶ τῆς ἀμμουδιάς, σὰν σαλιγγαράκια.

Σὲ λίγο ὁ παππούλης ἔγειρε κεῖ, ξαπλώθηκε, τὰ πόδια ἔς τὰ πρεβάκια τῆς γωνιάς, τὴν καμπουριασμένη πλάτη του στηλωμένη ἔς τὸ τζάκι, σφούγγισε τὲς μουστάκες του μὲ τὸ κοκκινωπὸ του ταμπακωμένο μαντῆλι, ἀπίθωσε τὴν γλιστερίτσα του ξέχειλη τίγκα-τίγκα κρασί, μ' ἐρώτησ' ἂν διάβασα τὸ μάθημα καλά, μὲ χάιδεψε μ' ἓνα χαμόγελο σὰν τοῦπα, — φέμμα —, πῶς τῶμαθα νεράκι κ' ἀρχίνησε νὰ μᾶς μολογᾷ γιὰ τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι.

— Σὰν λές, τὸ λοιπόν, Κωσταντῆ μου, τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι πέφτει ἀπάνου ἔς τὴν στράτα μας, σὰν ἐρχόμαστε ἀπὸ τὴν Πλάτσα· ἀπὸ πάνου ἀπὸ τὴ Στούπα· πέρα ἀκόμ' ἀπὸ τὸ Καλαμίτσι· κεῖ κοντὰ. Εἶνε ποῦ τὸ λένε τοῦ φονηᾶ λαγκάδι, παιδί μου, μὰ καὶ τοῦ φονηᾶ λαγκάδι νὰ μὴν τὸ λέγανε, ἄμα διαβῆ κανεὶς ἀπὸ κεῖ, καὶ τῶρ' ἀκόμα, καὶ τὴν ἡμέρα, μὰ καὶ τὴ νύχτα παραδέ, τὸν πιάνει ἀνατριχίλα καὶ τὸν χτυπάει ἓνα ὑγρὸ ἀγέρι ποῦ βγαίνει μέσ' ἀπὸ τὴν ρεμματιά, σὰν ἀπὸ τὴν κόλαση. Σὰν ἀπέρναγα, ἔς τὰ νειάτα μου ἀπὸ κεῖ, ποτέ μου δὲ θυμᾶμαι ποῦ νὰ μὴ διάβηκα τὸ λαγκάδι κ' νὰ μὴν ἔκανα, ἤθελα δὲν ἤθελα, τὸ σταυρὸ μου. Τόσο ἄγριο εἶνε τὸ ρημαδιακό.

»Πολλὰ μολογᾶνε γιὰ κείνη τὴν ρεμματαριά, Κωνσταντῆ μου....

»Λένε πῶς, σὰν ἀπεράσῃ κανεὶς τὰ μεσάνυχτα ἀπὸ κεῖ, ἀκούει κλάυματα καὶ μουγκρητὰ ἀνθρώπου, σὰν νὰν τοῦ κόβουνε τὸ λαρύγγι του, καὶ νὰν τὸν τυραννᾶνε· κ' ὄλ' ἡ ρεμματιά λαμποκοπάει κ' ἀντιλαλαίει. Λένε πῶς, σὰν διαβῆ κανεὶς τὰ μεσάνυχτα, ἂν εἶνε νεῖος, ἀνύπαντρος, βγαίνουν Νεραΐδες καὶ μ'προστ' ἀπ' ὄλες μιὰ πεντάμορφη, ποῦ φαίνεσται θὲ νᾶνε ἡ βασίλισσά τους, κ' αὐτὴ, ὡμορφὴ σὰν τὸν ἥλιο, χτυπάει τὸν νεῖο μὲ τολόχρυσο ζουνάρι τῆς, πᾶχει ἀπάνου τοῦραντοῦ τᾶστρα κεντισμένα, κ' ἀπὸ τότες ὁ νεῖος χάνει τὰ συλλοϊκά του, θέλει νὰ πάη κοντὰ τῆς. Κεῖνη χάνεται μὲ τὲς ἄλλες Νεραΐδες, σκλάβες καὶ παρασκλάβες τῆς μέσα τὴν λαγκαδιά, κ' ἐκεῖνος γέρνει ἔς τὸ χωριὸ παρμένος ὁ κακόμοιρος· κ' ἀπὸ τότες παίρνει δίπλα τὲς ράχες καὶ τὰ περίωρα γυρεύοντας τὴν πεντάμορφη Νεραΐδα ἀνώφελα.

Λένε, πώς άλλους, πού διαβαίνουνε καβάλλα, τούς άκλουθάει, ως 'ς τὸ Καλαμίτσι, πίσω από τὰ ζᾶ τους, άλλους ένα άλλόκοτο σκυλλί, πού δὲν ἔχει οὔτε μύτη, οὔτε στόμα, οὔτ' αὐτιά, μονάχα δυὸ μεγάλα μάτια 'ς τὸ κεφάλι, σὰν ἀλογοπέταλα· άλλους μιὰ γάτα μὲ κέρατα ἀλαφιού· κι' άλλους ένα κατσίκι πού άλλότες σηκώνουνται, ἀψηλώνουνε, τὰ πόδια του, ως 'ς τὰ οὐράνια, κι' άλλότες χαμηλώνει-χαμηλώνει, ως πού γίνετ' ἴσια μ' ένα ποντικίaki.

» Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶνε, παιδί μου, πῶς τὸ λένε τοῦ φονᾶ τὸ λαγκάδι, γιατί ἕνας ἄπιστος πού γύριζε μὲ τὸν σύντροφό του ἀπὸ τὰ Γαργαλιάνικα, πού ἦσαντε παγιωμένοι γιὰ ξεδοῦλι ἐσκοτώσ' ἐκεῖ τὸν σύντρόφό του, ὁ καταραμένος, γιὰ νὰν τοῦ κλέψῃ δεκαφτὰ σφραντζίκια, πού ἔφερν' ὁ ἄμοιρος ἀπ' τὸ ξεδοῦλι 'ς τὴ φαμίλια του. Ὑστερα τὸν ἐγκρέμισε ἀπὸ ψηλά ἀπὸ τὴ ράχη μὲς 'ς τὸ λαγκάδι καὶ σπόρισε τὸ κκύκαλό του μὲ μιὰ θεριακωμένη σκληρόπετρα σὰν τὴν καρδιά του, γιὰ νὰ μὴ φανιστῇ πῶς τὸν ξέκαμε, ὁ ἄπιστος. Ἀπὸ τότες παρανομάσθηκε τοῦ φονᾶ τὸ λαγκάδι· γιὰ νὰ περνᾷ ὁ κόσμος καὶ νὰ λέη «ἀνάθεμά τον τὸν φονᾶ καὶ τρεῖς ἀνάθεμά τον!»

» Πολλά ἔχω ἀκουστά, Κωσταντῆ μου, γιὰ τοῦ φονᾶ τὸ λαγκάδι, μὰ λίγα πιστεύω, ἀπὸ τότες παραδέ, πού καὶ μένα μου γένηκ' ένα κακό 'ς τ' ἀφωρισμένο κείνο τὸ λαγκάδι. Θὰ σοῦ τὸ εἰπῶ καὶ τὸ δικό μου τὸ κακό, ἂν δὲ νύσταξες, παιδί μου, νὰ προσμένῃς λίγο πρῶτα νὰ σοῦ εἰπῶ ένα ἄλλο πῶγένηκε 'ς τὸ ἴδιο τὸ λαγκάδι.

» Μιὰ φορά, — εἶνε τότες κάπου τριάντα χρόνια, — ὁ συχωρεμένος ὁ συμπέθερος, — ὁ γέρο-Στράτης, κορίτσα —, ἐγύριζε ἀπὸ τὴν Τζίμοβα πούταν παγιωμένος. Νύχτωσε πέρα ἀπὸ τοῦ φονᾶ τὸ λαγκάδι· μὰ τοῦ βάσταε τοῦ μακαρίτη, — Θεὸς συγχωρέσ' τον κι' ὅλας, — δὲν ἀψήφαι ἀπὸ τέτοια κείνος, καὶ τῶβαλε 'ς τὰ ἴσια κατὰ μπροστά, χωρὶς νὰ ξαπεζέψῃ πούπετα. Σὰν ἔφταξε, 'ς τὸ διάβα του, καὶ 'ς τοῦ φονᾶ τὸ λαγκάδι, ἀκούει ξάφνου ένα μουρμουρητὸ μέσα 'ς ένα λόγγο, καὶ παράμερα, σὰν κλάυματα μικροῦ παιδιοῦ. Κράτησ' ἀμέσως τὸ καπίστρι, νταγιάντησε τὴ μούλα του. Ἡ μούλα στάθηκε ἀλαφιασμένη, τσοῦλωσε ταῦτιά, ἔκαν' ἐδῶ, ἔκαν' ἐκεῖ, φύσαγε τὸ ρουθοῦνι της χλιμήντραε, σὰν κάτι μυριζότανε. Τάτιμα τὰ ζωντανὰ σὲ τέτοιες περιστασεὶς δείχνουνε μεγάλη ἐξυπνάδα. Ὁ γέρο-Στράτης, τὸ λοιπόν, — Θεὸς συχωρέσ' τον· ψυχωμένος γέρος —, ξαπέζεψε, ἔδεσε τὴ μούλα 'ς ένα κλαρικό καὶ ἀπόδιπλα, ἔκανε τὸ σταυρό του, ἔσιαξε τὲς ἀτσαλόπετρες τῆς μπιστόλας του, ἔλλαξε τὴν ἀβιζότη τους, τὴν ἔβαλε ἀναχλ', ἀναχλὰ 'ς τὸ σελάχι, γιὰ νὰ τούρχεται βολικά, καὶ τράβηξε

ὀλοῖσια ἀπάνου 'ς τὸ λόγγο πῶβγαίν' ἡ φωνή. Ἐκεῖ κοντοστάθηκε· τσοῦλωσε ταῦτιά του κι' ἄκουσε καλλίτερα τὰ κλάυματα τώρα. Ὅσο πάγαίνε καὶ καλλίτερα· ἀκόμα πὶὸ μπροστά, ἀκόμα πὶὸ καλλίτερα. Ἀκόμα λίγο καὶ ξάπεχε ἀπὸ τὲς φωνὲς πέντ' — ἔξη βήματα. Κοντοστέκει πάλι. Βγάνει τὴν τσιαφοκλωνὰ ἀπὸ τὸ σελάχι του, βγάνει τὰ τσακουμάκια, βάνει φιλίλι, χτυπάει, ξαναχτυπάει, ξαναχτυπάει, φουντώνει τὴν τσιαφοκλωνὰ· μισοφώτισ' ὁ τόπος. Ἦτανε κοντὰ μιὰ μεγάλη λυγαριά, φουντωτῆ-φουντωτῆ. Τὰ κλάυματ' αὐξάινανε. Καταμεριάζει ὁ γέρο-Στράτης, Θεὸς συχωρέσ' τον, τὰ χαμόκλαρα τῆς λυγαριάς, χαμηλώνει τὸ κερί, χώνεται λίγο μέσα, ἀκόμα λίγο μέσα, ἀκόμα λίγο, τηράει!... τί νὰ ἰδῇ;... ένα μωρούτσικο, ὠμορφούλι, ὀλοξάνθο παιδάκι 'ς τὲς φασκὲς.... — Ἀάά!... ἔκαμ' ὁ γέρο-Στράτης, Θεὸς συχωρέσ' τον, καποιανῆς ἀτιμῆς δυχατέρα τῶρριξε.... μούλικο θᾶνε....»

«Καὶ τὸ πῆρε 'ς τὴν ἀγκαλιά του. Ἐσθυσε τὸ τσιαφοκέρι, κατέβηκε ἀπὸ τὸ λόγγο κρατῶντας πάντα τὸ μωρὸ 'ς τὴν ἀγκαλιά του, διπλωμένο 'ς τὴν πατατούκα του τὸ κακόμοιρο μὴν παταγουδιάσῃ· ἔλυσε τὴ μούλα του, πού ὅλο τσοῦλωνε ἀγριεμένη ταῦτιά της, δὲν ἤθελε νὰ τὴν κοντοζυγώσῃ ὁ ἀφέντης της καὶ σηκωνότανε 'ς τὰ πσιναῖ σούζο γιὰ νὰ κόψῃ τὴν καπιστράνα, νὰ φύγῃ, σὰ νὰ μὴν τὸν ἐγνώριζε τὸ γέρο-Στράτη, τὴν ἔλυσε τὴν καβάλλησε κ' ἐκείνη, — κείνη τὴν ὥρα ἀστραποδόλησαν ἡ ράχες, κι' ἀκούστηκε μιὰ φοβερὴ βουή πάνου 'ς τὰ κατάρραχα, μέσα τὴ ρεμματιά, —, ρίχθηκε 'ς τὸ δρόμο της ἄγρια, ἀκράτητη σὰ λυσασμένη. Τάτιμα ζωντανὰ 'ς ἐτέτοιες περιστασεὶς δείχνουνε μεγάλη ἐξυπνάδα. Κόντευε ὁ γέρο-Στράτης, ὁ συχωρεμένος, κόντευε νὰ φτάξῃ 'ς τὸ Καλαμίτσι. Κεῖ κοντὰ πέφτει ένα ῥημοκκληθήκη θᾶλεγε ἀπὸ τὴν παγουνιά πούταν πεταμένο, κι' ἀποκοιμήθηκε 'ς τὴ ζέστα τῆς ἀγκαλιάς τοῦ γέρο-Στράτη. Ὁ γέρο-Στράτης, — Θεὸς συχωρέσ' τον, — σκεφτότανε ποιανῆς τάχ' ἀτιμῆς ἀπόρριμμα νᾶταν τὸ μούλικο, κ' ἐκείνη τὴν στιγμή κούνησε τὰ πόδια του ἀπὸ τὰ καπούλια, γιὰ νὰ τσιγκλήσῃ 'ς τὰ πλευρὰ τὴ μούλα του μὲ τὲς σκάλες νὰ βιάσῃ τὸ βῆμά της, νὰ γιουργαδίσῃ λίγο, γιὰτί ἔφταξε πιά 'ς τὰ ἰσιώματα, κατέβηκε ἀπὸ τὰ κατσάβραχα. Ὅπου καμμιά φορά, ὡς καθὼς κούνησε τὰ πόδια του, σκουντήσαν' ἀπάνου ξάφνου, 'ς κάτι μακρυὰ κάτου πράγματα, σὰν πόδια ἀλλουνοῦ, δευτέρου ἀνθρώπου, κρεμασμέν' ἀπὸ τῆς μούλας τὸ σαμάρι λὲς καὶ σουρνώντανε χάμου 'ς τὴ γῆς. Νταγιάντησε πίσω τὴ μούλα, ἀπὸ τὸ καπίστρι, κρέμασ' τὸ

κεφάλι του 'ς τήν πάντα νά ἰδῆ... τί νά ἰδῆ!... Τὰ πόδια τοῦ μωροῦ παιδιοῦ, τοῦ μούλικου ποῦχε 'ς τήν ἀγκαλιά του, μεγαλώσανε μέσα 'ς μιὰ στιγμή σάν ἀντρίκια πόδια καί κἄτι παραπάνου καί κοντεύανε νάκουμπήσουνε 'ς τῆ γῆς!... Τοῦρθαν 'ς τὸ νοῦ τὰ ζωθικά τοῦ γέρο-Στράτη, ἡ Καλομοῖρες κ' ἡ Νεράιδες τάφωρεσμένου λαγκαδιοῦ, ἔδωκε μιὰ, ἀπόλυκε ἀμέσως τὸν ὄξαποδῶ, — Χριστὸς κοντά μας —, ἔκανε τὸ σταυρό του διπλές-τρίδιπλες φορές, ἔβγαλε τὸ φυλαχτάρι μὲ τὰ προ-βασκάνια του, τὸ ξανασπᾶσθηκε, κ' εἶπε καί τὰ πατερμά του καί τῆς Παναγιᾶς τὰ ξόρκια. Ὁ ὄξαποδῶ, — ἔλα, κυράτσα Παναγιᾶ —, χάθηκε 'ς τὰ πλάγια οὐρλιάζοντας σὰ δαμάλι λυσσασμένο, καί τόσο, ποῦ ἀντιλαλάγανε ὅλες γύρω ἡ ἄγριες λαγκαδιές τὸ οὐρλητιό του. Ὁ γέρο-Στράτης, ὁ συχωρεμένος, τότε, — χριστιανὸς ἄνθρωπος, φαίνεται —, βάρεσε τὴ μούλα μὲ τὰ δυνατά του, κ' ἐκείνη τρέχοντας τραβάκι, σὰ δαιμονισμένη, τὸν ἔφερε ὅσο νά εἰποῦμε τὴν κουβέντα 'ς τὸ χωριό... »

— Θυμᾶσαι, γρηά ; ... Ὁ γέρο-Στράτης ὁ κακομοῖρης, — μαλακὸ τὸ χῶμα ποῦ τὸν ἀλαφροσκεπάζει! — ἀπὸ τότενες ἀρρώστησε. Ἐπεσε 'ς τὸ στρῶμα κἄπου δυὸ μῆνες. Κ' ἔπειτα..., ἔπειτα μὲ χίλια δυὸ ξόρκια, κ' εὐκέλεια —, καί σάν τὸν πῆγανε 'ς τὴν Ἁγία-Σωτήρα καί τοῦ διάβασε ὁ γούμενος, — Θεὸς μακαρὶς' τον κ' ἐκείνονε —, τ' Αἰ-Λούκα τὸ βαγγέλιο τρεῖς φορές, ἐτότες μονάχα ἔγινε. Ἀπὸ τότες ὁ γέρο-Στράτης ὁ συχωρεμένος, ὅλα ὅς' ἄκουγε γιὰ ζωθικά, ὅλα τὰ πίστευε. Μὰ γὰρ ποτές μου, ποτές μου δὲ θὰ πιστέψω 'ς τὰ ζωθικά καί 'ς τὲς Καλομοῖρες... »

Εἶπ' ὁ παππούλης σειῶντας τὸ γερικὸ του κεφάλι πέρα δῶθε μ' ἕνα πονηρὸ χαμόγελο, καί στερνὰ ἔπαψε. Ἐβύθισε τὸ ξεραγιανὸ του χέρι 'ς τὴν μπούρσα τῆς γούνας του, ἔσουρε ὄξω τὴ μεγάλη του κεντιστὴ ταμπακιέρα, τὴ χτύπησε πέρα δῶθε 'ς τὰ πλάγια, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά καί τὴν ἄλλη ἕνα-δυὸ φορές, ἀνοιξε τὸ καπάκι τῆς, βούτηξε τὰ δάχτυλα μέσα τῆς, πῆρε πρέζα, βούλωσε τὰ ρουθούνια του μὲ δυὸ-τρεῖς γερὲς ρουφηξιές μὲ πολὺ εὐχαρίστησι, ἔκλεισε τὴν ταμπακιέρα, τὴ βύθισε πάλι 'ς τὴν μπούρσα τῆς γούνας του, ξερόβηξ' ἕνα-δυὸ φορές, τείναξε μὲ τὸ κοκκινωπὸ του μαντήλι τὲς ταμπακισμένες του μουστάκες, τράβηξε κάμποσο κρασί ἀπὸ τὴ γλιστερίτσα του, πᾶστρεψε πάλι τὰ μουστάκια του, κ' εὐχαριστημένος τώρα ξανάρχισε,

— Ἄκου τώρα, Κωνσταντῆ, καί τὸ δικό μου τὸ κακό, πῶπαθα 'ς αὐτὸ τάφωρεσμένο τὸ λαγκάδι, κ' ἀπὸ τότενες γιὰ δαῦτο δὲν πιστεύω τίποτα : Σάν ἤμουνα κἄνε εἰκοσιεφτά, κἄνε εἰκοσιοχτῶ χρονῶνε, ἐκεῖ πᾶνου-κάτου, παγαίναμε μὲ τὸν ξάδερφο, τὸν μπάρπα-Θόδωρο, κο-

ρίτσια, τὸν παππούλη σου, Κωνσταντῆ, ποῦ εἶνε ἀπάνου 'ς τὸν Ταῦ-γετο 'ς τὴν στάνη του τώρα καί μοῦ παράγγειλε, μὲ τῆς συννυφάδας σου τὸ γιό, γρηά, θὰ μᾶς στείλῃ, λείει, πρῶμο τυρὶ καί ξυνόγαλο· παγαίναμε μαζὶ πάντα, τὸ κοντόβραδο καί στέναμ' ἀγκίστρια γιὰ τσίχλες καί γιὰ κοτσίφια, τὸ χειμῶνα. Παγαίναμε πότε 'ς τὸ Λάζο, πότε 'ς τὸ Νίκοβο ἀπὸ κάτου, πότε 'ς τὸ Πετροβοῦνι, ἄλλοτες 'ς τὸ Πραστεῖο, καμμιά φορὰ 'ς τὰ Τσερονήσοβα, κατὰ ποῦ μᾶς ἔδειχν' ὁ καιρὸς καί τὸ φεγγάρι 'Σὲ ἐκείνα τὰ κατατόπια πέφτανε πολλές τσίχλες καί κοτσίφια μὲς' 'ς τὰ λαχίδια κ' ἀποκάτου 'ς τὲς ἐληές, τότενες μπουλούκια μπουλούκια. Τώρα ποῦ νάυρεθούν! οὔτε πιτσιλιόγκο δὲν ξανοίγεις τώρα.. Τὰ ξακληρίσαν' τὰ τουφέκια κ' ἡ μπαρούτη· ἡ ἀναθεματισμένη ἡ μπαρούτη, ποῦ θὰ κάψῃ ὅλον τὸν κόσμον, τὸν ντουριά μιὰ φορὰ. Κ' ἐπειδὴ πέφτανε μπόλικά-μπόλικά τὰ πουλιά, θυμᾶμαι, σκορπήσανε τότενες πολλοὶ ἀγκιστρολόοι καί μᾶς πῆραν οὔλα τὰ κατατόπια, ποῦβγαῖναν πρᾶμμα. Τότε κ' ἐμεῖς μὲ τὸν παππούλη σου, τὸ γέρο-Θόδωρο τὰπαρατήσαμ' οὔλα καί τὸ Λάζο, καί τὸ Νίκοβο, καί τὸ Πετροβοῦνι, καί τὸ Πραστεῖο, καί τὰ Τσερονήσοβα ἀκόμα, κέσκεφτήκαμε νά πέσουμε κατὰ τοῦ φονῆα τὸ λαγκάδι. Κ' ἔτσι ἐκάμαμε. Παγαίναμε τὰπόβραδο μιὰ τριχὰ ὁ ἥλιος νά πέσῃ, ρίχναμε ἀγκίστρια, φεύγαμε, καί, τὰ ξημερώματα πρῶμου τὸ χάραμμα, παγαίναμε καί τὰ σηκώναμε. Παγαίναμε κἄπου δυὸ ἑβδομάδες καθε ἡμέρα καί εἴχαμε—κ' εἴχαμε κἄπου τρεῖς στάμνες κοτσίφια καί τσίχλες παστωμένα. Ἐνα βράδυ, ποῦ λὲς Κωνσταντῆ μου, διάκαμ' ἀνώρας, ρίξαμε τὰγκίστρια μὲ μεγάλη χαρὰ, γιὰτ' ἐκείνη τὴ βραδεῖα εἶχε πολὺ βρεμμένο ἀπὸ τὴν ἡμέρα καί θὰ κἄναμε καλὴ δουλειά, ρίξαμ' ὅλα τὰγκίστρια, κ' ἀποτραβηχθήκαμε, γείραμε μάτα 'ς τὸ χωριό, νά φᾶμε, νά πλαγιάσουμε λίγο, καί μπονωρούλια-μπονωρούλια νά τὸ στρίψουμε γιὰ τοῦ φονῆα τὸ λαγκάδι. Μπονῶρα-μπονῶρα, τὸ λοιπόν, ἡ πούλια ἦταν' ὄξω ἀκόμα, τὸ στρομπώσαμε γιὰ τὰγκίστρια καί σὲ λίγο, ὀλόχαροι, ἐφτάξαμε 'ς τοῦ φονῆα τὸ λαγκάδι. Ἐγὼ κράταγα 'ς τῶνα χέρι τὸ φανάρι 'ς τᾶλλο τὸ κοφίνι· τᾶλλα κοφίνια τὰ βάσταγε ὁ Θεοδωρῆς. Φτάξαμ' ἐκεῖ ποῦ θέλαμε 'ς τὰ ἀγκίστρια. Ἀπίθωσε τὸ κοφίνι μὲ τῶνα χέρι, κ' ἐπῆγα νά πιθῶσω μὲ τᾶλλο τὸ φανάρι ἀπάνου 'ς ἕνα βράχο, γιὰ νά συδιπλωθῶ ὕστερα μὲς' 'ς τὴν τριχοῦσά μου καί νά μαζευτῶ ἀποκάτου ἀπῶνα δεντρό. Κεῖνη τὴ στιγμή ξεδιακρένω παράμερα, μὲς' ἀπῶνα βᾶτο νά ξεβγαῖνη καί νᾶρχεται κατὰ-πάνου μου ἕνας φουστανελλᾶς. Ἄναπηδάω, βᾶνω τὸ χέρι 'ς τὸ σελάχι, βγᾶνω τὴ δίκανη πιστόλα, τοῦ φωνάζω,

λαωρίτου. Τὸ ποίημα ὅλον σύγκειται ἐκ τῆς πρώτης θέσεως, οὔτε δὲ ἀντίθεσις ἐπέρχεται, οὔτε ἐπομένως ἢ ἐν τῷ τρίτῳ ὄρω λύσις τῆς ἀντιθέσεως. Ἡ Σκλάβια λέγει εἰς τὸ περιστέρι νὰ τρέξῃ νὰ διέλθῃ γῆν καὶ θάλασσαν νὰ πάῃ νὰ βρῇ τοὺς ἀδελφούς της καὶ τὸν ἐραστήν της εἰς τοὺς ὁποίους νὰ ἀναγγείλῃ, ὅτι αὕτη ἐπὶ τρία ἤδη ἔτη τήκεται κλεισμένη «σὲ τούρκικο χαρέμι» καὶ νὰ ἐγχειρίσῃ προσέτι εἰς τὸν μνηστῆρά της ἐπιστολήν, ἐν ἣ βεβαίως θὰ τῷ ὑπενθυμίξῃ τὸν ἔρωτά των ὑποδεικνύουσα αὐτῷ τὸ καθῆκον νὰ σπεύσῃ νὰ τὴν λυτρώσῃ—καὶ οὕτω λήγει τὸ ποίημα ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, ὅπως ἤρχισε, χωρὶς οὔτε κἀν νὰ παρέχῃ βαθμιαίαν ἔντασιν τοῦ αἰσθήματος καταλήγουσαν εἰς ἔκρηξιν πάθους, ὅπερ εἶνε μία τροποποίησις τοῦ ἀρχικοῦ τῆς συνθέσεως σχήματος. Σύνθεσις δὲ ἡμαρτημένη παρατηρουμένη εἰς ποίημα μὴ στερούμενον ἄλλως προτερημάτων δύναται ἀσφαλῶς νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς ἀνακάλυψιν ἀπομιμήσεως, ὡς τοῦτο διὰ παραδειγμάτων εἰς τὰ περὶ ἀπομιμήσεων θέλομεν ἀποδείξει.

Ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὅτι πρὸς ποιητικὴν τῆς ιδέας ἐντέλειαν ἀναγκαῖον εἶνε ἐν ἑκάστῳ τῶν ἀπαρτιζόντων τὴν ποιητικὴν τῆς ιδέας σύνθεσιν μελῶν τελείως νὰ μορφώσωμεν. Πρὸς τοῦτο ὅρος ἀπαραίτητος εἶνε ἡ λογικὴ ἀλήθεια καὶ συνέπεια, ἣτις ἐν παντὶ διανοήματι, ἐν πάσῃ γνώμῃ, ἐν πάσῃ κρίσει, ἀπανταχοῦ τοῦ πονήματος πρέπει νὰ παρατηρηθῆται· εἴτα ἡ ψυχολογικὴ ἢ κανονίζουσα τὴν τῶν αἰσθημάτων ἔκφρασιν καὶ ἡ πραγματικὴ ἀλήθεια ἢ πιθανότης, ἣτις πρέπει νὰ διακρίνη πᾶσαν ἐκ τῆς πραγματικότητος ἢ κατὰ ταύτην εἰλημμένην εἰκόνα. Ὅσακις ὅμως ἐν τῇ ποιήσει δὲν πρόκειται περὶ φιλοσοφικῆς τινος κρίσεως ἢ ἀποφθέγματος ἢ καὶ ἐν γένει περὶ σπουδαίας καὶ σοβαρᾶς σκέψεως τοῦ ποιητοῦ εἰς τὴν ἀλήθειαν ἀφορώσης, ἀλλὰ τὸ κύριον αὐτοῦ μέλημα καὶ σκοπὸς εἶνε διὰ τῆς ἁρμονίας καὶ μελωδίας τῶν σκέψεων, ἔκφρασεων καὶ στίχων νὰ ἐπιτύχῃ καλλιτεχνικὴν παράστασιν γενικῆς τινος διαθέσεως τῆς ψυχῆς ἢ τῆς φύσεως, ὅταν ἡ ποίησις λαμβάνῃ καθαρῶς μουσικὸν χαρακτῆρα καὶ ἔχῃ σκοπὸν καθαρῶς μουσικόν, τότε πᾶν κριτικὸν ἀμάρτημα, πᾶσα πραγματικὴ σύγχυσις, πᾶς ἀναχρονισμός, ἐὰν δὲν παραβλάπτῃ τὴν μουσικὴν ἁρμονίαν ἢ τὴν ψυχολογικὴν ἀλήθειαν, δὲν εἶνε σφάλμα οὐσιῶδες, ὃ δὲ κριτικὸς ὁ θεωρῶν πᾶσαν τοιαύτην ἔλλειψιν ὡς ἔγκλημα τοῦ ποιητοῦ δεικνύει μεγάλην σχολαστικότητα καὶ πολὺ συχνὰ σπουδαίαν ἔλλειψιν καλαισθησίας.

Ἀναμφιβόλως ὁ Π. Σούτσος ὑποβάλλων εἰς τὸν Ὀδοιπόρον, τὸν ὁποῖον ὁ Παΐσιος ἐρωτᾷ, διατὶ εἶνε τόσοσ μελαγχολικὸς ὡς ἀπάντησιν τοὺς στίχους :

Εἰς τὸ τραπέζι τῆς ζωῆς τὸν τάπητα πρὶν στρώσω,
᾿Σ ἓνα ποτήρι θέλησα τὸ χέρι μου ν' ἀπλώσω.
Φαρμακευμένο καὶ αὐτὸ μ' ἐπρόσφερον ἡ μοῖρα·
Τὸ ἤγγισαν τὰ χεῖλη μου ; τὸν θάνατον ἐπῆρα,

διαπράττει σπουδαῖον ἀμάρτημα μὴ συλλογιζόμενος, ὅτι πρὶν στρωθῆ ὁ τάπης ἐπὶ τῆς τραπέζης, παράλογον θὰ ἦτο νὰ ὑπάρχωσιν ἐπ' αὐτῆς πλήρη ποτήρια ἢ, ἐὰν ἔστω ὑπῆρχον, τίς ὁ λόγος καὶ ἡ ἀνάγκη πλέον τοῦ τάπητος, ὅστις μάλιστα στρωννύμενος ἐπὶ τῶν ἐπιτραπέζιων σκευῶν θὰ τῷ καθίστα ἀδύνατον πᾶσαν μετ' αὐτῶν κοινωνίαν ; Ἐὰν ἐδῶ ὁ ἥρωσ εὐρίσκετο ἐν ἐκστάσει λυρικῇ ἢ ἐν σφοδρᾷ ψυχολογικῇ ταραχῇ, τὸ ἀμάρτημά του θὰ ἦτο ἀσήμαντον καὶ συγγνωστὸν ἴσως· τῶρα ὅμως ὅτε ἐν πλήρει ἀπαθείᾳ καὶ νηφαλιότητι διαλέγεται, ὅτε ἡ ὀρθοφροσύνη καὶ ἡ λογικὴ πρέπει ἐν πάσῃ σκέψει, ἐν πάσῃ ἔκφρασει αὐτοῦ νὰ ἐκδηλωθῆται, τῶρα βεβαίως τὸ σφάλμα εἶνε τοιοῦτον ὥστε νὰ μᾶς πείσῃ τοῦλάχιστον περὶ τῆς κριτικῆς ὀλιγωρίας τοῦ ποιητοῦ. Φρονοῦμεν ὅμως ὅτι ὁ ποιητὴς οὐδέποτε ἤθελεν ὑποπέσει εἰς τοιαῦτα ἀμαρτήματα, ἐὰν δὲν ἐζήλευε τόσοσ πολὺ τὰ προϊόντα ξένης φαντασίας, ἠπατήθη δὲ σφόδρα πιστεύσας, ὅτι ἡδύνατο διὰ τῆς ἀδεξιοῦ προσθήκης ἀκόμφου καὶ χονδροειδοῦς τάπητος νὰ καταστήσῃ ἀγνώριστον τὴν κομψὴν εἰκόνα τῆς τραπέζης τοῦ γάλλου ποιητοῦ A. Chénier, ὅστις ἐν τῷ ποιήματι αὐτοῦ «La jeune captive» λέγει :

Au banquet de la vie à peine commencé
Un instant seulement mes lèvres ont pressé
La coupe en mes mains encore pleine.

Καὶ ὁ κ. Ἀχ. Παράσχος ἐν ᾠδῇ αὐτοῦ εἰς τὸν Πατριάρχην Γρηγόριον λέγων :

Οὕτω ποτὲ ὁ Ἰωσήφ, εἰς χώραν ἄλλοτριαν,
Δὲν ὑπνωττεν εἰς τὴν ψυχρὰν τοῦ τάφου τὴν ἀγκάλην
Ἄλλ' ἀδελφῶν ἀνέμεινε νὰ ἴδῃ συνοδίαν
Τὰ τεθλιμμένα του ὅσα εἰς γῆν νὰ φέρουν ἄλλην·
Κ' ἐπρόσμενε κ' ἐπρόσμενε ἕως νὰ ἔλθ' ἡμέρα,
Νὰ ἴδῃ—ἔστω καὶ νεκρὸς—τὸν πάτριον αἰθέρα!

ἐκτός ὅτι ταπεινώνει τὸν ἥρωά του συγκρίνων αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰωσήφ, ἀλλὰ καὶ ἑαυτὸν καὶ τὴν τόσοσ δόκιμον ποίησιν του ἀδικεῖ διὰ τῆς ἀνωτέρω στροφῆς. Πόσον ἢ εἰκὼν αὕτη τοῦ κ. Παράσχου μᾶς ὑπενθυμίζει τοὺς κλασικοὺς στίχους τοῦ γάλλου ἀκαδημαικοῦ Saint—Amant, ὅστις ἐν τῇ ἐποποιίᾳ αὐτοῦ «Moise sauvé» περιγράφων τὴν διὰ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης διάβασιν λέγει :

τομος ις'. Ὀκτώβριος.

Et là, près des remparts que l'œil peut transpercer
Les poissons ébahis le regardent passer.

Τούτον δὲ ὑπαινιττόμενος ὁ Boileau ἐν τῷ τρίτῳ ἄσματι τῆς «Ποιη-
τικῆς» του εὐφρέστατα παρατηρεῖ, ὅτι: (il) Met, pour le voir pas-
ser, les poissons aux fenêtres. Φαίνεται, ὅτι ἐκείνον ἀκολουθῶν ἐκ
συμπτώσεως καὶ ὁ κ. Παράσχος φαντάζεται τὸν νεκρὸν Ἰωσήφ μὴ κοι-
μώμενον, ἀλλ' ἐν ἀδημονίᾳ διαρκῶς ἀνακλύπτοντα ἀπὸ καμμίαν θυρίδα
τοῦ τάφου του, ὅπως ἀνακαλύψῃ μακρόθεν ἐρχομένην τὴν συνοδίαν τῶν
ἀδελφῶν του. Παραλείπομεν δὲ ὅτι κατὰ τὸν ποιητὴν ὁ αἰθὴρ εἶνε ὄρα-
τὸς καὶ δὴ καὶ εἰς τοὺς νεκρούς. Πόσον φυσικώτερος ἀλλὰ καὶ ποιη-
τικώτερος εἶνε ὁ Βαλαωρίτης, ὅταν φαντάζεται ὅτι ὁ Πατριάρχης «κοι-
μᾶται καὶ ὄνειρεύεται καὶ τότε θὰ ξυπνήσῃ ὅταν στὰ δάση κτλ.,»
ὅπως καὶ ὁ εὐφάνταστος γερμανὸς ποιητὴς Rückert παριστᾷ Φρειδερίκον
τὸν Βαρβαρόσαν ἐν τῷ ὁμωνύμῳ ποιήματι ὅχι τεθνεῶτα, ἀλλὰ κοιμώ-
μενον ἐν ὑποθονίῳ σπηλαίῳ καὶ περιμένοντα τὴν φωνὴν τοῦ πολέμου,
ὅπως ἀναστῆ καὶ ἐξέλθῃ εἰς τὴν μάχην φέρων μετ' αὐτοῦ τὸ μεγαλεῖον
τοῦ ἔθνους.

Ὅταν ὁ ποιητὴς ἐξυμνῶν τὰ θέλητρα τῆς φύσεως καὶ σκοπῶν διὰ
τῆς ποιήσεώς του νὰ διασώσῃ ὑπὸ μορφὴν καλλιτεχνικὴν τὸ αἰσθημά
του τὴν ψυχικὴν αὐτοῦ διάθεσιν, τοποθετῆ λ. χ. τὸν νάρκισσον μετὰ
τῶν ρόδων τοῦ Μαΐου, τοῦτο βεβαίως εἶνε ἀνακριβές, οὐδόλως ὅμως
δύναται νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν γνησιότητα καὶ ἀλήθειαν τοῦ ποιήματος.
Πολλάκις μάλιστα τοιαύτη τις ἀπερισκεψία ἢ ἀνακριβεία εἶνε ἔνδειξις
τοῦ ποιητικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἐνθα ὁ ποιητὴς γράφει κατ' ἔμπνευσιν καὶ
ὄχι κατόπιν μακρᾶς καὶ λεπτομεροῦς σκέψεως. Τοιοῦτου εἶδους ἀνακρι-
βειαὶ δὲν ἐνοχλοῦσι ποσῶς τὸν εὐαίσθητον ἀναγνώστην, ὅστις ἀποθαυμά-
ζων μελικόν τι ποῖημα θαυμάζει τὴν ἐν αὐτῷ μελωδίαν, τὴν ἀρμονίαν
τοῦ ποιητικοῦ τύπου καὶ τὴν ἀλήθειαν τοῦ ἐκφραζομένου αἰσθήματος.
Τοῦτο ὅμως δὲν ἰσχύει ὁσάκις ὁ ποιητὴς θέλων διὰ πραγματικῆς εἰκό-
νος ζωηρῶς νὰ παραστήσῃ νοερὸν τι, καταφεύγει εἰς τὴν παραβολὴν
φυσικοῦ τινος φαινομένου, ὅπερ θεωρεῖ θαυμασίως ὁμοιάζον πρὸς τὸ
νοερὸν· διότι τῶν τοιούτων ποιημάτων ἡ ἀξία ἐγκείται ὀλόκληρος εἰς
τὴν καταπληκτικὴν ὁμοιότητα τοῦ κυρίου καὶ τοῦ εἰκονικοῦ. Ὡστε
ἐὰν ἡ πραγματικὴ εἰκὼν ἀποδειχθῇ ψευδὴς ἢ ἀνακριβὴς, τοῦτο ἀρκεῖ,
ὅπως καταστρέψῃ πᾶσαν τὴν τοῦ ποιήματος καλλονήν. Οὕτω λ. χ. ὁ
κ. Πολέμης ἐν τινι αὐτοῦ ποιήματι ἐκ τῆς βραβευθείσης συλλογῆς
«Ἐρείπια» παρομοιάζων τὸ ἄστατον καὶ παροδικὸν τῆς εὐτυχίας πρὸς
ἀλκυόνα λέγει :

Ἡ ἀλκυὼν τὸ σπαθωτὸ καὶ γρήγορο πουλὶ
περνᾷ κοντὰ ἀπ' τὴ θάλασσα καὶ μόλις τὴν ἐγγίζει,
πάλι σηκώνεται ψηλὰ καὶ πάλι φτερουγίζει
καὶ δὲν ἀκούει τὴ θάλασσα ὅπου τὴν προσκαλεῖ
ἢ ἀλκυὼν τὸ σπαθωτὸ καὶ γρήγορο πουλὶ,
ὅπου περνᾷ ἀπ' τὴ θάλασσα καὶ μόλις τὴν ἐγγίζει.
Ἡ εὐτυχία σπαθωτὸ καὶ γρήγορο πουλὶ,
μέσ' ἔς τὴν καρδιά μου ἔρχεται καὶ μόλις τὴν ἐγγίζει,
πάλι πετᾷ καὶ χάνεται καὶ πάλι φτερουγίζει
καὶ δὲν ἀκούει τὴν καρδιά, ὅπου τὴν προσκαλεῖ
ἢ εὐτυχία σπαθωτὸ καὶ γρήγορο πουλὶ,
ὅπου περνᾷ ἀπὸ τὴν καρδιά καὶ μόλις τὴν ἐγγίζει.

ἐνῶ ἡ ἀλκυὼν οὔτε σπαθωτὸ πουλὶ εἶνε οὔτε πετῶσα εἰς τὴν θάλασσαν
μόλις τὴν ἐγγίζει, πάλι σηκώνεται ψηλὰ καὶ πάλι φτερουγίζει. Σπα-
θωτὸ πουλὶ θὰ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ ἢ χελιδὼν καὶ διότι κατὰ τὴν
πτῆσιν καὶ αἱ πτέρυγες καὶ τὸ σῶμα διὰ τῆς ψαλιδωτῆς μάλιστα οὐ-
ρᾶς ἀποτελοῦσι καμπύλας γραμμὰς συγκλινούσας εἰς ὀξείας γωνίας καὶ
διότι πετᾷ ταχέως καὶ καμπυλοειδῶς, ἐγγίζουσα μάλιστα ἐνίοτε ἀκα-
ριαίως τὸ ἔδαφος εἰς τὸ κατώτατον σημεῖον τῆς διαγραφόμενης καμ-
πύλης· διὸ καὶ τὸ δεύτερον περὶ αὐτῆς ἀληθεύει, ὅτι μόλις ἐγγίζει τὸ
ἔδαφος, πάλι ψηλὰ σηκώνεται. Τοῦναντίον ἡ ἀλκυὼν, κολοδὸν πτηνόν,
εἶνε χωρὶς οὐρὰν καὶ χονδρὸν καὶ ράμφος μακρὸν ἔχει καὶ πτέρυγας μι-
κράς. Πετᾷ δὲ πάντοτε παραλλήλως καὶ ἐγγὺς τῆς ἐπιφανείας τῆς
θαλάσσης, μόλις διακρινόμενη ὁσάκις ἀπὸ ἐνὸς εἰς ἄλλο μεταβαί-
νει μέρος τῆς ἀκτῆς καὶ ἡ πτῆσις της οὔτε ἐλευθερίαν πολλὴν ἔχει
οὔτε τι τὸ σπαθωτόν. Ὅταν δὲ πρόκειται νὰ ἀρπάσῃ μικρὸν τινα
ἰχθύν, σταθμίζεται ἐπὶ τινι χρόνον αἰωρουμένη ὑπεράνω τῆς θαλάσσης
καὶ εἶτα καταπίπτει ἐντὸς αὐτῆς δίχην βολίδος ἐνίοτε ἰκανὰ δευτερό-
λεπτα παραμένουσα ὑπὸ τὸ ὕδωρ. Ὅτι δὲ ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς
ἀλκυόνος διάφορον τι ἐξάγεται ἢ ὅ,τι φαντάζεται ὁ κ. Πολέμης, εἰς
τοῦτο συμφωνεῖ καὶ ὁ V. Hugo, ὅστις ἔχων ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἀλκυὼν
ὁμαλῶς καὶ ἡσύχως πετῶσα εἰς τὴν θάλασσαν μόλις διακρίνεται ὡς
σημεῖον κινούμενον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς καὶ χάνεται ὀλίγον ἀπο-
μακρυνόμενη τῆς ὁράσεώς μας, παρομοιάζει πρὸς αὐτὴν τὴν νεότητα,
ἥτις γλυκεῖα καὶ ἀφροντις οὔσα σχεδὸν ἀπαρατήρητος παρέρχεται διὰ
μέσου τοῦ θορυβώδους ἡμῶν βίου.

.....
Votre âge insouciant est si doux qu'on l'oublie;
Il passe, comme un souffle au vaste chant des airs,

Comme une voix joyeuse en fuyant affaiblie
Comme un alcyon sur les mers.

(V. Hugo. Ode dix-septième. «A une jeune fille»).

*
*

Ἡ ἰδέα ἐν γένει εἶνε φύσει τι ἄπειρον ἐπομένως δὲν εἶνε δυνατόν νὰ λάβῃ τύπον πραγματικὸν ἀπολύτως ἀρμόζοντα αὐτῇ, ἤτοι νὰ παρασταθῇ διὰ μέσων αἰσθητῶν πεπερασμένων τελείως· ὥστε ὁ καλλιτέχνης ἐμπνεόμενος πάντοτε ὑπὸ τῆς ἰδέας, δύναται νὰ μορφώσῃ σχετικῶς τελείαν αὐτῆς ἀντίληψιν καὶ παράστασιν ἀναλόγως τῆς ἀτομικότητος τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων. Ἡ δυνατὴ αὕτη τελειοποίησις τῆς πραγματικῆς τῆς ἰδέας παραστάσεως ἢ ἐκ τοῦ σχετικοῦ ἀνύψωσις εἰς τὸ ἀπόλυτον εἶνε τὸ ἰδανικὸν τῆς τέχνης, ἐκδοχὴ τῆς ἰδέας τείνουσα πρὸς ἀπόλυτον τελειότητα¹.

Ἡ φαντασία εἶνε ἡ δύναμις ἐκείνη ἣτις τὴν ὅλως πνευματικὴν γυμνὴν ἰδέαν διαπλάττει καὶ μορφοῖ διὰ τῶν πλουσίων εἰκόνων τῆς, ἐξ ὧν κυρίως πηγάζει πᾶν αἰσθημα καλὸν ἢ αἰσχροῦν. Ἀνάγκη ὅμως ἡ φαντασία νὰ μὴ πλάττῃ κατ' ἀρέσκειαν τερατουργοῦσα, ἀλλὰ νὰ κολλάζεται ὑπὸ τοῦ νοῦ· ἐν τῇ ἀρμονικῇ δὲ ταύτῃ συνεργασία μεταξὺ φαντασίας καὶ νοῦ ἔγκειται, κατὰ Κάντιον, ἡ πηγὴ παντὸς τοῦ καλοῦ. Ἄλλ' ἐὰν ἡ ἀρμονία μεταξὺ φαντασίας καὶ νοῦ εἶνε ἡ πηγὴ παντὸς καλοῦ, τὴν ἀρμονίαν ταύτην ὀφείλει πάλιν νὰ ἐπιτελῇ τι ἐκτὸς ἡμῶν ἀρμονικῶς εἴτε ἐν τῇ φύσει εἴτε ἐν τῇ τέχνῃ ὑπάρχον· ὅθεν τὸ καλὸν ἐν τῇ τέχνῃ καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ ποιήσει ἀντικειμενικῶς ὀριζόμενον εἶνε ἀρμονία τις καὶ δὴ τῆς ἰδέας πρὸς τὸν τύπον, τοῦ πνευματικοῦ πρὸς τὸ πραγματικόν. Ἐὰν ὅμως ληφθῇ περαιτέρω ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ ἰδέα καὶ ὁ τύπος εἶνε ἑτερογενῆ καὶ ὅτι ἐπομένως ἢ ἐν τῇ καλλιτεχνικῇ παραστάσει συνύπαρξις αὐτῶν ὡς ἀπλῆ παράθεσις ξένων ἀλλήλοις καὶ ἐσωτερικῶς ἀσυμβιβάστων στοιχείων εἶνε ἀδιάφορος—ὡς λ. χ. ἡ συνύπαρξις χρώματος καὶ ἤχου, ἤχου καὶ διανοήματος—καὶ δὲν δύναται νὰ προξενήσῃ οὔτε εὐχάριστον οὔτε δυσάρεστον ἐντύπωσιν, τείνομεν τότε νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ καλαισθητικὴ κρίσις δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν σχέσιν τῶν ἑτεροειδῶν τῆς ἰδέας καὶ τοῦ τύπου, ἀλλ' εἰς σχέσιν τῶν διαφορῶν ὁμοειδῶν στοιχείων τῆς παραστάσεως, εἰς καθαρῶς τυπικούς συνδυασμούς (Formverhältnisse), διότι τὰ ὁμοειδῆ στοιχεῖα δύναται νὰ συγχωνευθῶσιν οὕτως, ὥστε νὰ προξενήσωσιν ἡμῖν εὐχάριστον ἢ δυσάρεστον αἰσθημα· λ. χ. δύο τόνοι συνηχοῦντες ἀναλόγως τῆς πρὸς ἀλλήλους σχέ-

σεως ἢ εὐαρεστοῦσιν ἢ δυσάρεστοῦσι τὴν ἡμετέραν ἀκοήν (Consonanz, Dissonanz).

Καὶ ἐν μὲν ταῖς εἰκαστικαῖς τέχναις τὸν τύπον ἀποτελεῖ ἢ ἐκ χρωμάτων ἢ λίθων αἰσθητῶς ὄρατὴ μορφή, ἐν δὲ τῇ μουσικῇ ἢ ἀρμονίᾳ καὶ μελωδίᾳ, ἐν τῇ ποιήσει ὅμως τὸ ὕλικόν καὶ ὁ τύπος δὲν εἶνέ τι αἰσθητῶς ἀντιληπτόν, ἀλλ' αὕτη αὕτη ἢ ἐσωτερικὴ διανοητικὴ παράστασις ἢ δυναμένη ἐν ἑαυτῇ πᾶν πνευματικόν ἢ φυσικόν ἀντικείμενον νὰ περιλάβῃ

Ἡ ἐσωτερικὴ ὅμως αὕτη παράστασις καθ' ἑαυτὴν οὐδεμίαν ἔχουσα καλλιτεχνικὴν σημασίαν καὶ ἀδιάφορος οὔσα, κάλλιστα δὲ προσιτῆ καὶ εἰς πάντα μὴ ποιητὴν καθίσταται ποιητικὴ καὶ αἰσθητικῶς ἐνδιαφέρουσα διὰ τῆς εἰκονικῆς μορφώσεως, ἣν ὑπὸ τῆς φαντασίας λαμβάνει, ἣτις κυρίως ἀποτελεῖ τὸν τύπον τὸν ποιητικόν¹. Διαφέρει δὲ ἡ ποιητικὴ παράστασις τῆς ἀπλῆς διανοητικῆς παραστάσεως, καθ' ὅτι ἀντὶ τῆς ἀφρημένης ἐννοίας μᾶς παρουσιάζει τὴν συγκεκριμένην αὐτῆς πραγματικότητα².

Οὕτω λ. χ. ἡ λέξις «πούλια» σημαίνει ἀστερισμὸν τινα ἐν τῷ οὐρανῷ, ἐνῷ ἡ φράσις τοῦ ποιητοῦ :

«Τὸ ἐφταδιάμαντο λαμπρὸ στεφάνι τῆς πούλιας πρόβαλε, φεγγοδολεῖ» φέρε ἐπὶ πλέον πρὸ τῆς φαντασίας ἡμῶν τὴν πραγματικὴν εἰκόνα τοῦ ἀστερισμοῦ, ὅστις ἀποτελεῖται ἐξ ἐπτὰ (;) λαμπρῶν ἀστέρων ἐν εἴδει στεφάνου πλησίον ἀλλήλων κειμένων, ἢ ἐὰν ἀντὶ νὰ εἴπωμεν ἢ «δύσις» μεταχειρισθῶμεν τὴν φράσιν τοῦ ποιητοῦ:

«Ὁ Φοῖβος δὲ τότε κλειστὸς καταβαίνει εἰς νερὰ χρυσᾶ»

παρέχουσαν εἰς τὴν φαντασίαν τὴν πραγματικὴν εἰκόνα τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου. Ὡσαύτως λέγοντες ἢ καταστροφὴ τῶν Φαρῶν ἐννοοῦμεν μόνον, ὅτι τὰ Φαρὰ κατεστράφησαν, ἐνῷ ἀναγινώσκοντες τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Σολωμοῦ :

Ἐ τὸν Φαρῶν τὴν ὀλόμαυρη ράχι	Καὶ στὴν κόμη στεφάνει φορεῖ,
Περπατῶντας ἢ δόξα μονάχη	Γενομένο ἀπ' τὰ λίγα χορτάρια
Μελετᾷ τὰ λαμπρὰ παληκάρια	Ποῦχαν μείνει στὴν ἔρημη γῆ,

ἔχομεν ἀμέσως πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν εἰκόνα τῆς ἐξολοθρεύσεως, τὴν παντελῆ ἐρήμωσιν τῆς ἐνδόξου χώρας καὶ τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματα τῶν ἀνδρείων Φαριανῶν.

Ἐπειδὴ δὲ, ὡς ἐλέχθη, ἡ ποιητικὴ παράστασις ἐν ἀντιθέσει πρὸς

¹ Πρβλ. Hegel's Aesthetik. 3es Baud. «Die Poesie» s. 228. γ.

² Πρβλ. Hegel's Aesthetik. 3es Band. «Die Poesie» s. 275—76.

¹ Πρβλ. καὶ Cousin, «Du vrai, du beau et du bien», p. 299—300.

τὴν συνήθη διανοητικὴν παράστασιν, ἣτις τὴν ἀφηρημένην ἔννοιαν μόνον σημαίνει, ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὴν πραγματικὴν τῆς ἔννοιαις εἰκόνα, διὰ τοῦτο ὁ ποιητὴς μᾶλλον ἐνδιατρίβει εἰς τὰ καθέκαστα καὶ ἐπιμελῶς χαρακτηρίζει τὰ πραγματικὰ στοιχεῖα τῆς εἰκόνας. Ἐνταῦθα ἀνάγονται πάντα τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ κοσμητικὰ ἐπιθέτα, ὧν βρίθουσι πρὸ πάντων τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, οἷον: ὁ «ποδώκης Ἀχιλλεύς», ὁ «πολύμητις Ὀδυσσεύς» ἢ «Κίρκη εὐπλόκαμος»· ἔτι δὲ «παρὰ θῖν' ἄλλος ἄτρυγέτιο», «εἰς ἄλα δῖαν», «νηὸς κυανοπώροιο». κτλ. Ἐντὶ ὅμως τῆς κυρίας εἰκονικῆς παραστάσεως, ἣτις τὸ ἀντικείμενον ἐν τῇ οἰκείᾳ αὐτοῦ πραγματικότητι παρουσιάζει, δύναται ὁ ποιητὴς νὰ μεταχειρισθῆ ἔμμεσον εἰκονικὴν παράστασιν, δηλαδή τοιαύτην ἐν ἧ ἐν τῷ ἀντικειμένῳ ἐκτίθεται καὶ ἄλλη εἰκὼν κατ' ἀρχὴν τοῦτου διάφορος καὶ ἣτις ἢ ὡς κόσμημα τοῦτου χρησιμεύει ἢ ὑπὸ μίαν ὀρισμένην ἔποψιν μετὰ τοῦ ἀντικειμένου συμφωνοῦσα συντελεῖ ὅπως αὐτὸ ζωηρῶς καὶ συγκεκριμένως ἀντιληφθῶμεν. Τῆς ἔμμεσου εἰκονικῆς παραστάσεως εἶδη εἶνε αἱ μεταφοραὶ, αἱ προσωποποιήσεις, αἱ κυρίως εἰκόνες καὶ αἱ ὁμοιώσεις ἢ παραβολαὶ ¹.

Καὶ περὶ μὲν τῆς μεταφορικῆς ἐκφράσεως ὁ Ἐγγελοσ παρατηρεῖ, ὅτι ἐν τῇ χρήσει αὐτῆς περισσότερο ἀφίστανται ἀπ' ἀλλήλων καὶ διαφέρουσιν ἢ ἀρχαῖα καὶ ἢ νεωτέρα λέξεις παρὰ ὁ πεζὸς λόγος καὶ ἡ ποίησις. Οἱ ἀρχαῖοι, οἳ τε λογογράφοι καὶ οἱ ποιηταὶ, σπανίως μεταχειρίζονται ἐκφράσεις μὴ κυρίας, ἐνῶ οἱ νεώτεροι καὶ ἰδίως οἱ μωαμεθανοὶ συγγραφεῖς βρίθουσι μεταφορικῶν ἐκφράσεων. Παρὰ τούτοις οἱ ταπεινοὶ συγγραφεῖς καὶ ὁ Σαιξπήρος ἀρέσκονται εἰς μεταφοράς, ὀλιγώτερον δὲ ὁ ἀφελὴς καὶ μεμετρημένος Goethe ². Καὶ παρ' ἡμῖν δὲ ὁ Σολωμὸς σχετικῶς μετὰ πολλῆς φειδοῦς μεταχειρίζεται μεταφορικὰς ἐκφράσεις. Εἶνε δέ, καθὰ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀποφαίνεται, πολὺ δύσκολον τὸ εὖ μεταφέρειν ³ καὶ ἐν γένει πολλὴν ἀπαιτεῖ εὐφυίαν ἢ ἐν τῇ ποιήσει ἐπιτυχῆς τῶν εἰκόνων χρήσις. Μεταφορικαὶ ἐκφράσεις ἐπιτυχεῖς λ. χ. εἶνε:

Παίζει τὰ γέρι τοῦ Μαιῦ μέσα στὸν καλαμιῶνα.
(Βαλαωρίτης)

ὁ ἀήρ φουᾶ δὲν παίζει, ἀλλὰ μεταφορικῶς ὁ ἀήρ ἐν τῷ καλαμῶνι ἢ ἐπὶ τῶν σπαρτῶν ὡς προκαλῶν ἄλλεπαλλήλους κυματισμοὺς δύναται εὐστόχως νὰ θεωρηθῆ, ὅτι παίζει, ἢ

¹ Ὁρα. Hegel's Aesthetik. 3es Band. «Die Poesie» s 277—79.

² Ὁρα. Hegel's Aesthetik. erster Theib. s. 509.

³ Ὁρα Ἀριστοτέλους περὶ ποιητικῆς πργρ. 22.

Τὰ χόρτα πίνουν τῇ ὁροσίᾳ τῆς νύκτας κλ.

(Ζαλοκώστας)

Μεταφορικαὶ ἐκφράσεις ποιητικαὶ εἶνε προσέτι «τὰ φτερά τοῦ χρόνου», ἢ «ἀγκάλῃ τοῦ τάφου», τῆς «φορᾶς τὸ ἀχώρταγο στόμα» κτλ. ἐνῶ τὸ «τραπέζι τῆς ζωῆς» ἰδίως ἐν τῷ προμνημονευθέντι ἐκ τοῦ Π. Σούτσου παραδείγματι εἶνε μεταφορὰ εὐτελῆς καὶ πεζῆ. Ἀς παραβάλη τις πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Σούτσου τοὺς ἐξῆς στίχους τοῦ V. Hugo ¹:

Oui, c'est la vie. Après le jour, la nuit livide.
Après tout, le reveil, infernal ou divin.
Autour du grand banquet siège une foule avide;
Mais bien des couviés laissent leur place vide
Et se lèvent avant la fin.

Καὶ τοῦ Ζαλοκώστα δὲ ἡ μεταφορικὴ χρήσις τοῦ «θερίζω» καὶ δὴ ἢ ἐν ὁμοιώσει εἰδικωτέρα μνεῖα τοῦ κομποῦ δρεπάνου προκειμένου περὶ ἀμειλίχτου καὶ φοβεράς ἐν πολέμῳ σφαγῆς:

Κ' ἐθήρισε τ' ἀμέτρητα Καθὰς θερίζει δρέπανον
Καθάρματα τῆς γῆς σου Τοὺς στάχους τῶν ἀγρῶν

εἶνε νομιζόμενον εὐτελῆς καὶ ὄχι ποιητικῆ, ἀντιτιθεται δὲ εἰς τὸ μέγεθος τῆς ἐκφράσεως τῶν δύο ἀμέσως προηγουμένων στίχων:

Κ' ἠγέρθη βαρυσίδηρος ἢ σπάθη τῆς ὀργῆς σου,
ἔνθα ἡ μεταφορὰ ἢ «σπάθη τῆς ὀργῆς» εἶνε λίαν ἐπιτυχῆς. Τοῦτο γράφων ὁ Ζαλοκώστας εἶχεν ἴσως ὑπ' ὄψει τὸ τοῦ Σολωμοῦ ἐν τῷ ὕμνῳ:

Τόσο πέφτουε τὰ θερι- σχεδὸν ὅλα ἐκεῖα τὰ μέρη
σμένα στάχυα εἰς τοὺς ἀγρούς ἐσκεπάζοντ' ἀπ' αὐτούς.

ἔνθα ὅμως γίνεται ἐξομοίωσις μόνον τῆς πληθοῦς τῶν φονευθέντων πρὸς τὴν πληθὺν τῶν θεριζομένων στάχων, καὶ ὅπως οἱ στάχυς πίπτοντες καλύπτουσι τὸ ἔδαφος ἀπεράντων ἀγρῶν, οὔτω καὶ τὰ πτώματα τῶν φονευθέντων ἐκάλυπτον ὅλον τὸ πεδῖον τῆς μάχης. Ὄστε ἐδῶ ἢ σύγκρισις γίνεται μόνον κατὰ ποσόν, οὐδαμῶς δὲ ἀποβλέπει εἰς τὸν τρόπον τῆς σφαγῆς. Καὶ ὁ θιασώτης δὲ τοῦ Σολωμοῦ Μαρκορᾶς ἐν τῷ «Ὁρκῷ» τὴν αὐτὴν ποιεῖται εἰκονικὴν χρῆσιν τοῦ «θερίζω»:

Στῆ γῆ ποῦ πλῆθος ἔπεσαν σὰ θερισμένο στάρι
καὶ ὁ Βαλαωρίτης ἐν τῷ «Πατριάρχῃ»:

Γοργὰ τοῦ χάρου ἐθήριζαν τ' ἀχώρταγα τὰ χέρια,
ἔνθα πάλιν διὰ τοῦ θερίζω εἰκονίζεται μόνον τὸ ἀκατάπαυστον τῆς σφαγῆς.

¹ V. Hugo «les Orientales». Fantômes I.

Εἰκονικῶς μεταχειρίζεται προσέτι τὸ «θερίζω» καὶ ὁ V. Hugo λέγων ¹:

Helas! que j'en ai vu mourir de jeunes filles!

C'est le destin. Il faut une proie au trépas.

Il faut que l'herbe tombe au tranchant des faucilles.

Ἄλλ' ἐδῶ πρόκειται περὶ τοῦ μοιραίου θανάτου, ὅστις ἀλυπτήτως ἀρπάζει τὰς τρυφεράς νεανικὰς ὑπάρξεις καὶ ὄχι περὶ τῆς ἀγρίας σφαγῆς, ἣν ἀποτελεῖ ἡ βαρυσίδηρος σπάθη τῆς ὀργῆς. Ἔτι δὲ ἡ φράσις τοῦ V. Hugo δὲν λέγει ὅτι τὸ χόρτον πέπρωται νὰ θερισθῇ, νὰ πύση μύλις ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῆς ἀκμῆς τοῦ δρεπάνου, ὅπερ τὴν εἰκόνα τραγικωτέραν καθίστησι.

Κωνσταντῖνος Γερογιάννης.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΟΥΣΚΙΝ

ΒΟΡΙΣ ΓΟΔΟΥΝΩΦ

ΤΡΑΓΩΔΙΑ

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ.

Ἰωάννην τὸν Τρομερὸν διεδέχθη ἐπὶ τοῦ Μοσχοβιτικοῦ θρόνου, τὸν Μάιον τοῦ 1584, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Θεόδωρος· βαρέος ὅμως ὄντος τοῦ σκήπτρου διὰ τὰς ἀσθενεῖς του χεῖρας, ὠρίσθη κηδεμὼν αὐτοῦ καὶ κυβερνήτης τοῦ Κράτους, ὁ ἐκ μητρὸς αὐτοῦ θεῖος Νικήτας Γιούριεφ, τούτου δὲ θανόντος μετὰ δύο ἔτη, τὴν θέσιν κυβερνήτου κατέλαβεν ὁ γυναικᾶ-δέλφος τοῦ Θεοδώρου, βογιάρου, Βορίς Γοδουνῶφ. Ὁ ὅσον νουνεχῆς τσοσούτου καὶ πολυμήχανος οὗτος αὐλικός, ἴσχυσε τὸ μὲν ν' ἀπομακρύνῃ τῆς Αὐλῆς πάντας τοὺς ἀντιπάλους του, τὸ δὲ νὰ πλουτίσῃ καὶ μεγαλύνῃ τοὺς συγγενεῖς καὶ ὁμόφρονας, μετὰ τσοσούτης δὲ τέχνης ἐνήργησεν, ὥστε μετ' οὐ πολὺ ἐγένετο πανίσχυρος. Ἄλλ' ὄφειλε νὰ μεριμνήσῃ καὶ περὶ τοῦ μέλλοντός του. Τὸ μέλλον δὲ τοῦτο ἦτο δι' αὐτὸν φοβερόν, τσοσούτῳ μᾶλλον, ὅσον ὑψηλοτέρα ἦτο ἡ θέσις, ἐφ' ἧς ἴστατο. Ὁ Θεόδωρος ἦτο ἄτεκνος, ἀλλ' εἶχεν ἀδελφόν, κληρονόμον τοῦ θρόνου, τὸν Δημήτριον, παιδίον ἐπταετίς, ἐξορισθὲν μετὰ τῆς μητρὸς του εἰς Οὐγγιτζ, πόλιν δωρηθεῖσαν αὐτῷ παρὰ τοῦ πατρὸς του Ἰωάννου.

Κατὰ τὸν Μάιον τοῦ 1591 ὁ Γοδουνῶφ, ἀπαίσια διανοηθεὶς, ἐξέ-

¹ V. Hugo, Les Orientales. Fantômes I.

πεμψε δολοφόνους κατὰ τοῦ βασιλόπαιδος, ὃν καὶ ἐφόνευσαν οὗτοι, ἐκ δὲ τῶν ἀνακρίσεων, γενομένων παρ' ἀνθρώπων τοῦ Γοδουνῶφ, οὐδὲν ἀπεκαλύφθη, ἀποδοθείσης τῆς τελευταίας τοῦ παιδὸς εἰς ἀσθένειαν. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1598 ἀπέθανεν ὁ Θεόδωρος, ἡ δὲ σύζυγός του Εἰρήνη, ἀποκρούσασα τὸ στέμμα, ἀπεσύρθη εἰς τὴν Μοῦνην τῶν Παρθένων, ὅπου καὶ ἐχειροτονήθη μοναχῆ. Τότε πατριάρχης, αὐλικοὶ καὶ βογιάρου, πάντες δημιουργήματα τοῦ κυβερνήτου, ἐντέχνως ἐργασθέντες παρὰ τῷ λαῷ, προσέφερον τὸ σκήπτρον τῷ Γοδουνῶφ, ὡς τῷ μόνῳ ἱκανῷ νὰ κυβερνήσῃ τὸ Κράτος. Οὗτος κατ' ἀρχὰς, ἐνδοιάζων, ὑπετάγη ἐπὶ τέλους εἰς τοῦ λαοῦ τὴν θέλησιν, καὶ κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1598 ἐδέχθη τὸ στέμμα τοῦ Μονομάχου.

Μετὰ τινα ἔτη ὁ Γεώργιος Ὀτρέπιεφ, νέος ἐγγράμματος, πνευματώδης καὶ τολμηρὸς, φεύγων τὰς καταδιώξεις τοῦ Γοδουνῶφ, ἐγένετο μοναχός, περιπλανώμενος δὲ ἀπὸ κοινοβίου εἰς κοινοβίον, κατέφυγεν ἐπὶ τέλους εἰς Πολωνίαν, ὅπου μετὰ πολλὰς περιπετείας ἐγένετο ὑπηρέτης, ἄρχοντος Πολωνοῦ, πρὸς ὃν ἡμέραν τινα ἀπεκάλυψεν, ὅτι ἦτον ὁ Δημήτριος, Τζαρέβιτζ τῆς Μόσχας, υἱὸς Ἰωάννου τοῦ Τρομεροῦ, σωθεὶς ἐκ τῶν χειρῶν τῶν δολοφόνων τοῦ Γοδουνῶφ. Ὁ ἄρχων πιστεύσας εἰς τὸ μύθευμα, ἔχων δὲ θυγατέρα περικαλλῆ, ὑπόσχεται νὰ κάμῃ γαμβρόν του τὸν νέον, ἀμα ὡς ἤθελεν οὗτος στεφθῆ Τζάρος τῆς Μόσχας. Μετὰ ταῦτα συνοδεύει τὸν νεανίαν εἰς Κράκοβον, ὅπου ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Πάπα Ραγκόσης τὸν παρουσιάζει εἰς τὸν βασιλέα Σιγισμουῦνδον, ὅστις πεισθεὶς ἐπίσης εἰς τὰ διαφημιζόμενα, ὑπεδέχθη κάλλιστα τὸν νέον, ὑποσχθεὶς αὐτῷ συνδρομὴν. Ἐν τούτοις ἡ φήμη ἐκυκλοφορεῖ, καὶ ὁ Ψευδοδημήτριος ἐγένετο καθ' ἑκάστην δημοτικώτερος. Τότε, τῆς ὥρας ἐπιστάσης, τῇ βοήθειᾳ τοῦ πολωνοῦ ἄρχοντος, συναθροίζει στρατὸν ἐκ 1600 δυσηρεστημένων Μοσχοβιτῶν καὶ ἄλλων τυχοδιωκτῶν καὶ ὁδεύει κατὰ τῆς Μόσχας· καὶ τὸ πρῶτον μὲν θριαμβεύει, κατόπιν ὅμως νικάται ὑπὸ τοῦ πολυαρίθμου στρατοῦ τοῦ Γοδουνῶφ. Νικάται, ἀλλὰ δὲν καταβάλλεται, διότι ἡ κοινὴ γνώμη εἶνε ὑπὲρ αὐτοῦ. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε αἰφνης ἀποθνήσκει ὁ Γοδουνῶφ. Ὁ Ψευδοδημήτριος τότε εἰσέρχεται ἐν θριάμβῳ εἰς Μόσχαν καὶ στέφεται αὐτοκράτωρ.

Ἐκ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἐμπνευσθεὶς ὁ διάσημος ποιητὴς Ποῦσκιν, ἔγραψε τὸν Βορίς Γοδουνῶφ, τραγωδίαν εὐλόγως θεωρουμένην ὡς ἐν τῶν ἀριστουργημάτων τῆς ρωσικῆς φιλολογίας. Τὰ ἐν αὐτῇ δρῶντα πρόσωπα εἶνε τύποι εἰλημμένοι ἐκ τῆς πραγματικῆς ζωῆς, ἡ ὅλη δὲ εἰκὼν ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ θαυμαστοῦ χρωσθηροῦ ἀληθοῦς καλλιτέχνου. Τὸ δράμα ἔγραψεν ὁ Ποῦσκιν κατὰ τὸ 1825 ἐν τῷ χωρίῳ Μιχαήλοφκαν,

ὅπου διέμενον ἐξόριστος. Ἀνακληθεὶς δὲ εἰς Μόσχαν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τὸ 1826, ἀνέγνωσεν αὐτὸ εἰς κύκλον φιλολόγων, ἐκ τῶν διασημοτέρων, καὶ ἡ ἀνάγνωσις ἐκείνη ἐπέφερον εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἀκρωμένων ἀληθῆ κατάπληξιν. Εἰς τῶν ἀκροατῶν τῆς τραγωδίας γράφει μεταξὺ τῶν ἄλλων :

«Καθόσον ἡ ἀνάγνωσις προὐχῶρει, φρικίασις διέτρεχε τὸ σῶμά μας, ἤσθανόμεθα ὀρθούμενας τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς, καὶ τῶρα μὲν δι' ἀκουσίων ὀρμητικῶν κινήσεων, τῶρα δὲ δι' αἰφνιδίων κραυγῶν καὶ χειροκροτημάτων παρατεταμένων ἐξεδηλοῦμεν τὸν ἐνθουσιασμόν ἡμῶν. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν, ἐρρίφθημεν ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον, εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ ποιητοῦ καὶ ἠγέρθη θόρυβος, ἠκούσθησαν γέλωτες, ἐχύθησαν δάκρυα καὶ συγχαρητήρια. Ὁ Μιτζκέβιτς, διάσημος πολωνὸς ποιητῆς, ἀκούσας τὴν τραγωδίαν, ἀνέκραξε :—Tu Shakespeare eris si fata sinant»—τουτέστι «θὰ γεινῆς Σαιξπήρος, ἂν ἐπιτρέψῃ τὸ πεπωμένον».

Πρὸ τινων μηνῶν ἡ τραγωδία αὕτη ἐδιδάχθη ἐν Πετρούπολει ἐν ταῖς ἀνακτόροις ὑπὸ ἐρασιτεχνῶν δουκῶν καὶ πριγκήπων, καὶ ἤγειρε γενικὸν ἐνθουσιασμόν.

Ἡ μετάφρασις τοῦ δράματος μεταδίδει ἀκριβῶς — τολμῶμεν εἰπεῖν—τὸ γράμμα τοῦ πρωτοτύπου. Εἶθε νὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τὸ ἴδιον καὶ περὶ τῶν ἐν αὐτῷ ποιητικῶν καλλονῶν.

ΔΩΜΑΤΙΑ ΕΝ Τῶι ΚΡΕΜΛΙΝῶι

(Ἐν ἔτει 1598, 20 Φεβρουαρίου)

ΟΙ ΔΟΥΚΕΣ ΣΟΥΪΣΚΗ ΚΑΙ ΒΟΡΟΤΙΝΣΚΗ

Βοροτίνσκη

Οἱ δὺ' ὁμοῦ τῆς πόλεως ὠρίσθημεν
ἐπόπται, ἀλλὰ δὲν θὰ εὕρωμεν, φρονῶ,
κανένα νὰ ἐπιτηρήσωμεν. Κενὴ
ἡ Μόσχα εἶνε. Ἠκολούθησ' ὁ λαὸς
τὸν πατριάρχην εἰς τὸ μοναστήριον.
Καὶ πῶς θὰ τελειώσ' ἡ ταραχὴ, φρονεῖς ;

Σούισκη

Πῶς λέγεις ; εὐκόλον νὰ ἐννοήσῃ τις.
Ὁ κόσμος θὰ οἰμώξῃ ἔτι θρηνηδῶν,
Ὅλιγον θὰ μορφάσῃ ἔτι ὁ Βορίς,
ὡς μέθυσοσ προὐ ποτηρίου οἴνου, καὶ

ἐν τέλει θέλει εὐδοκῆσῃ ταπεινῶς
τὸ στέμμα νὰ δεχθῇ. Ἐπειτα—Ἐπειτα
θὰ κυβερνᾷ ὡς πρὶν.

Βοροτίνσκη

Ἄλλὰ παρῆλθε μὴν
ἀφοῦ κλεισθεὶς μετὰ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ
εἰς τὴν μονὴν, ἐγκαταλείψας φαίνεται
βιωτικὰς φροντίδας, πᾶσαν μέριμναν.
Οὔτε ὁ πατριάρχης μέχρι σήμερον
ἄλλ' οὔτε οἱ βογιάροι ἠδυνήθησαν
αὐτὸν νὰ πείσουν. Μάταιοι ἀπέβησαν
οἱ θρήνοι, αἱ δεήσεις των, αἱ οἰμωγαὶ
τῆς Μόσχας ὅλης, τῆς συνόδου ἡ φωνή.
Τὴν ἀδελφὴν του μάτην παρεκάλεσαν
νὰ εὐλογῆσῃ ὡς δυνάστην τὸν Βορίς.
Ἡ τεθλιμμένη μοναχὴ—βασιλίσσα
εἶν' ὡς ἐκεῖνος σταθερὰ καὶ ἀκαμπτος.
Ἐνεκολπώθη τὴν ἰδέαν τοῦ Βορίς,
ὡς φαίνεται. Τί ὅμως, ἐὰν πράγματι
ὁ κυβερνήτης, τὰς φροντίδας βαρυνθεὶς
τῆς δυναστείας, δὲν θελήσῃ νὰ δεχθῇ
θρόνον ἀνίσχυρον ; Τί λέγεις δι' αὐτό ;

Σούισκη

θὰ εἶπ' ὅτι ἐχύθη τότε μάταια
τὸ αἷμα τοῦ νηπίου— βασιλόπαιδος.
Ὅτι ἠδύνατ' ὁ Δημήτριος νὰ ζῇ.

Βοροτίνσκη

Κακούργημα φρικῶδες ! Ἄλλὰ πράγματι
τὸν βασιλόπαιδα ἐφόνευσ' ὁ Βορίς ;

Σούισκη

Καὶ τίς λοιπὸν ; Ἀδίκως τίς τὸν Τσεπτσουγῶφ
διέφθειρε ; Τοὺς δύο Βιτιαγόφσκη δὲ
μὲ τὸν Κατσάλωφ τίς ἀπέστειλεν ; Ἐγὼ
εἶχα σταλῆ εἰς Οὐγλιτς δι' ἀνάκρισιν,
καὶ ἐνεργήσας ἐπὶ τόπου, εὕρηκα
πρόσφατα ἴχνη. Τῆς φρικῶδους πράξεως
ὀλόκληρον τὴν πόλιν εὗρον μάρτυρα·
ὄλ' οἱ πολῖται τὰ αὐτὰ κατέθεσαν.

Καὶ ἐπιστρέψας, τὸν φονέ' ἄν ἤθελα
μὲ μίαν μόνην λέξιν ἀπεκάλυπτα.

Βοροτίσκη

Καὶ διατί λοιπὸν δὲν τὸν ἐξώντωσας ;

Σούισκη

Ἄναγνωρίζω ὅτι μὲ κατέπληξεν
ἡ ἡρεμία καὶ ἡ ἀπροσδόκητος
ἀναίδειά του. Τότε μ' ἔβλεπ' ἀτενῶς
ἀθῶος ὡς ἄν ἦτο. Μὲ ἐξήταζε,
μὲ λεπτομέρειαν ἠρώτα, ἐγὼ δέ,
ἐνώπιον ἐκείνου ἐπανέλαβα
ὅ,τι μὲ ὑπηγόρευσεν ὁ ἴδιος.

Βοροτίσκη

Ἄσχημα, δούξ.

Σούισκη

Καὶ τί νὰ πράξω ὦφειλα ;

Νὰ τὰ εἰπῶ εἰς τὸν Θεόδωρον ; Ἄλλὰ
ὁ Τζάρος ἔβλεπ' ὅλα μὲ τοὺς ὀφθαλμούς
τοῦ Γοδουνῶφ, καὶ μὲ τὰ ὦτα ἤκουε
τοῦ Γοδουνῶφ τὰ πάντα. Ἄν τὸν ἐπειθα
ἐγὼ περὶ τῆς ἀληθείας, ὁ Βορίς
ἤθελ' εὐθύς τὸν μεταπέιση, ἐμὲ δὲ
θὰ ἐφυλάκιζαν, καὶ, ὡς τὸν θεῖον μου,
θὰ μ' ἐπνιγαν κρυφά ἐντὸς τῆς φυλακῆς.
Νὰ καυχηθῶ δὲν θέλω, ἀλλὰ βέβαια
δοθείσης περιστάσεως, ἐμὲ ποσῶς
δὲν θὰ πτοήσῃ οὐδεμία βάσανος.
Δειλὸς δὲν εἶμαι, ἀλλ' ἐπίσης οὔτε βλάξ
κ' εἰς τὴν παγίδα δὲν θὰ πέσω δωρεάν

Βοροτίσκη

Κακούργημα φρικτὸν ! Ἄκουσε, φαίνεται,
ταράττει τὸν φονέα ἢ μετάνοια.

Τὸ αἷμα τοῦ ἀθῶου βρέφους βέβαια
τὸν ἐμποδίζει εἰς τὸν θρόνον ν' ἀναβῇ

Σούισκη

Θὰ τὸν διασκελίση !... Τόσον ἄτολμος
δὲν εἶνε ὁ Βορίς ! Ὅποια δι' ἡμᾶς
τιμὴ, δι' ὅλην τὴν Ρωσσίαν ; Τάταρος

καὶ δούλος μέχρι χθές, ὁ γυναικάδελφος
δημίου, τοῦ Μαλιούτα γυναικάδελφος,
καὶ δῆμιος ὁ ἴδιος ἐν τῇ ψυχῇ,
τὴν ἀλουργίδ' αὐτὸς καὶ τὸ διάδημα
τοῦ Μονομάχου σφετερίζεται.

Βοροτίσκη

Ὅρθῶς.

Τὸ γένος εἶνε ἄσημος αὐτός. Ἡμεῖς
ἐπισημότερ' εἴμεθα.

Σούισκη

Ναί, ὡς φρονῶ.

Βοροτίσκη

Οἱ Βοροτίσκη βέβαια κ' οἱ Σούισκη
μικρὸν τὸ ἔχεις ; δούκες εἶν' ἐκ γενετῆς,

Σούισκη

Ἐκ γενετῆς κ' ἐξ αἵματος τοῦ Ρούρικ.

Βοροτίσκη

Δούξ,

Ἄκουσε, ἔχομεν ἡμεῖς δικαίωμα
εἰς τὴν διαδοχὴν.

Σούισκη

Πλειότερον, παρὰ

ὁ Γοδουνῶφ.

Βοροτίσκη

Μὰ τὴν ἀλήθειαν.

Σούισκη

Καὶ τί ;

Ἄν δὲν ἀφήσῃ ὁ Βορίς τοὺς δόλους του,
ἄς διεγείρωμεν μὲ τέχνην τὸν λαόν.

Ἄς ἀρνηθοῦν τὸν Γοδουνῶφ. Ἐχουν αὐτοὶ
τοὺς ἰδικούς των δούκας· ἄς ἐκλέξωσιν
ὡς Τζάρον ἓνα, ὃν τινα θελήσωσιν.

Βοροτίσκη

Οἱ κληρονόμοι τοῦ βαριάγου εἴμεθα
οὐχὶ ὀλίγοι, πλὴν μετὰ τοῦ Γοδουνῶφ
νὰ μετρηθῶμεν δύσκολον. Ἀπέμαθε
τὸ ἔθνος πρὸ πολλοῦ νὰ βλέπῃ ἐν ἡμῖν
παραφυσάδ' ἀρχαίαν τῶν μαχίμων του

ἀρχόντων. Πρὸ πολλοῦ μᾶς ἀφηρέθησαν
τὰ σκῆπτρα, πρὸ πολλοῦ τῶν τζάρων εἴμεθα
οἱ βοηθοί, ἐνῶ αὐτὸς κατῶρθωσε
διὰ τοῦ τρόμου, τῆς ἀγάπης, ἔτι δὲ
καὶ διὰ δόξης, νὰ μαγεύσῃ τὸν λαόν.

Σούσκη

(Βλέπων διὰ τοῦ παραθύρου)

Ναί, εἶνε τολμηρὸς αὐτός, ἰδοὺ τὸ πᾶν
Ἐνῶ ἡμεῖς... Ἄλλὰ ἀρκεῖ. Ἴδέ, ἰδέ,
διεσπαρμένους ἐπανερχετ' ὁ λαός.
Ἄς σπεύσωμεν τί ἔγεινε νὰ μάθωμεν.

ΕΡΥΘΡΑ ΠΛΑΤΕΙΑ. ΛΑΟΣ.

Εἰς

Εἶν' ἀδυσώπητος! Ἀπώθησ' ἀπ' αὐτοῦ
τοὺς ἱεράρχας, τοὺς βογιάρους καὶ αὐτὸν
τὸν πατριάρχην, μάτην ἰκετεύοντας.
Ἡ λαμπηδὼν τοῦ θρόνου τὸν φοβίζει.

Ἄτερος

Τίς

Ἦ! Ἦψιστε, θὰ γείνη κυβερνήτης μας;
Ἦ! συμφορὰ μας!

Τρίτος

Ἄλλ' ἰδοὺ ὁ γραμματεὺς,
τοῦ δημαρχείου φέρων τὴν ἀπόφασιν.

Λαὸς

Σιγὴ! σιγὴ! καὶ ὁμιλεῖ ὁ γραμματεὺς.
Ἀκούσατε!

Σκελκάλωφ

(Ἐκ τῆς κυρίας εἰσόδου)

Ἐλήφθη ἡ ἀπόφασιν
ἐν συμβουλίῳ, ἵνα δοκιμάσωμεν
τῆς παρακλήσεως τὴν δύναμιν, φορὰν
ὑστάτην, ἐπὶ τῆς ψυχῆς τῆς σκυθρωπῆς
τοῦ κυβερνήτου. Τὴν πρῶταν αὔριον
ὁ ἅγιος ἐκ νέου πατριάρχης μας,
ἀφοῦ εἰς τὸ Κρεμλίον πανηγυρικῶς

τελέσῃ δέησιν, διευθυνθήσεται,
προηγούμενων τῶν ἁγίων σημαιῶν,
μὲ τὰς εἰκόνας Βλαδιμήρου καὶ τοῦ Δόν,
καὶ μετ' αὐτοῦ βογιάρου καὶ ἡ σύγκλητος,
τῶν εὐγενῶν πολλοὶ καὶ ἄλλοι ἐκλεκτοί,
τῆς Μόσχας ἅπας ὁ ὀρθόδοξος λαός,
πάντες θὰ πορευθῶμεν πρὸς τὴν ἄνασσαν,
ἵνα ἐκ νέου τὴν παρακαλέσωμεν
τὴν ὀρφανὴν νὰ ἐλεήσῃ Μόσχαν μας,
καὶ εὐλογήσῃ ὡς δυναστὴν τὸν Βορίς.
Ὅθεν ἀποσυρθῆτε εἰς τὰ ἴδια,
ἕκαστος ἐν εἰρήνῃ, δεηθῆτε δέ,
καὶ εἴθε νὰ ἀνέλθῃ εἰς τοὺς οὐρανοὺς
ἡ ἔνθερος τῶν ὀρθοδόξων δέησις.

(Ὁ λαὸς ἀποσύρεται)

ΠΛΑΤΕΙΑ ΤΩΝ ΠΑΡΘΕΝΩΝ

ΝΕΑ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΜΟΝΗ. ΛΑΟΣ.

Εἰς

Εἰς τὸ καλλίον τῆς ἀνάσσης ὤδευσαν.
Εἰσῆλθε δ' ὁ Βορίς, ὁ πατριάρχης μας
καὶ πλησμονὴ βογιάρων.

Ἄτερος

Τί ἀκούεται;

Τρίτος

Ἄνθιστατ' ἔτι· ἐν τοσοῦτῳ εἶν' ἐλπίς.

Γυνή

(κρατοῦσα βρέφος)

Ἄγού! μὴν κλαῖς, μὴν κλαῖς! Νὰ ὁ βρυκόλακας
ποῦ θὰ σὲ πάρῃ! σῶπασε, ἀγού, μὴν κλαῖς.

Εἰς

Ἐμβαίνωμεν κ' ἡμεῖς εἰς τὸν περιβόλον;

Ἄτερος

Ἄδύνατον. Καλὲ τί λῆς; Καὶ εἰς αὐτὴν
τὴν πεδιάδα δὲν χωροῦμεν, ἀδελφέ,
ὄχι ἐκεῖ. Σοῦ φαίνεται εὐκόλον αὐτό;

Ἐδῶ ἡ Μόσχα ἐσωρεύθη ἅπανα.
Ἴδέ· αἱ στέγαι καὶ τὸ περιτείχισμα
καὶ τὸ κωδωνοστάσιον ὀλόκληρον
τῆς Μητροπόλεως, καὶ τῶν ἐκκλησιῶν
οἱ θόλοι κ' οἱ σταυροὶ αὐτοὶ ἐπλήσθησαν
λαοῦ.

Πρῶτος

Τί εὐμορφα, μὰ τὴν ἀλήθειαν!

Εἷς

Τί κρότος εἶν' ἐκεῖ;

Ἔτερος

Τί κρότος; Ἄκουσε.

Ἐδύρετ' ὁ λαός· πίπτουν ἐκεῖ ὁ εἷς
μετὰ τὸν ἄλλον, ὡσάν κύματα, ἰδέ!
Ἄϊ, ἀδελφέ, καὶ ἡ σειρά μας ἔφθασε·
Ἄς γονατίσωμεν τὸ γρηγορώτερον!

Λαὸς

(γονυκλινής. Ὀδυρμός καὶ θρήνος)

Λυπήσου μας, πατέρα! Κυβερνήτης μας
γενοῦ! γενοῦ πατέρας, βασιλέας μας!

Εἷς

(ταπεινοφώνως)

Τί τρέχει καὶ θρηνοῦν ἐκεῖ;

Ἔτερος

Ξεύρω κ' ἐγώ;

Τὸ Ξεύρουν οἱ βογιάροι—δι' ἡμᾶς αὐτὰ
δὲν εἶνε, φίλε.

Γυνή

(κρατοῦσα βρέφος)

Τώρα ποῦ χρειάζεταιαι
νὰ κλαῖς, ἐσύ ἐσώπασες! Σοῦ δείχνω ἴγώ!...
Νὰ ὁ βρυκόλακας, κλάψε κακόπαιδο;

(τὸ βρέφος κλαίει)

Ἐραῖα.

Εἷς

Ὅλοι κλαῖν—ἄς κλαύσωμεν καὶ μεῖς!

Ἔτερος

Ναί, πλὴν δὲν ἔχω δάκρυα. Τί εἶν' ἐκεῖ;

Πρῶτος

Τίς τοὺς καταλαμβάνει, ἀδελφέ, αὐτούς!

Λαὸς

Ἐδέχθη! εἶνε τζάρος! συγκατένευσεν!
Εἶν' αὐτοκράτορας μας!—Ζήτω ὁ Βορίς!

ΔΩΜΑΤΙΑ ΕΝ Τῷ ΚΡΕΜΑΙΝῶ

ΒΟΡΙΣ, ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ, ΒΟΓΙΑΡΟΙ.

Βορίς

Σὺ, πάτερ πατριάρχα, καὶ βογιάροι σεῖς!
Εἶν' ἡ ψυχὴ μου ἀνοικτὴ ἐνώπιον
ὑμῶν· τὸ εἶδατ' ὅτι ἐξουσίαν δέχομαι
μεγάλην, μετὰ φόβου καὶ ὑποταγῆς.
Πόσον βαρεῖα εἶνε ἡ εὐθύνη μου!
Τοὺς ἰσχυροὺς μονάρχας διαδέχομαι
Τοὺς Ἰωάννας, καὶ κληρονομῶ αὐτὸν
τὸν τζάρον—ἄγγελον!... Μονάρχα πάτερ μου,
ὦ! δικαίε! ἐξ οὐρανοῦ ἐπιβλεψὼν
καὶ τῶν πιστῶν τὸ δάκρυ ἴδε δούλων σου,
καὶ πέμψον εἰς ἐκεῖνον, ὃν ἠγάπησας,
καὶ ὃν ἐδῶ τοσοῦτον ἐμεγάλυνας,
εὐχὰς καὶ εὐλογίας ἐπὶ τὴν ἀρχὴν,
ἵνα ἐν δόξῃ κυβερνήσω τὸν λαόν,
δίκαιος ὢν καὶ εὐεργητικός, ὡς σὺ.
Ἄπὸ ὑμᾶς, βογιάροι, ἤδη σύμπραξιν
προσμένω· νὰ μ' ὑπηρετήσητε, καθὼς
ὑπηρετεῖτ' ἐκεῖνον, ὅτε μεθ' ὑμῶν
τοὺς κόπους σας ἐμεριζόμεν καὶ ἐγὼ
πρὶν ἢ μ' ἐκλέξῃ τοῦ λαοῦ ἡ θέλησις.

Βογιάροι

Τηρήσωμεν τὸν ὄρκον, ὃν ὠμόσαμεν.

Βορίς

Τώρα ὑπάγωμεν νὰ προσκυνήσωμεν
τοὺς τάφους τῶν κεκοιμημένων δυναστῶν
ἡμῶν, νὰ προσκληθῇ δὲ εἶτα ὁ λαός,

τομος ις'. Ὀκτώβριος.

ὄλοι, ἀπὸ ἀρχόντων ἕως ἐπαιτῶν
εἰς εὐωχίαν πάντες, ξένοι, φίλτατοι.
(Ἀπέρχεται, ἀκολουθούμενος ὑπὸ τῶν βογιάρων)

Βοροτίσκη

(πρὸς τὸν Σούισκη).

Ἐμάντευσας.

Σούισκη

Τί πράγμα :

Βοροτίσκη

Πρότερον, ἐδῶ,

δὲν ἐνθυμεῖσαι ;

Σούισκη

Ἄχι, ἐλησμόνησα.

Βοροτίσκη

Εἰς τὸ Πεδίον τῶν Παρθένων ἔλεγες...

Σούισκη

Τώρα εἶν' ἄκαιρον νὰ ἐνθυμῆταί τις,
προτρέπω σε ἐνίοτε νὰ λησμονῆς,
ἄλλως δὲ τότε διὰ καταλαλιᾶς
προσποιητῆς ἐγώ, ἀπλῶς ἠθέλησα
νὰ σὲ κεντήσω, ὅπως θετικώτερα
τοὺς μυστικούς σου μάθω διαλογισμούς.
Ἄλλὰ τὸν τζάρον χαιρετίζει ὁ λαός,
καὶ τρέχω, ἵνα μὴ τὴν ἀπουσίαν μου
παρατηρήσουν.

Βοροτίσκη

Αὐλικὲ παμπόνηρε !

Π. Α. Ἀξιότιμος

ΑΓΩΓΗ ΑΘΗΝΑΙΩΝ

ΚΑΤΑ ΤΟΝ Ε' ΚΑΙ Δ' ΑΙΩΝΑ Π. Χ.¹

Β'

Διδασκαλία τοῦ γραμματιστοῦ. Ἀνάγνωσις, γραφή,
ἀριθμητική.

Γινώσκωμεν τὸ σχολεῖον, γνωρίζομεν τὸν ἐπιμελούμενον τοῦ παιδός,
ὅτε ἐφοῖτα εἰς αὐτό προσπαθήσωμεν ἤδη νὰ σχηματίσωμεν ἰδέαν τινὰ
περὶ τῆς παρεχόμενης αὐτῷ παιδείσεως.

Ἄπαντα ἡ ἀγωγή κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα περιελάμβανε τρία μέρη· τὰ
γράμματα, τὴν μουσικὴν καὶ τὴν γυμναστικὴν². Τὰ γράμματα ἐδι-
δάσκοντο παρὰ τοῦ γραμματιστοῦ, ἡ μουσικὴ παρὰ τοῦ κιθαριστοῦ, ἡ
δὲ γυμναστικὴ παρὰ τοῦ παιδοτρίβου³. Δύσκολον εἶνε νὰ ὀρίσωμεν τὴν
ἡλικίαν τῶν παιδῶν, τῶν διερχομένων ἀλληλοδιαδόχως τὰ τρία ταῦτα
μαθήματα. Ἐν τῇ ιδεῷδει αὐτοῦ Πολιτείας ὁ Πλάτων προτείνει εἰς
μὲν γράμματα παιδί δεκίτετι σχεδὸν ἐνιαυτοὶ τρεῖς, λύρας δὲ ἄψασθαι
τρία μὲν ἔτη καὶ δέκα γεγονόσιν ἄρχεσθαι μέτριος ὁ χρόνος, ἐμμεῖναι
δὲ ἕτερα τρία⁴. Ἄλλαχού ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς προτείνει, ὅπως ἡ γυ-
μναστικὴ ἢ μέρη τινὰ τοῦλάχιστον τῆς γυμναστικῆς, ὡς ἡ ἵππασία,
ἡ τοξικὴ καὶ ἀκοντιστικὴ ἄρχωνται ἀπὸ τοῦ ἔκτου ἔτους⁵, ἐν ᾧ ἀλλα-
χοῦ διατείνεται ὅτι «μουσικῆς πρότερον ἀπτόον ἢ γυμναστικῆς»⁶. πρὸ
τῆς ἐξαετοῦς δ' ἡλικίας κυρίως εἰπεῖν δὲν ὑπάρχει ἀγωγή. Τοῦτο δ'
εἶνε μία τῶν συνήθων ἀντιφάσεων, εἰς ἃς συνήθως περιπίπτει ὁ Πλάτων.

Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς δύο διαιρεῖ μέρη τὴν ἀγωγήν «μετὰ τὴν ἀπό

¹ Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ὅσον οὖπω δημοσιευομένου ὑπὸ τοῦ κ. Ἀλεξ. Καράλη συγγραμματος τοῦ Paul Girard.

² Ἐνοφ. Πολιτ. Λακεδαμ. Β', 1.—Πλάτων Πρωταγόρ. σ. 325 D — 326 C. (Πλάτ.) Κλειτοφῶν, σ. 407 B—C.

³ Πλάτων. Πρωταγόρ. σ. 312 A—B.

⁴ Πλάτων. Νόμοι, Ζ', σ. 809 E—810 A.

⁵ Πλάτων. Νόμοι, Ζ', σ. 794 C—D.

⁶ Πλάτων. Πολιτ. Β', σ. 377. A. Διὰ τῆς λέξεως μουσικὴ ἐννοεῖ ἐναυθα τὴν τοῦ πνεύματος μόρφωσιν.

τῶν ἑπτὰ μέχρι ἡθῆς (14 ἕως 16), καὶ πάλιν μετὰ τὴν ἀφ' ἡθῆς μέχρι τῶν ἑνὸς καὶ εἰκοσιν ἐτῶν»¹. Ἄλλ' ὅμως δὲν μνημονεύει τίνι τρόπῳ ἐκάστη τῶν δύο τούτων περιόδων συνεπληροῦτο².

Πιθανῶς ὁ παῖς μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν δώδεκα ἢ δεκατεσσάρων ἐτῶν κατεμέριζε τὸν χρόνον αὐτοῦ εἰς τε τὰ γράμματα καὶ τὴν μουσικὴν, διακούων ἐν πρώτοις τὰ μαθήματα τοῦ γραμματιστοῦ, εἶτα δέ, ἀπὸ τῆς ἐκμαθήσεως τῶν πρώτων στοιχείων, τὰ τοῦ κιθαριστοῦ. Ἐπὶ τῆς κύλικος ἄλλως τοῦ Δούριος εἰκονίζονται ἀμφότεραι αἱ διδασκαλῖαι ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τόπου. Ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν πλευρῶν, ὅπισθεν τοῦ διδάσκοντος τὰ γράμματα γραμματιστοῦ, εἰκονίζεται κιθαριστῆς καταγινόμενος εἰς τὸ νὰ διδάξῃ τὸν πρὸ αὐτοῦ μαθητὴν πῶς νὰ χειρίζεται τὴν λύραν, ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας εἰκονίζεται ὅπισθεν τοῦ διδασκάλου τῆς γραφῆς διδάσκαλός τις τοῦ αὐλοῦ. Παρατηρητέον ὅτι ἡ ζωγραφία τοῦ Δούριος δὲν παρέχει τὴν ἀκριβῆ εἰκόνα ἀττικῶν σχολείων, ἢ δὲ τάξεις, καθ' ἣν εἰκονίζονται οἱ διάφοροι διδάσκαλοι, εἶνε τυχαῖον ἀποτέλεσμα ἢ ἰδιοτροπία τοῦ ζωγράφου, σκοποῦντος, φαίνεται, νὰ εἰκονίσῃ τὰς διαφοροὺς ἀσκήσεις, τὰς τέλουμένας ἐν τινι σχολείῳ. Ἐὰν ἤθελε νὰ παραστήσῃ δύο διαφοροὺς σχολὰς, τὴν μὲν τῶν γραμμάτων τὴν δὲ τῆς μουσικῆς, ἤθελεν εἰκονίσῃ ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς τῶν πλευρῶν τὸν γραμματιστὴν καὶ τὸν διδάσκαλον τῆς γραφῆς, ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας τὸν κιθαριστὴν καὶ τὸν αὐλητὴν. Κατανοεῖται λοιπόν, ὅτι ἐν τῇ πράξει αἱ δύο διδασκαλῖαι ἐξετελοῦντο ὁμοῦ. Ἀρχαιοτέρα βεβαίως ἦτο ἡ μουσικὴ διδασκαλία, ἥτις σὺν τῷ χρόνῳ συνηνώθη μετὰ τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς γραφῆς, εἶτα τῆς ἐρμηνευτικῆς τῶν ποιητῶν μελέτης, ὥστε ἡ τῶν γραμμάτων διδασκαλία ἦτο ἐπέκτασις τῆς μουσικῆς. Κατὰ ταῦτα λοιπόν δὲν ἦσαν κεχωρισμένα, ἢ δὲ σχολῆ ἦτο χρήσιμος ὡς κοινὸν ἀμφοτέρων ἐνδαιτήμα³.

¹ Ἀριστοτ. Πολιτ. Ζ', 15, 11. Περὶ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας παρ' Ἀθηναίους, βλ. Grasberger, Erziehung und Unterricht, III, σ. 18 καὶ 21.

² Ἀπαριθμεῖ (Πολιτ. Δ', 2, 3) τὰς διαφοροὺς διδασκαλίας, τὰς ἀποτελοῦσας τὴν πραγματικὴν ἀγωγὴν, ἀλλὰ δὲν μνημονεύει τὴν ἡλικίαν, καθ' ἣν ἐκάστη αὐτῶν ἄρχεται.

³ Ἡ συνάφεια αὕτη καταφαίνεται ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Ἀριστοφάνους (Ἰππῆς, 1235), ἔνθα ὁ Κλέων ἀπευθυνόμενος τῷ ἄλλαντοπῶλῳ ἐρωτᾷ αὐτὸν ἀπαῖς ὡν ἐφοίτας ἐς τίνος διδασκάλου; καὶ 1238 «ἐν παιδοτρῖβου δὲ τίνα πάλιν ἐμάνθανες;» Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ ἀντιτάσσειν εἰς τὴν εἰδικὴν τοῦ παιδοτρῖβου διδασκαλίαν, ἐτέραν διδασκαλίαν, φιλολογικὴν πιθανῶς ἢ μουσικὴν, φαίνεται μαρτυρῶν τὴν στενὴν συνάφειαν τὴν κατὰ τοὺς χρόνους ἔτι τοῦ Ἀριστοφάνους, μεταξὺ τοῦ γραμματιστοῦ καὶ τοῦ κιθαριστοῦ. Βλ. ἀν. σ. 121 σημ. 1. Ἄλλως τε ἐνθυμούμεθα, ὅτι ὁ Λίνος περιγράφεται ὑπὸ τῶν συγγραφέων, ὅτε μὲν ὡς κιθαριστῆς, ὅτε

Ἀπὸ τοῦ 14ου περίπου ἔτους ἡ γυμναστικὴ συμμετεῖχε καὶ τῆς πνευματικῆς μορφώσεως. Ὁ νεαρὸς Ἀθηναῖος ἐνεπιστεύετο τότε εἰδικώτερον τῷ παιδοτρῖβῳ, ἀσχολουμένῳ ἅμα περὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τε μυϊκῆς ρώμης καὶ ἐπιδειξιότητος αὐτοῦ. Ἄλλ' ὅμως δὲν ἡμέλει ἕνεκα τούτου τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως, μάλιστα δὲ ἐπεμελεῖτο τῆς ἐνισχύσεως τοῦ σώματος· ἀλλ' αἱ ἐνδείξεις αὐταὶ εἰσι κατὰ προσέγγισιν ἀκριβεῖς, τὸ μὲν διότι ἐλλείπουσιν ἡμῖν ἀκριβεῖς εἰδήσεις, ὅπως ὀρίσωμεν τὴν ἡλικίαν, καθ' ἣν ἤρχοντο ἐκάστης νέας διδασκαλίας, τὸ δὲ διότι τὰ ζητήματα ταῦτα τῆς ἡλικίας δὲν εἶχον ἐν Ἀθήναις τὴν αὐτὴν καὶ παρ' ἡμῖν σπουδαιότητα, οἱ δὲ μαθηταὶ τῆς αὐτῆς τάξεως ἠδύνατο νὰ ἔχωσι διαφορὰν πολλῶν ἐτῶν. Βέβαιον εἶνε ὅτι οἱ παρὰ τῷ γραμματιστῇ καὶ τῷ κιθαριστῇ σπουδάζοντες ἦσαν νεώτεροι τῶν παρὰ τῷ παιδοτρῖβῳ. Οἱ ἐπὶ τῆς κύλικος τοῦ Δούριος καὶ τῶν ἀμφορέων τοῦ Βρεττανικοῦ μουσείου εἰκονιζόμενοι παῖδες εἶνε κατὰ μέσον ὄρον δεκαετῆς ἢ δωδεκαετῆς, οὐχὶ δὲ πρεσβύτεροι.

Ὡς βλέπομεν, ἡ διανοητικὴ ἀγωγή ἀπετελεῖτο ἐκ δύο μερῶν, τῶν γραμμάτων καὶ τῆς κυρίας μουσικῆς· συχνότατα δ' ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς μόνου, ὑπεμφαινομένου διὰ τῆς ἀπλῆς λέξεως μουσικῆ, σημαίνει δὲ τότε ἡ λέξις τὰς φιλολογικὰς ἅμα καὶ μουσικὰς σπουδὰς. Ἐκ διαφορῶν μαρτυριῶν καταφαίνεται ὄντως ὅτι τὰ γράμματα ἐνομιζοντο μέρος τῆς μουσικῆς. Γνωστὴ ἡ ἀπάντησις τοῦ ἄλλαντοπῶλου εἰς τὸν Δημοσθένη, ἐν τοῖς Ἰππεῦσι τοῦ Ἀριστοφάνους:

ἀλλ', ὦ γὰθ', οὐδὲ μουσικὴν ἐπίσταμαι
πλὴν γραμμάτων, καὶ ταῦτα μέντοι κακὰ κακῶς⁴.

Προφανές ὅτι ἐνταῦθα ἡ σπουδὴ τῶν πρώτων στοιχείων νομιζέται μέρος τῶν μουσικῶν σπουδῶν.

Γενικώτερον ἡ μουσικὴ, μάλιστα δ' ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Πλάτωνος, ἦτο τὸ σύνολον τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν, αἵτινες ἀφεώρων εἰς τὴν διάπλασιν τῆς ψυχῆς, ἐν ᾗ ἡ γυμναστικὴ ἐσχόπει ἰδίᾳ τὴν διάπλασιν τοῦ σώματος⁵. Θὰ ἴδωμεν ὅτι κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα αἱ ἐπιστήμαι καὶ αἱ τέχναι αὐταὶ ἐξαιρέτως ἐπολλαπλασιασθήσαν ἕνεκα τῶν μαδὲ ὡς γραμματιστῆς, ὅπερ ἀποδεικνύει τὴν σύγχυσιν τῶν δύο διδασκαλιῶν. Βλ. Ἀπολλόδορον, 2, 4, 9. Αἴλιαν. Ποικιλ. Ἱστορ. Γ', 32. Ἀλεξίν, παρ' Ἀθηναίῳ, Δ' σ. 164, Β—D. Θεοκρίτ. Εἰδύλ. ΚΔ', 103. Ὁ κ. Grasberger (ἐθν. ἀν. II, σ. 255) νομίζει, ὅτι τὸ πρῶτον ἢ φιλολογία καὶ ἢ μουσικὴ ἐδιδάσκοντο ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ διδασκάλου.

⁴ Ἀριστοφ. Ἰππῆς, 188—189.

⁵ Πλάτων. Πολιτ. Β', σ. 376 E. Τίνα ἔννοιαν, ἀποδίδει ὁ Πλάτων τῇ λέξει μουσικῆ βλ. Ἰων. σ. 530 A. Φαίδων σ. 60 E—61 B.

θημάτων τῶν σοφιστῶν καὶ τῶν νέων ἰδεῶν, ἃς αὐτοὶ διέδωσαν παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τελευτῶντος τοῦ προηγηθέντος αἰῶνος. Ἀλλὰ πρὸ τῆς μεγάλης διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς ἀναστατώσεως, ἧς εἶνε οἱ κύριοι ἐργάται, ἡ μουσικὴ ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ αὐτῆς ἐννοίᾳ δὲν περιελάμβανεν εἰμὴ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφὴν, ὀλίγην ἀριθμητικὴν, ἀπαγγελίαν ποιημάτων καὶ σπουδὴν ἁσμάτων, ἅμα δὲ τὸν χειρισμὸν τοῦ αὐλοῦ καὶ τῆς λύρας. Ἴδου τί ἐμάνθανον οἱ Λεάγροι καὶ οἱ Γλαῦκοι, οἱ Μέμνονες, οἱ Παναίτιοι καὶ οἱ πάντες οἱ χαρίεντες ἔφηβοι οἱ ἀποτελοῦντες τὸ ἄνθος τῆς τῶν Ἀθηναίων νεότητος, ὧν τὰ ὀνόματα μετέδωσαν ἡμῖν οἱ ἀγγειογράφοι. Ἐξετάσωμεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν ἀπλουστάτην ταύτην ἀγωγὴν, πρῶτον δὲ τὴν φιλολογικὴν παιδείαν, ἀφ' ἧς ἤρχοντο.

Ὁ παῖς ἤρχετο μανθάνων ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν. Ὁ διδάσκων αὐτὸν τὰ γράμματα καὶ ὁδηγῶν τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ πινακιδίου τοῦ κηρῷ ἀηλιμμένου ἦτο ὁ γραμματιστής¹. Εἴτε διηύθυνε μόνος τὸ σχολεῖον, εἴτε εἶχε βοηθὸν τὸν κιθαριστήν, αὐτὸς ἐδίδασκε τὰ πρῶτα μαθήματα. Θὰ ἴδωμεν τίνι τρόπῳ ἐδίδασκε τὴν ἀνάγνωσιν.

Περὶ τῶν μέσων ἅτινα μετεχειρίζοντο κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα, ὅπως ἐθίσσῃ τὸν παῖδα ν' ἀναγνώσκη εὐχερῶς, στερούμεθα σχεδὸν εἰδήσεων. Ἀλλὰ χωρὶον τι λόγου ἄξιον Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς περιέχει πολυτίμους ἐνδείξεις περὶ τούτου. Πιθανῶς κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Διονυσίου ἐχρῶντο ἐτι πρὸς τὴν ἐξάσκησιν ταύτην τῇ ἀρχαίᾳ μεθόδῳ, ὅθεν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ ἔχει πρὸς ἡμᾶς μεγάλην ἀξίαν· «τὰ γράμματα ὅταν παιδευόμεθα, πρῶτον μὲν τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐμανθάνομεν, ἔπειτα τοὺς τύπους καὶ τὰς δυνάμεις· εἶθ' οὕτω τὰς συλλαβάς, καὶ τὰ ἐν ταύταις πάθη· καὶ μετὰ τούτ' ἤδη τὰς λέξεις καὶ τὰ συμβεβηκότα αὐταῖς, ἐκτάσεις τε λέγω καὶ συστολάς καὶ προσωδίας, καὶ τὰ παραπλήσια τούτοις»². Ἡ μέθοδος αὕτη ἢ χρήσιμος ὅπως διακρίνωται ἐπιμελῶς ἀπ' ἀλλήλων οἱ διάφοροι τῆς ἀναγνώσεως τρόποι ἦτο, ὡς βλέπομεν, ἐναντία μεθόδου ἐπινοηθείσης ἐπὶ τῶν χρόνων ἡμῶν, καθ' ἣν θέτουσι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ μαθητοῦ ὅλην συλλαβὴν, καὶ πειρῶνται νὰ στερεώσωσιν ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ παιδὸς τὸν ἦχον τῆς συλλαβῆς ταύτης, οὐδαμῶς διδάσκοντες τὸ ὄνομα τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν

¹ Ἡ τέχνη αὕτη ἐκαλεῖτο *γραμματική*· τὸ πρῶτον ἢ τέχνη τοῦ μανθάνειν τοὺς παῖδας ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν· βλ. Σουῖδα ἐν λ. *γραμματιστής*.

² Διονύς. Ἀλικαρνασ. Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων, 25. Ἰδίῳ, περὶ τῆς λεκτικῆς Δημοσθένους δεινότητος, 52. Αἱ λέξεις *συλλαβίζειν, διδάσκειν*, ἦσαν χρήσιμοι πολλάκις πρὸς ὑπόδειξιν τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ γραμματιστοῦ. Βλ. Λουκιαν. Ἀλέκτορ. 23.

γραμμάτων. Ἦγνόνουν ἐν Ἀθήναις τὸν τρόπον τοῦτον τῆς τελειοποιήσεως· δὲν ἐφήμοζον ὡσαύτως, κατὰ τοὺς ἐνδόξους χρόνους, τὰς παιδαγωγικὰς ἐκείνας λεπτότητας, τὰς βραδύτερον ἐμφανισθείσας. Ὁ Κουιντιλιανὸς συνιστᾷ νὰ παρωτρύνωσι τοὺς παῖδας πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν θέτοντες εἰς χεῖρας αὐτῶν ἀλφάβητον ἐξ ἐλέφαντος, ἀποτελούμενον ἐκ γραμμάτων ἀποσπωμένων καὶ δυναμένων νὰ συνδεθῶσι κατὰ μυρίους τρόπους¹. Ἡρώδης δ' ὁ Ἀττικὸς ἐφεῦρέ τι ἐτι προσφορώτερον, ὅπως διευκολύνῃ τὸν υἱὸν αὐτοῦ «ἠλιθιώδη, καὶ δυσγράμματον, καὶ παχὺν τὴν μνήμην· τὰ γοῦν πρῶτα γράμματα παραλαβεῖν μὴ δυναθέντος, ἤλθεν εἰς ἐπίνοιαν τῷ Ἡρώδῃ, ζυντρέφειν αὐτῷ τέτταρας παῖδας καὶ εἰκοσιν, ἰσῆλικας, ὀνομασμένους ἀπὸ τῶν γραμμάτων, ἵνα ἐν τοῖς τῶν παίδων ὀνόμασι τὰ γράμματα ἐξ ἀνάγκης αὐτῷ μελετῶτο»². Ἐννοεῖται ὅτι αἱ ἡγεμονικαὶ αὐταὶ ἰδιοτροπίαι οὐδαμῶς ἦσαν ἐν χρήσει κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα.

Ἄγνοοῦμεν ἐὰν εἶχον βιβλία περιέχοντα τὸν ἀλφάβητον μεγάλοις γράμμασι καὶ χρήσιμα τοῖς μαθηταῖς ὡς γυμναστικὰ βιβλία. Ἀλλ' ὅμως εἶχον πλάκας ἐξ ὀπτῆς γῆς ἢ πλίνθων, ἐφ' ὧν ἦσαν κεχαραγμέναι αἱ συλλαβαί, ἃς ἠρμηνευον εἰς τοὺς παῖδας. Τῶν μνημείων δὲ τι τούτων εὐρέθη ἐν Ἀττικῇ ἐν τεμαχίῳ, ἐφ' οὗ ἀναγινώσκομεν: α ρ β α ρ γ α ρ δ α ρ, ε ρ β ε ρ γ ε ρ δ ε ρ, κτλ. Ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τὰ τοιαῦτα ὡς ἐλαφρὰ καὶ εὐφόρητα ἦσαν πολυπληθῆ ἐν τοῖς σχολείοις καὶ ὅτι τούτοις ἐχρῶντο οἱ διδάσκαλοι, ὅπως διδάξωσι τοὺς μαθητὰς τοὺς διαφόρους συνδυασμούς, ὧν ἦσαν δεκτικὰ τὰ φωνήεντα καὶ τὰ σύμφωνα³. Πρέπει νὰ δίδωμεν ἐν αὐτῷ ὄργανον ἐργασίας ἀνάλογον πρὸς τὸ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τοῦ Κήριος, οὗ ἐπὶ τῆς βάσεως εἰκονίζονται ἅπαντες οἱ χαρακτῆρες τοῦ ἐλληνικοῦ ἀλφάβητου, ἐν ᾧ ἢ λαγῶν περιέχει Ἐτρουσκικὴν τινα ἐπιγραφὴν, ὁμοίαν πρὸς ἄσκησιν γραφῆς; Ἔσήμερον πολλὰ τοιαῦτα ἀγγεῖα εἶνε γνωστά, αἱ δ' ἐπ' αὐτῶν διακρινόμεναι ἀρχαιόταται ἐπιγραφαὶ φαίνονται οὐσαι μᾶλλον εἶδος ἐξωραϊσμοῦ ἢ ἀλφάβητον πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν⁴.

¹ Κουιντιλιανού, I, 4, 26.

² Φιλοστράτου, Βίοι σοφιστῶν, Β', 1, 23, ἕκδ. Didot

³ Φιλίστορ. Δ', 6, 327 καὶ ἐφ. βλ. Grasberger, ἔνθ. ἄν. II, σ. 266.

⁴ Lepsius, Annali, VIII, σ. 186 καὶ ἐφ. Franz, Elem. epigraphices graecae, σ. 24 καὶ ἐφ. Grasberger, ἔνθ. ἄν. II, σ. 266—267. Roehl, Inscr. graecae antiquissimae, 534.

⁵ Βλ. ἐπὶ τῶν τοιούτων ἀγγείων Michel Bréal, Mélanges d'Archéologie et d'histoire δημοσιευθέντα ὑπὸ τῆς ἐν Πάρισι Γαλλικῆς σχολῆς, II, σ. 203 καὶ ἐφ. Reinach, Traité d'épigraphie grecque, σ. 464.

Περίεργόν τι σύγγραμμα, οὔτινος τεμάχια μόνον διεσώθησαν, φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως σχετιζόμενον πρὸς τὰς πρώτας τοῦ νεαροῦ Ἀθηναίου μελέτας : εἶνε δὲ τοῦτο ἡ Γραμματικὴ Τραγωδία τοῦ κωμωδοποιῦ Καλλίου ¹. Ὡς ἐν ταῖς συνήθεσι τραγωδίαις, εἶχε πρόλογον, μέρη λυρικά, ἐπεισόδια. Τὰ πρόσωπα τῆς τραγωδίας ἦσαν γράμματα, διαιρούμενα εἰς τάξεις ἀναλόγως τῆς φύσεως καὶ τοῦ μέρους, ὅπερ διδραμάτιζον ἐν τῇ γλώσσῃ· π. χ. ἕκαστον σύμφωνον, τιθέμενον ἐναλλάξ πρὸ ἐκάστου τῶν ἐπτὰ φωνηέντων, ἀπετέλει συλλαβὴν τινα, ἐξ ἧς ἀπετελεῖτο ἡ ἐπομένη στροφή :

βῆτα	ἄλφα	βα,
βῆτα	εἴ	βε,
βῆτα	ἦτα	βη,
βῆτα	ἰῶτα	βι,
βῆτα	οῦ	βο,
βῆτα	ῶ	βυ,
βῆτα	ῶ	βω.

Εἶτα ἡ γάμμα ἄλφα γα, εἶτα ἡ δέλτα ἄλφα δα καὶ καθ' ἐξῆς. Τὸ νέον δὲ τοῦτο εἶδος δράματος, ἐγένετο αἰτία πολλῶν εἰκασιῶν ². Βεβαίως ἡ γνώμη ὅτι ἦτο τοῦτο βιβλίον σχολικόν, προωρισμένον ὅπως διαδόσῃ ἐν τοῖς σχολείοις τὴν γνῶσιν τῆς ἰωνικῆς γραφῆς, διὰ τοῦ ψηφίσματος τοῦ Ἀρχίνου γενομένης ὑποχρεωτικῆς ὡς πρὸς τὰ δημόσια ἔγγραφα, εἶνε κοινή ³. Ἄλλ' ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς μανθάνομεν ὅτι τῇ γραφῇ ταύτῃ ἐχρῶντο πολὺ πρότερον τοῦ Ἀρχίνου, ὅστις ἐπὶ Εὐκλείδου προέτεινε τὸ ψήφισμα. Κατὰ τὸν Ἀθηναῖον ἡ γραμματικὴ Τραγωδία ἦτο προγενεστέρα τῆς Μηδείας τοῦ Εὐριπίδου, «ἀφ' ἧς ποιῆσαι τὰ μέλη καὶ τὴν διάθεσιν» ⁴ λέγεται. Ἐν αὐτῇ πρέπει νὰ ἴδωμεν βεβαίως ἐν τῶν σφόδρα ἀρεσκόντων τοῖς τότε Ἀθηναίοις πνευματικῶν παιγνίων «καὶ Σοφοκλῆς δὲ τούτῳ παραπλήσιον ἐποίησεν ἐν Ἀμφιάρῳ σατυρικῶ τὰ γράμματα παράγων ὀρχούμενα» ⁵. Μῆπως ὁ Εὐριπίδης ἐν τῷ Θησεῖ ἀπολεσθέντι, καὶ ὁ Ἀγάθων ἐν τῷ Τηλέφῳ

¹ Ὡς ἀποκαλεῖ ταύτην ὁ Ἀθηναῖος. Βλ. περὶ αὐτοῦ Ἀθηναῖον Ζ', σ. 276 Α. Ἰδίου, Ι', σ. 448 Β' καὶ 453 C.—454 Α.

² Βλ. σὺν ἄλλοις : Welcker, Kleine Schriften, I, σ. 374 καὶ ἐφ. Grasberger, ἔνθ. ἄν. σ. 263 καὶ ἐφ. Otto Hense, Rhein Museum, XXXI, σ. 582 καὶ ἐφ.

³ Grasberger ἔνθ. ἄν. II, σ. 264.

⁴ Ἀθῆν. Ζ', σ. 276 Α.

⁵ Ἀθηναῖος Ι', σ. 454 F.

δὲν ἀνέβιβασαν ἐπὶ τῆς σκητῆς ἀμαθῆ τινα, περιγράφοντα μετ' εὐφουῶς ἀκριβείας ἕκαστον τῶν γραμμάτων τῶν ἀποτελούντων τὸ ὄνομα τοῦ Θησεῶς ; ¹ Τὰ ποιητικὰ ταῦτα παίγνια ἤρεσκον τοῖς πολλοῖς συγκεχυμένως μεμυημένοις εἰς τὰς παρὰ τῶν σοφιστῶν διδασκομένας γραμματικὰς θεωρίας· εἰς τὴν πολυμαθῆ δὲ ταύτην φιλολογίαν πιθανῶς, ἀναφέρεται ἡ παράδοξος τοῦ Καλλίου τραγωδία.

Ὅπως ποτ' ἂν ἦ, τὰ πρῶτα βήματα τοῦ παιδὸς ἐν τῇ φιλολογικῇ παιδείῳ εἰσημῖου ἢ γνῶσις τοῦ ἀλφαβήτου. Ὁ μὴ ἔχων τὴν στοιχειώδη ταύτην παιδείου, ἦτο σκαῖος καὶ ἀνευ ἀξίας, ὁ δὲ «μῆτε νεῖν μῆτε γράμματα ἐπιστάμενος» κατὰ τὴν παροιμίαν, ἐτάσσετο εἰς τὴν ἐσχάτην τῆς κοινωνίας βαθμίδα ². Ἀπὸ τῆς παιδικῆς τῷ ὄντι ἡλικίας ὁ Ἀθηναῖος ἐκολύμβα, ἔπρεπε δὲ νὰ ἔχη λίαν ἀμβλείαν τὴν διάνοιαν καὶ δυσκίνητα τὰ μέλη, ὅπως ἀγνοῇ τὴν τέχνην ταύτην, τὴν γενικῶς διδασκομένην παρὰ λαῶν ναυτικῶ, οἷος ὁ Ἀττικὸς. Ὑποθέτομεν, ὅτι κατὰ τὰ πρῶτα μαθήματα, ὁ διδάσκαλος ἠσχολεῖτο, ὅπως ὁ μαθητῆς προφέρῃ εὐκρινῶς, τῶν Ἀθηναίων μεγίστην ἀποδιδόντων σημασίαν εἰς τὴν προφοράν. Ἐν τῇ ἐντόνῳ καὶ μελωδικῇ ταύτῃ γλώσσῃ, ἧτις ἐν τῇ ρητορικῇ καθίστατο φοβερὸν ὄπλον εἰς τοὺς κατὰ βάθος γνωρίζοντας τὸν μηχανισμόν αὐτῆς, ἡ προφορὰ ἦτο σπουδαιοτάτη, πιστεύομεν δὲ ὅτι ὁ γραμματιστῆς παντὶ τρόπῳ προσεπάθει, ὅπως οἱ ὑπ' αὐτοῦ διδασκόμενοι παῖδες προφέρωσιν ὡς οἷόν τε εὐκρινέστερον ³.

Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἤρχετο ἡ γραφὴ. Ὅπως ἐθίσωσι τὴν χεῖρα τοῦ μαθητοῦ νὰ μὴ σφάλληται, «ὑπογράψαντες γραμμὰς τῇ γραφίδι οὕτω τὸ γραμματεῖον διδόασιν καὶ ἀναγκάζουσι γράφειν κατὰ τὴν ὑφήγησιν τῶν γραμμῶν» ⁴. Ἡ μέθοδος αὕτη ὠμοιάζε κατὰ τι πρὸς τὴν ἔτι καὶ νῦν ἐν χρήσει, καθ' ἣν γράφουσι διὰ μελάνης τὰ διὰ μολυβδίδος ἐλαφρῶς ἐπὶ τοῦ χάρτου κεχαραγμένα γράμματα ⁵. Ἄλλως δὲ ὑπῆρχον, φαίνεται, δύο εἰδῶν γραφαί, ἡ ταχυγραφία καὶ ἡ κεφαλαίως γράμμα-

¹ Ἀθηναῖος Ι, σ. 454 B—D. Ὁ Ἀθηναῖος Ι', σ. 454 Α, ἀποδίδει τὴν αὐτὴν ἐπιδειξιότητα Θεοδέκτη, τῷ ἐκ Φασήλιδος. Βλ. Jules Girard, Étude sur la poésie grecque, Épicharme, σ. 15—16.

² Πλάτων. Νόμοι, Γ' σ. 689 D. Σουῖδας.

³ Γνωστὸν ὁποῖαν κατέβαλλον περὶ τὴν εὐκρινεῖαν τῆς προφορᾶς προσεπάθειαν καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ καθ' ἡμέραν λαλουμένη γλώσσῃ. Τὸ ἀνέκδοτον τοῦ Θεοφράστου καὶ τῆς ἐμποροῦ τῶν ὀσπρίων εἶνε καθαρὰ ἐπινόησις. Βλ. Δημοσθέν. κατὰ Εὐβουλίδου, 18. Ἰδ. κατὰ Στεφάνου, Α', 30. Περὶ τῆς εὐκρινείας τῆς προφορᾶς ἐν τοῖς σχολείοις, ἔχομεν καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Λουκιανοῦ, Ἀνάχαρις, 21.

⁴ Πλάτων. Πρωταγόρ. σ. 326 D.

⁵ Πλάτων. Χαρμίδης, σ. 159 C.

σιν ¹. Ἐν χρόνοις μεταγενεστέροις ἡ γραφή κατετάσσετο μεταξύ τῶν δοκιμασιῶν τῶν ἐπιβαλλομένων τοῖς παισὶ κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους καὶ ἀνταμειβομένων. Περίεργός τι ἐπιγραφή τῆς Τέω, περὶ ἧς ἀνέφερον, μνημονεύει καλλιγραφικὸν ἀγῶνα μεταξύ πάντων τῶν μαθητῶν τῆς πόλεως ταύτης ². ἐπιγραμμὰ δέ τι τῆς Ἀνθολογίας ἐγκωμιάζει παιδὰ τινα ὡς ἐξῆς :

Νικήσας τοὺς παῖδας, ἐπεὶ καλὰ γράμματ' ἔγραψεν,
Κόνναρος ὀδῶκοντ' ἀστραγάλους ἔλαβεν ³.

Τὰ πρῶτα αὐτοῦ ὀρθοσκαλίσματα ὁ παῖς ἐξετέλει ἐπὶ τοῦ κηροῦ ⁴.

Π. χ. ἐν τῇ εἰκόνι τοῦ Δούριος ὁ γραμματιστής ἀσχολεῖται περὶ τὸ μάθημα τῆς γραφῆς· ὁ τεχνίτης εἰκονίζει αὐτὸν ἔτοιμον ν' ἀποτυπώσῃ ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ κηροῦ τοὺς χαρακτῆρας, τοὺς μέλλοντας νὰ βοηθήσωσι τὴν χεῖρα τοῦ μαθητοῦ, ὅστις ὄρθιος πρὸ αὐτοῦ καὶ τὸν μανθῦαν περιβεβλημένος ἀναμένει νὰ δοθῇ αὐτῷ τὸ τρίπτυχον, ἐφ' οὗ θὰ ἀσκηθῇ ⁵. Οἱ παῖδες ἔγραφον καὶ ἐπὶ παπύρου. Πάπυροι εἶνε, ἐπὶ τῆς κύλικος τοῦ Δούριος, οἱ ἄνωθεν τοῦ διδασκάλου τοῦ αὐλοῦ κρεμάμενοι κύλινδροι καὶ ὁ τόμος, ὃν ἐκδιπλοῖ ἐν μέσῳ τινὸς τῶν σκηνῶν ὁ πωγωνοφόρος ἀνὴρ, ὁ καθήμενος ἐπὶ τινος ἑδρας μετὰ προσκλίντρον. Πάπυρος εἶνε ὡσαύτως ὁ κύλινδρος, ὁ εἰκονιζόμενος ἐπὶ τινος τῶν δύο ἀμφορέων τοῦ Λονδίνου ⁶. Πολὺ πρὸ τῶν μέσων τοῦ Ε' αἰῶνος ἐχρῶντο τῷ παπύρῳ, ὅπως γράφωσιν ἐπ' αὐτοῦ τὰ φιλολογικὰ ἔργα. Ἴσως δὲ ὀλίγον βραδύτερον μετεχειρίζοντο τοῦτον διὰ τὸν μαθητὴν. Τότε ἐχρῶντο μελάνη, ἡ δὲ γραφὴ ἀντικαθίστατο διὰ τοῦ καλάμου. Ἡ μελάνη τῶν Ἑλλήνων ἦτο σύνθεσις τις ἰκανῶς στερεά, ὁμοία πρὸς τὴν Κινεζικὴν, ἣν ἔπρεπε, πρὶν γράψωσι, ν' ἀποπλύνωσι δι' ὕδατος. Τοῦτο ἐρμη-

¹ Τοῦτο φαίνονται ἐμφαίνουσαι αἱ φράσεις ἐς τάχος, ἐς κάλλος γράφειν. Βλ. σχολ. Ἀριστοφάν. ἐν στ. 686 Ἀχαρνῶν. Πλάτ. Νόμ. ζ', σ. 810 Β.

² C. I. G. 3088.—βλ. ἀν. σ. 26, σημ. 4.—Ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιγραφῇ πρόκειται περὶ ἀναγνωστικοῦ ἀγῶνος. Βλ. ἐπιγραφὴν τινα εὑρεθεῖσαν ἐν Χίῳ. C. I. G. 2214 Dittenberger, Sylloge, 350.

³ Ἀνθολογ. Παλατ. ΣΤ', 308.

⁴ Τῷ κηρῷ ἐχρῶντο ὡσαύτως καὶ ἐν ταῖς δίκαις (Ἀριστοφ. Νεφέλ. 766 καὶ ἐφ.) Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὁ Στρεψιάδης προτείνει νὰ τήξῃ διὰ τῆς ὕαλου τὸν κηρόν. ἐφ' οὗ ἦτο γεγραμμένη ἡ ἀπειλοῦσα αὐτὸν δίκη.

⁵ Ὁ κ. Michaelis (Arch. Zeitung, XXXI, σ. 2) φρονεῖ ὅτι ὁ μαθητὴς τῆς κύλικος τοῦ Δούριος παρίσταται εἰς τὴν διόρθωσιν τοῦ μαθήματος ὑπὸ τοῦ διδασκάλου. Ἡ ἐμὴ ἐξήγησις φαίνεται μοι πιθανώτερα, ἐπειδὴ ἔχει τοῦλάχιστον ὑπὲρ αὐτῆς τὸ κείμενον τοῦ Πλάτωνος, εἰς ὃ παρέπεμψα ἐν τῇ 2 σημειώσει τῆς αὐτῆς σελίδος.

⁶ Βλ. σ. 131, εἰκ. 7.

νεύει διατὶ ὁ Δημοσθένης παριστᾷ τὸν Αἰσχίνην «τρίβοντα τὸ μέλαν» ἐν τῷ σχολείῳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ¹.

Ἐἴτε περὶ παπύρου πρόκειται εἴτε περὶ γραμματειῶν διὰ κηροῦ κεκαλυμμένων, ἐκ τῶν ἀναγκαιοτάτων τοῖς παισὶν ἦτο ὁ κανὼν, οὐτινος τὴν χρῆσιν ἐμφαίνει τεμάχιόν τι τῆς Ἀνθολογίας :

Γραμματόκῳ πλήθοντα μελάσματι κυκλομόλιδρον
καὶ κανόνα γραφίδων ἰθυτάτων φύλακα ².

Εἰκάζω ὅτι κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα οὐ μόνον ἐχάρασσον γραμμὰς τοιαύτας, ἀλλὰ καὶ ἐτέρας, καθ' ὕψος οὕτως, ὥστε ν' ἀποτελῶσιν εἶδος τι τετραγώνου. Ἡ προφύλαξις αὕτη δὲν ἦτο ἀνωφελής, ὅτε ἤρχοντο γράφοντες ἄνευ ὑποδείγματος. Πρέπει δὲ νὰ ἐνθυμώμεθα, ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν χρόνων ἐκείνων ἐγράφοντο στοιχνηδόν, ἦτοι οἱ χαρακτῆρες διετίθεντο οἱ μὲν ἐπὶ τῶν δέ, μετὰ γεωμετρικῆς κανονικότητος ³. Ἡ γραφή, ἣν ἐν πρώτοις ἐδίδασκον τοὺς παῖδας, ἦτο ἡ τῶν ἐπιγραφῶν, βραδύτερον δ' ἐμάνθανον πιθανῶς καὶ τὴν ταχυγραφίαν. Ὁ κανὼν ἐβοήθει αὐτοὺς, ὅπως θέτωσι τὰ γράμματα κατὰ κάθετον· διὸ εἶχε τὸ σχῆμα σταυροῦ, δι' οὗ ἠδύναντο νὰ χαράττωσι γραμμὰς ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω. Ὁ κανὼν οὗτος εἶνε ὁ ἐπὶ τῆς κύλικος τοῦ Δούριος εἰκονιζόμενος ⁴. Ἀνωτέρω ἀνεκεφαλαίωσα τὴν ἐρμηνείαν τοῦ κ. Grasberger, ὅστις δικαίως διαβλέπει ἐν αὐτῷ κανόνα, ἀλλ' ἀδίκως ὑπολαμβάνει αὐτὸν ὄργανον ἴδιον ἐν ταῖς παλαιστρικαῖς σκηναῖς ⁵. Ἐὰν σπανίως ἀπαντᾷ ἐν ταῖς τοιαύταις εἰκόσι, τοῦτο προέρχεται, διότι ἐπὶ τῶν ἀγγείων, τὰ τῆς διανοητικῆς παιδεύσεως ὄργανα μίγνυνται συνήθως, ὡς εἶπομεν ἤδη, πρὸς τὰ τῆς φυσικῆς. Καὶ οὕτως ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ὑλικοῦ τοῦ σχολείου, καίτοι δὲ τὰ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἐσπαρμένα πράγματα τίθενται ἐνίοτε τυχαίως ἐνταῦθα οὐχὶ ἀσκόπως ἔθετο ὁ τεχνίτης τὸν κανόνα τοῦ διδασκάλου τῆς γραφῆς ⁶.

Πρὸ τινῶν ἐτῶν ἀνεκαλύφθη ἐν Ἀθήναις περίεργόν τι τεμάχιον ἐπι-

¹ Δημοσθ. περὶ Στεφαν. 258. Περὶ τῆς ἀρχαίας μελάνης. βλ. Graux, ἐν Saglio, Diction. λέξ. Atramentarium, Librarium.

² Ἀνθολ. παλατ. Γ', 63.

³ Περὶ τῆς διαθέσεως ταύτης, βλ. Reinach, Traité d'épigraphie grecque, σ. 296.

⁴ Βλ. σ. 143, εἰκ. 9.

⁵ Βλ. σ. 129.

⁶ Περὶ τῶν διαφόρων ἀντικειμένων τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς γραφῆς, βλ. Graux, ἐν Saglio, Diction. λέξ. Atramentarium. Hermann-Blümner, Griech. Privatalterthümer, § 35, σ. 315, σημ. 4. H. Blümner, Denkmäler τοῦ Baumeister, ἐν λέξ. Schreibgeraet.

γραφῆς, περιεχούσης γραμμᾶς τινος ἰκανῶς πρωτοτύπου ταχυγραφικοῦ συστήματος, οὐ ἢ ἐφευρέσεις ἐκ τοῦ σχήματος τῶν χαρακτήρων, τάσσεται περὶ τὰ μέσα τοῦ Δ' αἰῶνος. Ὁ κ. Koehler, ὁ πρῶτος δημοσιεύσας αὐτήν, ἐξέλαβεν ὡς ἀρχὴν γραμματικῆς τινος πραγματείας¹, ἀλλὰ πιθανώτερον κατὰ τὸν κ. Gomperz, εἶνε τεμάχιον ἀποσπασθὲν ἐκ τινος θεωρίας, σκοπούσης τὴν διάδοσιν παρ' Ἀθηναίους συνθηματικῆς τινος γραφῆς, ταχύτερας τῆς συνήθους². Ὁ συγγραφεὺς ἠρμήνευε τὴν ἀξίαν τῶν σημείων, δι' ὧν ἐφαντάσθη ν' ἀντικαταστήσῃ τὰ γράμματα. Ἰδοὺ τὸ κύριον χωρίον, ὡς ἀνεπληρώθη ὑπὸ τοῦ κ. Gomperz: «τῶν) δ' ἀφῶνων ἢ (μὲν εὐθ)εῖα καὶ βρα(χεῖα γρα)μμη(το)ῦ φωνήεντος (κάτω μὲν) τεθείσα δὲ(ναται δέλ)τα, ἐπάνω) δὲ ταῦ, πρὸς δὲ) τεῖ τελευτεῖ νῦ· μετεώρ)α δ' ἐπὶ τὴν ἀρχὴν μὲν π)ροσηγγμένη πεί, πρὸς δὲ) τεῖ τελευτεῖ μῦ· κατὰ δὲ τὸ μέ)σον πρὸς μὲν τ)ὴν ἀρχὴν προσηγγ)μένη βῆ)τα, (πρὸς δὲ τεῖ τελευτεῖ ψεῖ)»³. Ὁ ἐφευρετὴς τοῦ συστήματος τούτου, τοῦ λίαν περιπλόκου ὡς βλέπομεν, τοσοῦτον ὑπερηφανεύετο ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ ἀνακαλύψει, ὥστε ἐχάραξεν αὐτήν ἐπὶ τοῦ μαρμάρου καὶ ἐξέθηκεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Οὕτω καὶ ὁ Οἰνοπίδης καὶ ὁ Μέτων, ὁ μὲν ἐν Ὀλυμπίᾳ, ὁ δ' ἐν Ἀθήναις, ἴδρυσαν στήλας, μνημονεύουσας τὰς ἀστρονομικὰς αὐτῶν ἐρεῖνας⁴. Ὁλως σχεδὸν ἀπίθανον εἶνε ὅτι ὁμοία γραφὴ ἐδιδάσκετο ἐν τοῖς σχολείοις· προφανῶς ὁ συγγραφεὺς δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τοὺς παῖδας, ἀλλὰ μᾶλλον τοὺς γραμματεῖς τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ δήμου, τοὺς γραφεῖς τῶν δικαστηρίων, ἐν γένει τοὺς πολυαριθμοὺς γραφεῖς τῶν Ἀθηναίων, ὧν ἐκ τῶν χειρῶν τοσαῦτα ἐξήρχοντο δημόσια ἔγγραφα· ἀναμφιβόλως δὲ ἠθέλησε νὰ διευκολύνῃ τὴν ἐργασίαν αὐτῶν, ἐπίστευε δὲ ὅτι θὰ ἐγένετο ἀσπαστὴ ὑπ' αὐτῶν ἢ γραφὴ αὐτοῦ, ἀντικαθιστῶσα τὴν ἐν χρήσει ταχυγραφίαν⁵.

Ἡ σπουδὴ τοῦ ἀλφαβήτου καὶ ὁ χειρισμὸς τῆς γραφίδος καὶ τῆς κηρωτῆς πινακίδος ἀπετέλουν ἐπὶ πολὺ τὰς μόνας ἀσχήσεις τοῦ παιδός. Πρὸς ἐκμάθησιν δὲ τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς γραφῆς ἀπηρτεῖτο χρόνος. Ὁ Πλάτων ἐν τῇ ἰδεώδει αὐτοῦ Πολιτεία λέγει ὅτι «εἰς μὲν γράμματα παιδι δεκάτει σχεδὸν ἑνιαυτοὶ τρεῖς»⁶. Ἴσως ἐν τῇ πράξει ἔβαινον τα-

¹ Koehler, Mitth. des deutsch. arch. Instit. in Athen, VIII, σσ. 359 καὶ ἐφ.

² Gomperz, Sitzungsberichte der philos.—hist. cl. der Kais. Akad. der Wissenschaften, Vienne, 1884, σσ. 339 καὶ ἐφ.

³ Gomperz, Sitzungsberichte κτλ. σ. 341.

⁴ Koehler, Mitth. κτλ. σ. 362—363.

⁵ Περὶ τῆς ταχυγραφίας, περὶ ἧς οὐδὲν δεῖγμα διεσώθη ἡμῖν, βλ. Reinach, Traité d'épigraphie grecque, σ. 323.

⁶ Πλάτων. Νόμοι, ζ', σ. 323.

χύτερον, ἀλλὰ πρὸς τί ἢ σπουδὴ; Ὁ παῖς δὲν ὑπερχρεῦτο νὰ ἐνθῆσῃ ὅπως σήμερον ἐγκυκλοπαιδεῖαν ὄλην εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ· ὁ ἀριθμὸς τῶν ὥρῶν, ἅς διήρχετο ἐν τῷ σχολείῳ, δὲν ἦτο σπουδαῖος· τὰ μαθήματα διεκόπτοντο, ὅπως διασκεδάσῃ καὶ ἀναπαυθῶσιν· αἱ ἑορταὶ διέκοπτον τὰ μαθήματα συχνότατα. Τούτων ἕνεκα καθίσταται δῆλον ὅτι μῆνες πολλοὶ παρήρχοντο, πρὶν ὁ Ἀθηναῖος μάθη ν' ἀναγινώσκῃ καὶ νὰ γράφῃ ὅσον ἔδει. Τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι ἐνωρίς εἰς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφὴν προσετέθησαν καὶ ἀριθμητικαὶ τινες γνώσεις, ἅς ἐδίδασκε πάλιν ὁ γραμματιστής¹.

Ὁ Ἀθηναῖος ἐγεννήθη λογιστικὸς· εἶχε πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς φυσικὴν κλίσιν, καταφαινομένην ἐν τῷ ζήλῳ μεθ' οὗ ἐπεδίετο εἰς τὸ ἐμπόριον, τὰς τραπεζιτικὰς ἐργασίας, καὶ ἐρρίπτετο εἰς πλείστας οἰκονομικὰς ἐργασίας πολλάκις ριψοκιδύνους. Ἐπειδὴ ἡ ἰδιοκτησία ἐν Ἀττικῇ ἦτο λίαν διηρημένη, ἕκαστος δὲ προσεπάθει νὰ κερδίσῃ ὅσῳ τὸ δυνατόν πλεονα ἐκ τῆς μικρᾶς αὐτοῦ κυριότητος, ὁ ἀγρότης ἔπρεπε νὰ ἔχῃ θαυμαστὴν περὶ τὸ ἀριθμῆν εὐχέρειαν, ἕνεκα τῶν συνεχῶν ἐρίδων πρὸς τοὺς γείτονας καὶ τῆς μεγάλης πρὸς τὰς στρεψοδικίας καὶ τὰς δίκας σχέσεις αὐτῶν. Ὁ Στρεψιάδης ἐγείρεται πρὸ τῆς ἡοῦς, ἵνα ὑπολογίσῃ τὰς ὀφειλάς αὐτοῦ· καίτοι ἀγρότης, ὑπολογίζει ἀριστα, διὰ τοῦτο δὲ οὐδέποτε θὰ εὐρεθῇ ἀπαρασκευος κατὰ τὴν λήξιν². Ἡ ἰδιαιτέρα πρὸς τὴν ἐπιστήμην τῶν ἀριθμῶν κλίσις μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφικῆς. Γνωστὴ ἡ ἐπιγραφὴ τῆς ὀπλοθήκης τοῦ Φίλωνος καὶ ἡ τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν, ἀμφότεραι σχολιασθεῖσαι ὑπὸ τοῦ κ. Choisy³· οἱ προϋπολογισμοὶ, ἡ λεπτομερὴς περιγραφὴ τῶν ἐκτελουμένων ἐργῶν ὑποτίθησιν ἐπιστημονικὴν ἀγωγὴν σπουδαίαν καὶ ἀξιοπερίεργον εὐκολίαν πρὸς τὰς τοιαύτας μελέτας.

Ἡ ἀριθμητικὴ λοιπὸν κατελέγετο ἐν τῇ ἐκπαιδευτικῇ ὄλῃ. Ἀδύνατον νὰ ὀρίσωμεν τὸν χρόνον, καθ' ὃν κατέστη κανονικὸν μάθημα, ἀλλ' ὅμως πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ὡς καὶ πάντες ἄλλως οἱ Ἕλληνες, ἐξ Ἀνατολῆς ἐξέμαθον ταύτην. Ὁ Διόδωρος ἐκπλήσσειται ἐπὶ τῇ ὑπεροχῇ τῆς Χαλδαϊκῆς ἀγωγῆς πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ὡς πρὸς τὰς ἐπιστήμας⁴. Ἄλλως τε γνωρίζομεν ὅτι ὑπῆρχον ἐν

¹ Grasberger, ἐνθ. ἀν. σ. 335.

² Ἀριστοφ. Νεφέλ. 18 καὶ ἐφ.

³ Choisy, Études épigraphiques sur l'architecture grecque, Paris, 1884, πρώτη καὶ δευτέρα μελέτη, 1883. Περὶ τῆς ὀπλοθήκης τοῦ Φίλωνος, βλ. ἀνωτ. σ. 36, σημ. 4. βλ. τὴν ἐπιγραφὴν τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν, ἐν C. I. A. II 167.

⁴ Διόδωρ. Β', 29, 2—5.

Αιγύπτω ἀρχαῖα λογιστικά ἐγχειρίδια, ὧν ἡ ἀπλότης ἐπιτρέπει νὰ ὑπολάβωμεν ταῦτα βιβλία ὑπὲρ τῶν παιδῶν προωρισμένα ¹. Ὁ Πλάτων ἐν τῇ ιδεώδει αὐτοῦ Πολιτείας προτείνει νὰ διδάσκωνται εἰς τοὺς τῶν ἐλευθέρων παιδας αλογισμοὶ μὲν καὶ τὰ περὶ ἀριθμοὺς ἐν μᾶθημα, μετρητικῇ δὲ μήκους καὶ ἐπιπέδου καὶ βάθους ὧν ἐν αὐτῷ δευτερον, τρίτον δὲ τῆς τῶν ἄστρον περιόδου πρὸς ἄλληλα, ὡς πέφυκε πορεύεσθαι· ταῦτα δὲ ξύμπαντα οὐχ ὡς ἀκριβείας ἐχόμενα δεῖ διαπονεῖν τοὺς πολλοὺς ἀλλὰ τινὰς ὀλίγους· οὓς δὴ προϊόντες ἐπὶ τῷ τέλει φράσσομεν· οὕτω γὰρ πρέπον ἂν εἴη ². Τοσάδε τοίνυν ἐκάστην χρῆ μανθάνειν δεῖν τοὺς ἐλευθέρους, ὅσα καὶ πάμπολυς ἐν Αἰγύπτῳ παιδῶν ὄχλος ἅμα γραμμασι μανθάνειν ³. Ἄλλως τε εὐκόλον ἦτο ν' ἀπαλειψῶσιν ἐκ τῆς διδασκαλίας ταύτης πᾶν τὸ ἄγονον· διότι δὲν εἶχον εἰμὴ νὰ προσδράμωσιν εἰς τοὺς ὑπολογισμοὺς, οὓς ἐφευρίσκουσιν ἀφ' ἐαυτῶν οἱ παῖδες· «πρῶτον μὲν γὰρ περὶ λογισμοὺς ἀτεχνῶς παισὶν ἐξευρημένα μαθήματα μετὰ παιδιᾶς τε καὶ ἡδονῆς μανθάνειν, μῆλων τέ τινων διανομαὶ καὶ στεφάνων πλείοσιν ἅμα καὶ ἐλάττοσιν ἀρμοττόντων ἀριθμῶν τῶν αὐτῶν, καὶ πυκτῶν καὶ παλαιστῶν ἐφεδρείας τε καὶ συλλήξεως ἐν μέρει καὶ ἐφεξῆς καὶ ὡς πεφύκασι γίνεσθαι καὶ δὴ καὶ παίζοντες, φιάλας ἅμα χρυσοῦ καὶ χαλκοῦ καὶ ἀργύρου καὶ τοιούτων τινῶν ἄλλων κεραυνόντες, οἱ δὲ καὶ ὄλας πως διαδιδόντες, ὕπερ εἶπον, εἰς παιδιᾶν ἐναρμόττοντες»· ὥστε ἠνάγκαζον αὐτοὺς νὰ μανθάνωσι παίζοντες τὴν τῶν ἀριθμῶν ἐπιστήμην ⁴. Ἄλλὰ μετεχειρίζετο ὁ γραμματιστὴς τοὺς πλαγίους τούτους τρόπους; Οὗτοι εἶνε λεπτότητες ἄγνωστοι εἰς τὴν συνήθη παιδαγωγίαν. Οἱ μαθηταὶ βεβαίως ἤρχοντο διδασκόμενοι διὰ τῆς διὰ τῶν δακτύλων μετρήσεως· τοιαύτη ἦτο τοῦλάχιστον ἡ ἀρχαία μέθοδος ⁵. Ἡρίθμου ὡσαύτως διὰ ψήφων ⁶. Ὅπως δὲ ἐθίσθη αὐτοὺς εἰς τὸν πολλαπλασιασμὸν ὁ διδάσκαλος, ἠνάγκαζε νὰ ἐπαναλαμβάνωσι ρυθμικῶς: «Ἐν καὶ ἐν δύο, δύο καὶ δύο τέσσαρα» κλ. Τοῦτο δηλοῖ τοῦλάχιστον χωρίον τι τοῦ Ἀγίου Αὐγουστίνου, διατηρήσαντος ἀνιαρὰν ἀνάμνησιν

¹ Paul Tannery, Pour l'histoire de la science hellène, σ. 61.

² Πλάτων. Νόμοι, ζ', σ. 817 E—818 A.

³ Πλάτων. Νόμοι, ζ', σ. 819 A. Περὶ τῆς ὠφελείας τῆς ἀριθμητικῆς, βλ Πολιτ. ζ', σ. 525 A—526 C.

⁴ Πλάτων. Νόμοι, ζ', σ. 819 B—C.

⁵ Grasberger, ἐνθ. ἀν. II, σ. 327.

⁶ Σχολ. Ἀριστοφ. ἐν στ. 656 Σφηκῶν. Ψῆφος μεταχειρίζεται, ἐπὶ τοῦ ἀγρίου τοῦ Δαρείου, ὁ χρυσὸν ἀριθμῶν ἐπὶ τῆς τραπέζης πωγωνοφόρος ἀνὴρ· βλ. ἀν. σ. 128, σημ. 1.

τῆς ἀσκήσεως ταύτης ¹. Ἴσως δὲ προσέτρεχον καὶ εἰς τὸν Πυθαγόρειον πίνακα, γνωστὸν βεβαίωτατα ἐν ἀπάσῃ τῇ Ἀνατολῇ πολὺ πρὶν ὁ φιλόσοφος οὗτος διαδώσῃ αὐτὸν ἀνά τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον. Ἄλλ' ὅτι ἰδίως ἐβοήθει τοὺς παῖδας ἐν τοῖς ὑπολογισμοῖς αὐτῶν, ἦτο ὁ ἄβαξ, εἶδος πινακίδος, ἐφ' ἧς ἦσαν χωρίσματα τῶν διαφόρων τῶν μονάδων τάξεων. Διέθετον εἰς τὰ χωρίσματα ψήφους, αἵτινες ἐλάμβανον τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἀξίαν, ἀναλόγως τῆς θέσεως ἣν ὦριζον αὐτοῖς, καὶ αἵτινες καθίστων ἀπτήν, οὕτως εἶπεν, τὴν πράξιν, ἣν ἐμελλον νὰ ἐκτελέσωσι. Τοιοῦτο μνημεῖον, μαρμαρίνον, εὑρεθὲν πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐν Σαλαμῖνι, ἐπιτρέπει νὰ σχηματίσωμεν γνώμην τινὰ περὶ τῶν ὑπολογιστικῶν ἀβακίων τῶν ἐν χρήσει ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐχρῶντο αὐτοῖς ². Ὡς πρὸς τὴν ἐξακριβῶσιν τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἤρχαντο χρώμενοι τῷ ἄβακι, τῷ τείνοντι ἰδίᾳ πρὸς διευκόλυνσιν τῶν μεγάλων ὑπολογισμῶν, οὐδόλως ἀποφαινόμεθα· τολμηρὸν μάλιστα εἶνε νὰ διατεινόμεθα ὅτι ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος ἢ ἐν τοῖς σχολείοις διδασκαλία τῆς ἀριθμητικῆς περιορίζετο εἰς τὰς τέσσαρας ἀριθμητικὰς πράξεις ³. Ἄλλὰ βεβαίως ἡ διδασκαλία αὕτη, ὑπὸ τὸν ἀπλοῦστατον αὐτῆς τύπον, ἦτοι ἡ κυρίως λογιστικῇ, εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς τὴν ἀγωγὴν ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος ⁴: ἀντεπεκρίνετο πρὸς τινὰ ἀνάγκην τοῦ ἀττικῆς πνεύματος, τούτου δ' ἔνεκα καὶ ἠνωσεῖτο.

Ἄλέξ. Καράλης.

¹ Ἀγ. Αὐγουστίνου, Confessions, I, 13: «jam vero unum et unum duo, duo et duo quatuor, odiosa cantio mihi erat. Ἐν καὶ τὸ κείμενον τοῦτο εἶνε πολὺ μεταγενέστερον τῶν χρόνων, περὶ οὓς διατρίβομεν, δύναται ν' ἀποδοθῆ εἰς τὰ ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ Ε' αἰῶνα συμβαίνοντα. Τὴν ἀρχαιότητα μαρτυρεῖ ἡ ἀπλότης αὐτῆ τῆς μεθόδου.

² Saglio, Dictionnaire, ἐν λ. abacus, εἰκ. 3. Περὶ τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν ἀριθμητικὴν παρ' Ἑλλησι, βλ. Ém. Ruelle, ἐν Saglio, Diction. λ. Arithemetic. Paul Tannery, ἐνθ. ἀν. σ. 396 καὶ ἐφ. S. Günther, Handbuch der Klass. Altertums. Wissenschafts d'Iwan Müller, V, σ. 17 καὶ ἐφ.

³ Βλ. ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου τὰς ἀμφιβολίας τοῦ x. Grasberger, ἐνθ. ἀν. II, σ. 338.

⁴ Ὁ Λουκιανός, εἰς Ἀνάχαρσιν 21, λέγει διὰ τοῦ Σόλωνος: «Τὴν μὲν τοίνυν ψυχὴν μουσικῇ τὸ πρῶτον καὶ ἀριθμητικῇ ἀναρριπίζομεν».

ΚΛΥΤΑΙΜΗΣΤΡΑ

Ἡ ἱστορία σὲ κατεδίκασε καὶ σ' ἔρριψεν ἀνάληγτος εἰς τὴν περιφρόνησιν τῶν μεταγενεστέρων. Ὄταν ἀκούσωμεν προφερόμενον τὸ ὄνομα «Κλυταιμῆστρα», πάραυτα αἰσθημα ἀποστροφῆς κυριεύει τὴν καρδίαν μας καὶ ἀναλογιζόμεθα τὴν προδοτικὰ σύζυγον, τὴν ὀπλίσασαν τὴν χεῖρα ρυπαροῦ φονέως.

Τοιαύτην παρέδωκε τὴν μνήμην σου ἡ ἱστορία. Ὁ υἱός σου σ' ἐφόνευσεν, ἀλλὰ τὸ αἷμά σου δὲν ἀπέπλυσε τὴν μελανὴν κηλίδα τοῦ βίου σου. Σὲ καταρῶνται καὶ ἀθῶοι καὶ ἔνοχοι.

Ἀναλαμβάνω τὴν ὑπεράσπισίν σου, χωρὶς νὰ ἔχω ἐλπίδα διὰ τὰ δικηγορικά.

Γυνὴ ἡ ὁποία ἀνέθρεψε τὴν Ἰφιγένειαν, τὴν Ἡλέκτραν καὶ τὸν Ὀρέστην, τὴν Χρυσόθεμιν, τὴν Λαοδίκην καὶ τὴν Ἰφιάνασσαν, τὰς ὁποίας ἀνέφερον ὁ Ἀγαμέμνων ὡς ἀρίστους συζύγους διὰ τὸν ὄργισμένον Ἀχιλλέα, δὲν ἦτο κακὴ.

Ὅτε ὁ ἀπηνῆς χρησμός ἀφαρπάζει τὴν θυγατέρα της, ἡ ἀπελπισ μῆτηρ κλείεται εἰς τὸν γυναικωνίτην καὶ κλαίει τὴν προσφιλῆ νεκράν καὶ τὸν ἀπόντα σύζυγον.

Φθάνουσιν εἰδήσεις ἐκ Τροίας. Ὁ πόλεμος εὕρισκετο περὶ τὸ τέλος του, διότι ἡ Τροία δὲν θ' ἀντεῖχε προσβαλλομένη ὑπὸ τοῦ ἰσοθέου Ἀχιλλέως.

Τὸν Ἀχιλλέα, τὸν μνηστῆρα τοῦ ἀτυχοῦς θύματος, τῆς Ἰφιγενείας, πῶς τὸν ἠγάπα ἡ Κλυταιμῆστρα!

Ἀλλ' ὁ προσφιλὴς σύζυγος, διὰ τοὺς κινδύνους τοῦ ὁποίου ἔτρεμεν ἡ τεθλιμμένη καρδία της, ἐφάνη σύζυγος ἄπιστος καὶ φίλος ἀγνώμων.

Ἡ θυγάτηρ τοῦ γηραιοῦ Χρύσου, τὴν ὁποίαν τολμᾷ (ὁ ἀσεβῆς) νὰ συγκρίνῃ πρὸς τὴν σύζυγόν του, ἠναψε φλόγα ἔρωτος εἰς τὰ στήθη τοῦ ἥρωος καὶ ἡ ἀπώλεια αὐτῆς ταράττει τὰς φρένας τοῦ βασιλέως, ὅστις ἀρπάζει τὸ γέρας τοῦ Ἀχιλλέως, χωρὶς νὰ ἀναλογισθῆ ὅτι ὁ Ἀχιλλεύς, τὸν ὁποῖον τόσο ἀνάνδρως ὑβρίζει, ἦλθε διὰ νὰ ἐκδικήσῃ τὴν προσβληθεῖσαν τιμὴν τῶν Ἀτρειδῶν. Τοιοῦτοτρόπως αὐτὸς ὁ ἀναξ ἀνδρῶν, ὁ ἄστοργος, παρατρέπει διὰ τοὺς λαοὺς του τὰ δεινὰ τοῦ αἰμοχαροῦς Ἄρεως. Ὁ Ἀχιλλεύς δὲν θέλει νὰ συμπολεμήσῃ μὲ τὸν ἀχάριστον, ὁ δ' Ἐκτωρ ἐκεῖνον μόνον φοβεῖται.

Ὁ Ἀγαμέμνων ἐρίσας διὰ γυναῖκα, προσέβαλε τὴν Κλυταιμῆστραν ὡς σύζυγον, ἐρίσας μετὰ τοῦ Ἀχιλλέως, προσέβαλεν αὐτὴν ὡς μητέρα ἀσεβῆσας πρὸς τὸν μνηστῆρα τοῦ ἀτυχοῦς σφαγίου.

Ἀλλ' ὄχι, οἱ κύριοι ἄνδρες ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων καθ' οὓς ἡ γυνὴ ἐθεωρεῖτο ἄσημος δούλη, μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, ὅποτε ἡ γυνὴ ἀνέρχεται διὰ τῶν μικρῶν ποδῶν της τὰς βαθμίδας τῶν πανεπιστημίων, δὲν ἐπιτρέπουσιν εἰς αὐτὴν νὰ ἐξανίσταται κατὰ τῶν ἀδικιῶν των. Οἱ νόμοι γραφέντες ὑπ' ἀνδρῶν, δὲν τὴν ὑποστηρίζουσι καὶ οἱ δικασταί, ἂν διαμαρτυρηθῆ, τὴν στέλλουσιν ἀτάραχοι εἰς τὰ οἰκιακὰ ἔργα της.

Καὶ ἡ συνετὴ Πηνελόπη θὰ ἐξέσχιζε τὸ ὕφασμα, τὸ ὁποῖον τὴν ἀπηνῆσεν, καὶ ἡ Ἀνδρομάχη δὲν θὰ ἐκλαίε τόσο περιπαθῶς τὸν σύζυγόν της, ἂν ἡ εἶδησις, ἡ ὁποία ὡς κεραυνὸς ἐπληξε τὴν Κλυταιμῆστραν, ἐπιπτεν ἐπ' αὐτῶν.

Ἐπρεπεν ἡ κόρη τοῦ Τυνδάρεω νὰ δεχθῆ πρᾶξι καὶ καρτερικὴ τὸ βαρὺ τοῦτο τραῦμα, ἀλλ' ἡ ζωρὰ φύσις αὐτῆς δὲν ἦτο ἐξ ἐκείνων, αἰτινες δύουσι ἡρέμα εἰς τὴν σκιάν. Ἦθελε νὰ ἐκδικηθῆ. Ἡ συγχώρησις δὲν ἦτο τότε γνωστὴ μετὰ χιλιετηρίδας τὴν ἐδίδαξεν ὁ Χριστιανισμός.

Ἡ Κλυταιμῆστρα μετὰ μακρὰς νύκτας ἀγρυπνιῶν καὶ δακρύων, τὰς ὁποίας μετὰ θλίψεως ἀνέφερον αἱ ἀμφίπολοι γυναῖκες, συνεφώνησε μετὰ τοῦ Αἰγίσθου ἐκδικουμένη.

Παρήλθεν ἓν ἔκτοτε ἔτος. Ὁ Ἀχιλλεύς ἐφονεύθη, ἡ ὑψηλὴ Ἴλιος ἐκυριεύθη καὶ οἱ ἀνακτες μετὰ τῶν νεῶν των ἐπέστρεφον εἰς τὰς ἀγαπητὰς πατρίδας των.

Ἐνῶ τὸν ἀνέμενεν ἡ Κλυταιμῆστρα, ἡ ἀτυχὴς καὶ πάλιν τὸν συγχωρεῖ καὶ λέγει πρὸ τοῦ χοροῦ:

Γυναῖκα πιστὴν ἐν δόμοις εὖροι μολῶν
ἑσθλὴν ἐκείνῃ, πολεμίαν τοῖς δύσφοροις.

Ἀλλὰ νέα ὕβρις ἀναμένει τὴν βασιλικὴν δέσποιναν.

Ὁ Ἀγαμέμνων ἄγει αἰχμάλωτον τὴν βασιλόπαιδα Κασσάνδραν, ἥτις, ὅπως λέγει ἡ Κλυταιμῆστρα, «χαλινὸν οὐκ ἐπίσταται φέρειν».

Ὁ νικητὴς βασιλεὺς φέρει ἀντίζηλον ὑπὸ τὴν στέγην τῆς συζύγου.

Τὰ ἐκδικητικὰ σχέδια τῆς Κλυταιμῆστρας ἀναρριπίζονται καὶ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὁ Ἀγαμέμνων κατεδικάσθη.

Ὁ ἀνὴρ ὅστις χάριν τοῦ αἵματηροῦ πολέμου τὴν μὲν φιλότιμον θυγατέρα εἶχε τὴν σκληρότητα νὰ θυσιάσῃ, τὰ δὲ ἴδια πάθη χάριν τοῦ ἰδίου πολέμου οὐδὲ νὰ περιστείλῃ ἠδυνήθη, ὁ ἀνὴρ, ὅστις ἔφερεν ἀντίζηλον ὑπὸ τὴν στέγην τῆς Κλυταιμῆστρας, κατεδικάσθη ν' ἀποθάνῃ.

τομος ιε'. Ὀκτώβριος.

Ὁ Ἀγίσθος εἶνε ὄλως δευτεροῦν πρόσωπον. Χάριν τοῦ Αἰγίσθου τίποτε δὲν ἔπραξεν ἡ Κλυταιμῆστρα· ἐξεδικήθη ὡς σύζυγος καὶ ὡς μήτηρ.

Ὁ μετὰ τοῦ Αἰγίσθου δεσμός της δὲν ἦτο δεσμός ἔρωτος. Ἦτο δεσμός μίσους. Καὶ οἱ δύο ἐμίσουν τὸν ἴδιον ἄνδρα.

Τὸ αἶμα τοῦ πατρὸς τοῦ Αἰγίσθου, Θυέστου, ὤπλισε τὴν χεῖρά του, καὶ μετὰ τὸ ἔγκλημα δὲν ὁμιλεῖ περὶ Κλυταιμῆστρας, ἀλλὰ λέγει ὡς ἄνθρωπος ἱκανοποιηθεὶς:

«ὦ φέγγος εὐφρον ἡμέρας δικηφόρου!»

Ἡ δὲ Κλυταιμῆστρα ψιθυρίζει:

«Ἄξια δράσας ἄξια πάσχων κ.τ.λ.»

Κλυταιμῆστρα! τὰς ὀλίγας ταύτας γραμμὰς χαράττουσα, δὲν ἔχω τὴν ἀξίωσιν νὰ σὲ παραστήσω ὀλόλευκον. Ἐπεθύμουν νὰ δεῖξω εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰς αἰμασσοῦσας πληγὰς τῆς καρδίας σου. Ἐβλεπον μέχρι τοῦδε τὴν αἵματοβαφῆ χεῖρά σου καὶ σὲ κατηρώντο.

Ὁ Ἀγαμέμνων ἐν τῷ Ἄδῃ ὁμιλῶν πρὸς τὸν Ὀδυσσεά λέγει: «ἐπεὶ οὐκέτι πιστὰ γυναιξί». Τί δὲν θὰ ἔλεγες καὶ σὺ ἂν σὲ ἠρώτα Ὀδυσσεύς τις;

Καὶ τώρα εἰς ἐκείνην, ἡ ὁποία θὰ δώσῃ λευκὴν ψῆφον εἰς τὴν πελάτιδά μου, ἄς πέσῃ ἡ περιφρόνησις ὅλη τῶν μεταγενεστέρων, διότι ἡ κακία εἶνε πάντοτε κακία καὶ ἡ ἀρετὴ τόσο μεγάλη καὶ στερεά, ὥστε δὲν εἶνε δυνατόν νὰ τὴν κλονήσωσι καὶ τὴν ἀνατρέψωσι τὰ βιωτικὰ βάσανα, καὶ νὰ τὴν ἀλλοιώσωσι οἱ περισπασμοί.

Ἀλεξάνδρα Παπαδοπούλου.

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΣΤΑΦΙΔΟΣ¹

EN EPI-TAN-HSΩI KAI IΔIΩΣ EN ZAKY-NΘΩI

Ὁ Beaujour² ἱστορεῖ ὅτι «ἡ σταφιδάμπελος μετεφέρθη εἰς Πελοπόννησον ἐπὶ τοῦ Ἴσθμοῦ τῆς Κορίνθου ἐκ τῆς νήσου Νάξου», ὅπερ οὐδ' ὁ Σικροφάνης³ ἀναιρεῖ. Ὁ Hehn⁴ ὑποθέτει ὅτι ἡ σταφὶς εἶνε ποι-

¹ Συνέχεια· ἴδε φυλλάδιον 1.

² Tableau du commerce de la Grèce σελ. 205 κ. ε.

³ Voyage en Grèce III σελ. 115.

⁴ Kulturpflanzen und Haustiere in ihrem Uebergange aus Asien nach Europa σελ. 80

κιλία τῆς ἀμπέλου προελθοῦσα ἐξ ἐκφυλίσεως, δὲν ἀναιρεῖ τὴν ἐκ Νάξου προέλευσιν, λέγει δὲ ὅτι οὐχὶ πρὸ τοῦ 1600 ἐγένετο γνωστὴ ἐν Πελοπόννησῳ, καὶ ἐξηφανίσθη ἐκ Νάξου καὶ Κορίνθου. Ἄλλ' ὁ κ. Στέφανος Ξένος¹ φέρει πειστικὰς ἀποδείξεις ὅτι ἐν τῇ νήσῳ Νάξῳ οὐδέποτε ὑπῆρξεν ὁ καρπὸς οὗτος τῆς σταφίδος. Ἐπίσης ἐκ τῶν ἐρευνῶν, ἃς ἐποιήσατο ἐν ἔτει 1868 εἰς τὰ τῆς Νάξου ἐνετικά ἀρχεῖα ὁ Π. Ε. Γιαννόπουλος, μετὰ θετικότητος μανθάνομεν ὅτι ὄλως ἀβάσιμος εἶνε ἡ γνώμη περὶ τῆς ἐν Νάξῳ καλλιέργειας τῆς σταφίδος². Ὁ ῥηθεὶς κ. Σ. Ξένος γράφει προσέτι: «Ὁ Κορινθίος Le Bruyn ἀταξειδεύσας ἀπὸ τοῦ 1674—1706.... καὶ ἐπισκεφθεὶς τὸν Ἴσθμὸν τῆς Κορίνθου λέγει, ὅτι ἠτό ποτε κεκαλυμμένος ὑπὸ ἀμπελώνων σταφίδος. Καὶ ὁμῶς δὲν λέγει ἐὰν ἦτο εἰς τὰς ἡμέρας του, ἐὰν οὗτος τὸν εἶδεν οὐκ ὀφθαλμοφανῶς. Φρονῶ ὅτι ὁ Φέλιξ Beaujour, ὅστις ἔρχεται μετὰ «ἓνα αἰῶνα καὶ ὅστις ἐν ἐκτάσει διαπραγματεύεται τὰ τῆς σταφίδος, ἀεθανείσθη ἐκ τοῦ Le-Bruyn τοὺς λόγους, ὅτι ὁ Ἴσθμὸς πρὸ δύο αἰώνων ἦτο ἐκ τῆς μιᾶς θαλάσσης εἰς τὴν ἄλλην κεκαλυμμένος ὑπὸ ἀμπελώνων σταφίδος³. Κατωτέρω δὲ ὁ αὐτὸς λέγει: Οὐ μόνον ἡ σταφὶς «δὲν ἐξῆλθεν ἐκ Νάξου, ἀλλὰ οὔτε ποτὲ ὑπῆρξε ἐκεῖ, οὔτε ἐκάλυψε «τὸν Ἴσθμὸν, πρὸ πάντων τῷ 1580 ἢ 1600, διότι τῷ 1600 μέχρι «1700 ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπισκεφθέντων καὶ περιγραφάντων τὴν Νάξον, «τὴν Κόρινθον καὶ τὸν Ἴσθμὸν αὐθεντικῶν περιηγητῶν, φυσιολόγων «Ἀγγλῶν, Γάλλων, Γερμανῶν, Βενετῶν καὶ Σουηδῶν εἶνε οὐ μικρὸς. «Οὔτοι δὲ οἱ καὶ τὰ ἐλάχιστα περιγράψαντες προϊόντα, οὐδένα ποιῶσι «λόγον, ἐκτός τινων, ὅτινες μνημονεύουν, ὅτι εὗρον ἴχνη τῆς σταφίδος ἐν Κορινθίᾳ, ἀλλὰ ποτὲ ἐπὶ τοῦ Ἴσθμοῦ⁴».

Πρὶν ἢ ἐπιφέρωμεν τὰς παρατηρήσεις ἡμῶν εἰς τὰ λεχθέντα ὑπὸ τοῦ κ. Ξένου, πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν τί ὁ ἴδιος κ. Ξένος φρονεῖ περὶ τοῦ ὀνόματος Κορινθιακὴ σταφὶς. «... Οἱ Ἀγγλοὶ περιηγηταί, λέγει, «ἀληθῶς καλοῦσι κουρραντιὰ τὴν κορινθιακὴν σταφίδα, ἀλλ' ἡ «λέξις δὲν παράγεται ἀπὸ τὸ Κόρινθος, ὡς οἱ Γάλλοι ὑπέλαβον αὐ- «τὴν καὶ μετέφρασαν αὐτὴν Σταφὶς Κορίνθου. Ἡ λέξις εἶνε πρω- «τότυπος ἐκφράζουσα πᾶν εἶδος τοῦ ποικίλου γένους τῶν φραγκοστά- «φυλῶν. Πρὸς τοῦτο οὐδεμία ἀμφιβολία, διότι ἡ Νέα Βασιλικὴ Ἐγ- «κυκλοπαιδεῖα τῶν τεχνῶν, ἐπιστημῶν καὶ ἐτυμολογίας τῆς Ἀγγλίας

¹ Ἱστορία τοῦ σταφιδοκάρπου — ἐν Ἀκροπόλει Φιλολογικῆ σελ. 199.

² Πρὸβλ. Σ. Ν. Θωμοπούλου. Ἱστορία τῆς πόλεως Πατρῶν σελ. 47.

³ Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 162.

⁴ Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 200.

«ἐκδοθεῖσα ἐπὶ Βασιλείῳ Γεωργίου Γ' καὶ πρὸς αὐτὸν ἀφιερωμένη, λέγει (τόμος Α', σελ. 639) Curran ἢ Currant εἰς τὴν βοτανικὴν εἶνε «δένδριον (shrub), οὐτινος ὁ φλοιὸς εἶνε καστανόχρους, τὰ δὲ φύλλα, ὡς «τῆς ἀμπέλου, μικρότερα ὅμως, βαθέες πρασίνου χρώματος, κεκαλυμμένα ὑπὸ χνοῦ εἰς τὸ ὑποκάτω αὐτῶν μέρος. Ὁ καρπὸς τῶν εἶνε «σφαιροειδής, εἶνε λευκός ἢ μέλας (black currans)· εἶνε σταφίς ἀηδῆς «εἰς τὴν γεῦσιν. Ἐξ ἀμφοτέρων κατασκευάζεται ἐν Ἀγγλίᾳ τὸ νόθον «κονιάκ (brandy) τῶν Γάλλων καὶ διάφορα ἐλαφρά ποτά, δι' ὧν δροσίζεται καὶ ἰσχυροποιεῖται ὁ στόμαχος καὶ βοηθεῖται ἡ πέψις· ὁμοίως «κατασκευάζεται ἐξ αὐτῶν πολτός (πελτές), ὅστις εἶνε ἄριστος διὰ τὰς «φλογώσεις τοῦ λάρυγγος. Τὰ διάφορα εἶδη αὐτῶν εὐδοκιμοῦσιν ἐν » Ἀγγλίᾳ, φυόμενα ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριον μέχρι τοῦ Μαρτίου, ἐκτός «τούτου βλαστάνουν εἰς οἶον δήποτε ἔδαφος καὶ θέσιν. Ἐκ τῶν λόγων «αὐτῶν λοιπὸν τῆς Νέας Βασιλικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας καταφαίνεται, «ὅτι τοῦ βοτανολόγου Λεονάρδου Ρωγόλφ (Rauwolf) ἡ λέξις κουρραν- «ατιά (Currants), τὴν ὁποίαν πρὸ τοῦ 1821 καὶ μέχρι σήμερον μετε- «χειριζόμεθα ὅπως ὀνομάζωμεν τὸν σταφιδοκαρπὸν, δὲν ἀποβλέπει τὴν «κορινθιακὴν σταφίδα, ἣν ὁ ταξειδιώτης Οὐίλλερ καλῶς ἐχαρακτήρισε «πρὸς διάκρισιν κουρραντοστάφυλλο (Currant grape). Ἀλλὰ καὶ «ἡ εἰρημένη Ἐγκυκλοπαιδεία, ὕστερον τῆς λέξεως Currans μνημονεύει «τὸν σταφιδοκαρπὸν διὰ τῆς λέξεως ἐπίσης Currans, ἄνευ διαφορᾶς «εἰς τὴν γραφὴν προσθέτει μόνον, ὅτι εἰσάγονται ἐκ τῆς Ζακύνθου καὶ «Κεφαλληνίας ἐν Ἀγγλίᾳ. Ἡ Ἐγκυκλοπαιδεία αὕτη... λύει καὶ ἔτε- «ρον σπουδαῖον ζήτημα, περὶ τοῦ ὁποίου ἤδη ἀνέφερον, ὅτι οἱ Γάλλοι «μετέφρασαν εἰς τοὺς ἀρχαίους τούτους χρόνους τοῦ σκότους τὴν λέξιν «κουρραντιά, Σταφίδα τῆς Κορίνθου, ὅχι διότι τὴν ἠγόραζον εἰς «Κόρινθον καὶ μετέφερον κατ' εὐθείαν ἐκ Κορίνθου εἰς Μασσαλίαν, «διότι οἱ Γάλλοι μόνον ἐκ Ζακύνθου τότε τὴν εἰσήγον εἰς Γαλλίαν... «Ἐπειδὴ, ὡς παρακατιῶν ἀποδεικνύω, διὰ τοῦ ἀγγλοῦ περιηγητοῦ «Σάνδη, ἡ σταφίς αὕτη τὸ 1610 δὲν ὑπῆρχεν εἰς Κόρινθον, ὅπως οἱ «Γάλλοι μεταφέροντες αὐτὴν ἐκ Κορίνθου τὴν βαπτίσουν κορινθιακὴν, «ἀλλὰ μόνον εἰς Ζακύνθον, Κεφαλληνίαν, Πάτρας, Μεσολόγγιον καὶ «τὴν τότε Γλαρέντζαν, οὐδὲν σαφέστερον ὅτι οἱ Γάλλοι μετέφρασαν «ἐσφαλμένως τὸ Currants κορινθιακὴ, διότι τότε οὔτε ὁ κόλπος τῆς «Κορίνθου ὀνομάζετο Κορινθιακός ἀλλὰ τοῦ Λεπάντου.» Κατωτέρω δὲ λέγει : «Ἐτερος περιηγητής... ὅστις ἐταξείδευσεν ὅλην σχεδὸν «τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὰ 1682—1686... ὁ ἀγγλος E. Beryand...

¹ Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 147.

«εἶνε ὁ πρῶτος ἐκ τῶν περιηγητῶν, ὅστις ὀνομάζει τὴν σταφίδα Ὑνά «Corithiacae (σταφίδα Κορινθιακὴν)»¹.

Ὁ κ. Ξένος, ὡς ὁ ἀναγνώστης βλέπει, τοὺς περιηγητὰς πολὺ ἔμε- «λέτησε καὶ εἰς τινὰς δίδει σημασίαν μεγάλην. Ὅμως παρέλειψεν ἐπι- «φανῆ περιηγητὴν ἰταλὸν² τὸν Β. Φ. Πεγολόττην, ὅστις ὑπηρετῶν τοὺς Βάρδους, διακεκριμένους τραπεζίτας καὶ ἐμπόρους τοῦ δεκάτου τετάρ- «του αἰῶνος, περιηγήθη παντοῖα μέρη, χάριν ἐμπορίου καὶ ἐν Κύπρῳ «ἔμεινεν ἀπὸ τοῦ 1324 ἕως 1327 ὡς πράκτωρ τοῦ ρηθέντος οἴκου τῶν Βάρδων καὶ ὅστις συνέγραψε τὴν πολύτιμον Pratica Mercantile, θεω- «ρουμένην ὡς τὴν πρώτην γεωγραφικὴν πραγματείαν τοῦ εἴδους ἐκείνου, «συνεπῶς ἐχρησίμωσεν ὡς ὁδηγὸς τῶν ἐμπόρων καὶ ἐμπορευομένων ἐπὶ «πολὺν χρόνον. Τὸ πολύτιμον τοῦτο πόνημα ἐτελείωσεν ὁ Πεγολόττης τῷ 1340. Ὁ Πάρτε ὅμως ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν Πεγολόττην, ὀρθῶς³ «ἀποφαίνεται ὅτι ἀκριβέστερα περιγράφεται ἡ ἔκτασις τῆς ἐν τῇ ἀρχαιό- «τητι καλλιεργείας τῆς σταφίδος διὰ τῆς κυρίας πηγῆς περὶ τοῦ ἐμπορι- «κοῦ βίου τῆς Μεσογείου θαλάσσης κατὰ τὴν δεκάτην τετάρτην ἑκατον- «ταετηρίδα, τοῦ ἔργου δηλαδὴ τοῦ Πεγολόττη, ὅστις ἐμπορίου ἕνεκα ἐτα- «ξείδευε καὶ ἀναφέρει δύο ἐξαγωγικούς λιμένας τῆς σταφίδος, τὴν Chia- «genza, τὸν γνωστὸν λιμένα τοῦ κράτους τῶν φράγκων ἵπποτῶν ἐν Ἡ- «λιδι καὶ τὴν Coranto⁴. Ὅθεν βλέπομεν, ὡς παρατηρεῖ ὁ γερμανὸς «καθηγητής, ὅτι μεταξὺ Γλαρέντσας καὶ Κορίνθου (Coranto) ἀναγκαιῶς «ἦδη τότε ὑπῆρχεν ὁ τόπος τῆς καλλιεργείας τῆς σταφίδος, περὶ τὰς Πά- «τρας καὶ τὸ Αἴγιον, ὅπου καὶ νῦν ἔτι προκόπτει.

Ἄλλ' ὁ κ. Ξένος ἀποφαίνεται, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, ὅτι ὁ κόλπος «τῆς Κορίνθου δὲν ὀνομάζετο Κορινθιακός ἀλλὰ τοῦ Λεπάντου. «Ὅτι ὀνομάζετο τοῦ Λεπάντου (Ναυπάκτου) εἶνε ἀληθέστατον, ἀλλὰ «καὶ τῆς Κορίνθου τινὲς ἐκάλουν αὐτὸν τὸν κόλπον. Ὁ Portacchi ἀ- «κμάσας κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα τὸν καλεῖ golfo di Coranto «καὶ Seno di Corinto⁵. Ὁ αὐτὸς Portacchi λέγει ὅτι ἡ Κόρινθος ἑκα-

¹ Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 163.

² Περὶ ἰταλῶν περιηγητῶν ὄρα Biografia e Bibliografia dei viaggiatori ita- «liani τοῦ Pietro Amato di S. Filippo ἐκδοθὲν ἐν Ρώμῃ 1881—1882 καὶ Al- «cuni viaggiatori eruditi Veneziani poco noti τοῦ Ἰακώβου Morelli ἐκδοθὲν ἐν «Βενετίᾳ τῷ 1803.

³ Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη κτλ. σελ. 254.

⁴ Πολλοὶ συγγραφεῖς καὶ περιηγηταὶ ὀνόμαζον τότε τὴν Κόρινθον Coranto καὶ «σπανίως Corinto. Καὶ εἰς τὰ ἀρχαιοφυλακεία Ζακύνθου ἀπηντήσαμεν Coranto,

⁵ *Le isole più famose del mondo*, Venezia 1590, σελ. 75, 181.

λείτο Corinto, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἡμέρας του Coranto, προπαροξύτονον¹. Ὡς πρὸς τὴν προφορὰν Coranto ὁμοιάζει πολὺ καὶ τὸ ἀγγλικὸν Curreant, ὀνομασία τῆς σταφίδος.

* *

Καὶ ἄλλαι ἀποδείξεις περὶ τοῦ ὀνόματος κορινθιακῆ σταφίδος.

Ἐγγραφον τοῦ 1499 μνημονεύει ὅτι τὸ 1420 πλοῖον ἀναχωροῦν ἐκ Γλαρεντζας, ἔχον 50 σάκκους ἀσταφίδος² τῆς Κορίνθου καὶ 18 ἐπαρχιῶν, ἐναυάγησεν. Ἐτερον ἔγγραφον τοῦ 1502 λέγει ὅτι ὁ ἔμπορος Δ' Ἀγκώνας ἀρνεῖται νὰ πληρώσῃ τὴν συμφωνηθεῖσαν τιμὴν, διότι τὸ λιανορροῶγι δὲν εἶνε τῆς Κορίνθου. Τῷ 1522 ἐπυρπόλησαν «τὸ ἤμισυ δύο ἐτῶν φυτείας ἕως ρίζας δέκα ἀπὸ τὰ νέα κλήματα τῆς ἐπαρχίας Κορίνθου λεγόμενα ἀσταφίδα ἢ λιανορροῶγι». Ὁ δρᾶστης κατεδικάσθη εἰς θάνατον, ὁ δὲ εὐγενὴς Σουριάνος (nobile Surian)³, εἰς ἐξορίαν. Ἡ ἐνετικὴ διοίκησις καὶ ἐν αὐτῇ τῇ παρακμῇ αὐτῆς ἠσθάνετο τὸ καθήκον καὶ ἐγνώριζεν ὅτι ἡ δικαιοσύνη κεῖται ὑπεράνω πάντων. Οἱ εὐγενεῖς ἦσαν αὐστηροὶ τηρηταὶ τοῦ καθήκοντος ὅταν ἀνῆρχοντο καὶ εἰς τὰ ἀνώτατα τῆς πατρίδος των ὑπουργήματα. Ὁ δόγης Φραγκίσκος Μοροζίνης εἶπεν εἰς τὸν υἱὸν του, ὅστις κατεδικάσθη εἰς φυλακὴν καὶ ἐξορίαν εἰς Κρήτην: Ὑπαγε καὶ ὑπάκουσε εἰς τοὺς νόμους· καὶ ὁ Ἀνδρέας Μοροζίνης ὡς δικαστικὸς ἄρχων ἐζήτησε τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ του, διότι ἠσπᾶσθη γυναῖκα καὶ τῆς ἐκλεψε πολὺτιμόν τι ἀντικείμενον⁴.

Τῷ 1502 ἡ ἀρμοδία ἀρχὴ διέταξε νὰ φύγῃ τοῦ λιμένος Ζακύνθου πλοῖον πλήρες ἀπὸ uva secca minuta, ossia passulo della provincia di Coranto, ἕνεκα τοῦ θανάτου ναύτου⁵. Καὶ ἐν Ἑνετίᾳ ὠνομάζετο ἐνίοτε passulo ἢ σταφίς⁶. Ὁ δεινὸς δὲ τῆς Ἰταλίας ἐπιστήμων καὶ ποιητὴς Redi τὴν σταφίδα καλεῖ passulo di Corinto.

Ἐκτὸς τῶν ἐγγράφων ἔχομεν καὶ τὸ ἐξῆς τραγοῦδι τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος ἴσως:

¹ Αὐτ. σελ. 102.

² Εἰς τὸν Κώδικα τῆς μονῆς Σπηλαιωτίσσης Ζακύνθου κατὰ τὸ 1587 εἶδομεν «ἕνα πινάκιον ἀσταφίδων» καὶ εἰς ἄλλα συμβόλαια ἀσταφίδα γράφεται.

³ Ἡ ἀπόφασις δὲν ἀναφέρει τὴν πατρίδα.

⁴ Πρβλ. P. Molmenti, *I. Bandi e i Banditi della Repubblica di Venezia*, ἐν τῇ Nuova Antologia τόμ. XLVI, 1893.

⁵ Filze Sanità, Ἀρχαιοφυλακεῖον.

⁶ B. Checchetti *Saggio sui prezzi delle Vettovaglie e di altre merci in Venezia*, Venezia 1874, σελ. 12.

«Σ' οὐλαῖς ταῖς χώραις τοῦ Μωρητᾶ εὐρέθηκα γιὰ χρόνια,
Μὰ σὰν τῆς Κόρινθος γλυκειά, μαύρη καὶ σοὶ σταφίδα,
Μαύρη δὲν εἶδα πουθενά, ἂν κ' ἄλλαις μαύραις εἶδα,
Στὴ Πάτρα δὲν ἐξάνοιξα καὶ οὔτε στὴ Βοστίτζα.
Κ' ὠραῖαις γυναῖκες πουθενά καὶ μιὰ δὲν εἶδα ἀκόμη,
Στὴ ὁμορφιά σὰν ταῖς Σμυρνηαῖς, σὰν ταῖς Σμυρνηαῖς ἀφράτη.
Τὴ Θάσω ἀγάπησα κ' ἐγώ, κ' ἐγίνηκε δική μου,
Γιὰ χρόνια δεκατέσσαρα, μὲ τοῦ σκυλιοῦ τὴν πίστι.
Τὴ σκληρὰ Μάρω, ἄλλη Σμυρνηά, ἀγάπησα τοῦ κάκου,
Καρδιά δὲν εἶχε, σὰν ἐσέ, σκληρόπικρη Τζαντιότα,
Τῆς Βενετιάς καλὴ Θεά, μὰ Σατανᾶς γιὰ μένα.
Σταφίδα ἀπὸ τὴ Κόρινθο θὰ φάω ὅποτε θέλω
Μὰ σὰν τὴ Θάσω τὴ Σμυρνηά δὲν θὲ ναῦρῶ ποτέ μου.

Ἄντέγραψα ταῖς 2 γενναρίου 1599, Α. Αὐλωνίτης ἀπὸ χωρίον Ἁγίου Δημητρίου, ὁ ἀνεψιὸς του Ἀνδρέας τὸ ἀντιγράψω διὰ ἐνθύμησιν, 1698».

Ἐξ ὧν τούτων φαίνεται ὅτι ἡ σταφίς ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνας ὠνομάζετο Κορινθιακὴ καὶ ὅτι ἡ τῆς Κορίνθου ἐθεωρεῖτο καλλιτέρας ποιότητος, ὡς σήμερον τῆς Βοστίτσας· τούλαχιστον τότε τινὲς εἶχον τὴν ἰδέαν ταύτην, ἐξ ὧν καὶ ὁ ποιήσας τοὺς ἀνωτέρους στίχους. Ἐπίσης παρετήρησε βεβαίως ὁ ἀναγνώστης ὅτι οἱ πλεῖστοι ἔγραφον ἐκ τῆς ἐπαρχίας Κορίνθου. Ὡστε ἀποδεικνύεται ὅτι τότε δὲν ἐθεώρουν τὴν περὶ τὴν πόλιν Κόρινθον ἕκτασιν καλλιεργημένην ἐκ σταφίδαμπέλων, ἀλλὰ τὴν ἐπαρχίαν δῆλα δὴ τὴν Κορινθίαν καὶ οὐχὶ τὴν Κόρινθον. Ἡ Κοινότης Ζακύνθου τῷ 1602 ἔγραφε, πρὸς τὴν κεντρικὴν τῆς Ἑνετίας κυβέρνησιν, σὺν ἄλλοις ὅτι «τῆς Ζακύνθου ἢ σταφίς μετεφυτεύθη ἐκ τῆς μεγάλης ἐπαρχίας τῆς Κορίνθου καὶ διὰ τοῦτο οἱ Ἁγγλοὶ τὴν ὀνομάζουσι Κόρινθο», κατὰ γράμμα δέ': «Gran provincia di Corinto dove fu trasportato questo benedetto impianto al Zante, dal qual loco havuto la denominatione che detti Inglesi lo chiamano Corinto».

Ποῖα εἶνε τὰ ὅρια, τὰ ὅποια ἔδιδον εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κορινθίας τὰ ἔγγραφα ἢ οἱ συγγραφεῖς τῶν περιηγήσεων;

Ὁ Portacchi², ὅστις ἦτο ἐκ τῶν διακεκριμένων τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ μεταξὺ τῶν Ἰταλῶν γεωγράφων, ἱστορεῖ ὅτι ὁ ποταμὸς Ἀσωπὸς ρεεῖ

¹ Atti Consiglio della Communità, Ἀρχαιοφυλακεῖον.

² «Envi il fiume Asopo, che scendendo dal monte Gronio passa per mezzo la provincia di Corinto et va nel golfo di Patras».

(*Le Isolo più famose del mondo* σελ. 102).

ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐπαρχίας Κορίνθου. Τῷ 1622 ἀφίκετο εἰς Ἰθάκην ὁ μοναχὸς Παρθένιος ἐρχόμενος ἐκ Πατρῶν καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ὑγειονομείου ἀναφέρει ὅτι ἡ πατρίς του εἶνε τὰ Ἐξαμίλια τῆς ἐπαρχίας Κορίνθου. Τῷ 1696 ὁ Ἀνδρέας Μωραΐτης ἐξ Ἀμπελοβουνίου, μικρᾶς τοποθεσίας ἀπεχούσης δύο μίλια περίπου τοῦ ποταμοῦ Ἀσωποῦ τῆς ἐπαρχίας Κορίνθου, ἀπέβησε λοιμὸβλητος ἐν τῷ λιμένι τῆς Ἰθάκης Βαθεῖ, ἐντὸς ἐμπορικοῦ πλοίου¹. Τῷ 1690 ὁ Δ. Μωραΐτης παραχωρεῖ διὰ χρέος εἰς τὸν Καραβίαν ἕκτασιν γῆς εἰς τὴν Ἰσθμιακὴν χώραν ἣν οἱ πρόγονοι αὐτοῦ εἶχον κατάφυτον ἐκ σταφιδαμπέλων, αἵτινες ἐνεκα τῶν πολέμων κατεστράφησαν καὶ ἔκτοτε ἔμεινε χέρσος, ἀλλὰ ὁ Καραβίας δὲν τὴν δέχεται ὡς ἀδυνατῶν νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κορίνθου².

Ἐκ τῶν ἀνωτέρων βεβαίως καταφαίνεται, ὅτι διὰ *gran provincia* ἢ ἀπλῶς *provincia di Corinto*, ἐθεώρουν οὐχὶ τὴν Κόρινθον ἀλλὰ τὴν ἐπαρχίαν Κορινθίας, ἥς τὰ ὄρια ἐκτείνονται μέχρις ἀρκετοῦ διαστήματος τοῦ Κορινθιακοῦ Κόλπου, κατὰ τι δὲ καὶ τοῦ Σαρωνικοῦ. Ἐν τῷ μέσῳ ἔρρεεν ὁ Ἀσωπὸς καὶ συμπεριελαμβάνετο εἰς αὐτὴν μέρος τῆς ἰσθμιακῆς χώρας. Λοιπὸν ἐκ τῶν μέχρι τούδε εὑρεθέντων ἐγγράφων πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς πατρίς τῆς σταφίδος ἡ Κορινθία, δούσα τῷ εὐεργετικῷ τούτῳ καρπῷ καὶ τὸ ὄνομα κορινθιακή, διότι ἐν τῇ μεγάλῃ ταύτῃ ἐπαρχίᾳ (*provincia*), κατὰ τὰ ἐγγραφα, ἰδίως ἐκαλλιεργεῖτο καὶ τούτου ἐνεκα οἱ Ἄγγλοι τὴν ὠνόμασαν *Currant*, ἐκ τοῦ *Coranto*, ὡς τότε ἐκάλουν τὴν Κόρινθον ἢ μᾶλλον τὴν Κορινθίαν. Τὰ ἐγγραφα, ἅπερ σώζονται εἶνε πολὺ προγενέστερα τῶν περιηγητῶν, οὓς ἀναφέρει ὁ κ. Ξένος καὶ ἡ σταφίς ἐν τῇ Πελοποννήσῳ πολλὰς περιπετείας ἔλαβεν, ὡς

¹ Filze Sanità, Ἀρχιεποφυλακεῖον Ἰθάκης. Τὸ ἀρχιεποφυλακεῖον Ἰθάκης εὐρίσκειται ἐν κακῇ καταστάσει. Μόνον τάξις τις ὑπάρχει εἰς τὰ συμβόλαια, βαπτιστικὰς πράξεις καὶ δικαστικὰ νέα. Πάντα τὰ λοιπὰ δικαστικὰ ἐγγραφα καὶ ἰδίως τὰ ἐνετικά, εὐρίσκονται εἰς ἑλενηνὴν κατάστασιν καὶ τεθειμένα εἰς τρόπον ἀδύνατον πρὸς μελέτην. Ἐν τῷ μέσῳ τοιαύτης Βαβυλωνίας ὀλίγον ἠδυνήθημεν νὰ μελετήσωμεν, ἂν καὶ μετέβημεν εἰς τὴν Ἰθάκην μὲ σκοπὸν νὰ γράψωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς νήσου ταύτης ἐπὶ Ἐνετοκρατίας. Τὸ ἀρχιεποφυλακεῖον τοῦτο εἶνε πάντοτε κεκλεισμένον καὶ ὁ ἀντιγραφὸς κ. Σ. Ματαράγκας τὸ ἀνοίγει μόνον ὅταν ἔχη νὰ ἀντιγράψῃ τι. Εὐτυχῶς ὁ νέος οὗτος Ματαράγκας εἶνε λίαν φιλότιμος καὶ ἱκανὸς καὶ διέθεσε τὸ ἀρχιεποφυλακεῖον εἰς τὰς διαταγὰς ἡμῶν, διὸ καὶ δημοσίᾳ τὸν εὐχαριστοῦμεν. Ἐμάθομεν ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἔχει διωρισμένον διὰ τὸν τύπον ἓνα βοηθὸν διευθύνοντα. Εἶνε καιρὸς νὰ σκεφθῇ ἡ Κυβέρνησις σοβαρῶς διὰ τὰ ἀρχιεποφυλακεῖα τῆς Ἑπτανήσου.

² Carte diverse, Ἀρχιεποφυλακεῖον Ἰθάκης.

κατωτέρω θέλομεν ἴδει. Συνεπῶς ὁ Πάρης δὲν ἀπέχει τῆς ἀληθείας εἰπὼν περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς σταφίδος Κορινθιακῆς τὰ ἐξῆς : «Τὸ «ὄνομα βεβαίως ἐκ τῆς μιᾶς μετηνέχθη εἰς τὴν ἑτέραν, ἀλλὰ συνέβη τὸ «ἐναντίον ἀφ' ὅτι φαντάζεται ὁ κ. Ξένος. Ἡ ὀνομασία ἢ ἐν τῇ δεκάτῃ «τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι ἤδη ἀποδεδειγμένη τῆς *uva passa di Coranto*, παρὰ μὲν τοῖς Ἄγγλοις ἐβραχύνθη εἰς *Currant*, παρὰ δὲ τοῖς «κατοικοῖς Κάτω Χωρῶν εἰς *Corantken*¹ καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο μετηνέχθη «ἔπειτα εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὡς καὶ εἰς τὴν Γερμανίαν, εἰς τὸ Ριβίσιον. «Πρὸς τούτοις δὲ ἐν τισὶ Γερμανικαῖς χώραις, κατὰ τὸ λεξικὸν τοῦ «Crimm, ὁ θάμνος τοῦ ριβισίου λέγεται Κορινθιακὸν δένδρον»².

Ὁ Πάρης προσέτι λέγει, ἀγνοῶν τὰ ἐγγραφα τὰ σώζόμενα ἐν τοῖς ἐνταῦθα ἀρχείοις : «Ἐπειδὴ ἐκαλεῖτο κορινθιακή, ὄνομα, ὕπερ ἐπαρκῶς δικαιολογεῖται διὰ τῆς ἐξαγωγῆς τοῦ καρποῦ ἐκ τοῦ κόλπου τῆς «Κορίνθου, συνεπέραναν ἀπερισκέπτως ὅτι τὸ κλημα ἄλλοτε ἦτο ἐγγώριον ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ. Πᾶσαι αἱ προκείμεναι μαρτυρίαι ἐκ τῆς ΙΗ' «καὶ ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος περιορίζονται εἰς τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι δὲν «ὑπάρχει ἐκεῖ πλέον ἡ κορινθιακή σταφίς, ἀναγκαιῶς ὅμως ἄλλοτε «ἐφύετο. Πραγματικῶς δὲ οὐδεὶς εἶδεν αὐτὴν ἐκεῖ. Ἡ ἐξέτασις τῶν «πηγῶν ἄγει με εἰς τὴν ἀκράδαντον πεποίθησιν, ὅτι ἡ σταφίς οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἐπὶ τῆς Νάξου, οὐδέποτε ἐπὶ τοῦ Κορινθιακοῦ Ἰσθμοῦ, «ἀλλὰ τὴν πατρίδα αὐτῆς πρέπει νὰ ζητῶμεν ἐντὸς τῶν ὄριων, ἐν οἷς «καλλιεργεῖται ἐπιτυχῶς καὶ νῦν ἐν Ἀχαΐᾳ. Ὅλη δηλαδὴ ἡ διήγησις «περὶ τῆς μεταγενεστέρως εἰσαγωγῆς τῆς σταφίδος εἰς τὴν βορειοδυ- «ατικὴν Πελοπόννησον ἀναιρεῖται ἀποχρῶντως δι' ἀκριβῶν μαρτυριῶν, «αἵτινες ἐγγυῶνται τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς ἐν ταύτῃ τῇ χώρᾳ εἰς πολὺ «ἀρχαιοτέρους χρόνους»³.

Ὁ σοφὸς καθηγητὴς, πρὸς δὲν ἡ Ἑπτάνησος πρέπει νὰ διαφυλάττῃ μνήμην εὐγνωμόνα διὰ τὰς καλὰς περὶ Κερκύρας, Λευκάδος, Κεφαλληνίας, Ἰθάκης καὶ Ζακύνθου πραγματείας⁴, νομίζει ἀπερίσκεπτον συμπέρασμα ὅτι τὸ κλημα ἄλλοτε ἦτο ἐγγώριον ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ ἔπειτα λέγει ὅτι ἀναγκαιῶς ἄλλοτε θὰ ἐφύετο ἐκεῖ. Ἄλλ' ἡμεῖς

¹ Gemma Vocabulorum ὑπὸ Jac. de Breda, Beventer 1500, ἀναφερόμενον ἐν L. Dieffenbach. Novum glossarium latino-germanicum mediae et infimae aetatis. Frankfurt 1867, 387 α.

² Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη σελ. 255.

³ Αὐτόθι σελ. 253.

⁴ Πάντα ἐδημοσιεύθησαν τὸ πρῶτον ἐν τῷ περισπούδαστῳ Geographische Mitteilungen τοῦ Petermann. Ἐν Γόθᾳ.—Τῶν μελετῶν τούτων ἡ ἀτυχέστερα εἶνε ἡ τῆς Ζακύνθου.

διὰ τὰ ἡμεῖθα εἰλικρινεῖς, ἐκτὸς τοῦ ἀνωτέρω ἀποσπάσματος τῆς μεταφράσεως τοῦ ἐλλογιμοῦ κ. Α. Γ. Παπανδρέου, καταχωρίζομεν ἐπὶ λέξει καὶ τὸ σχετικὸν κείμενον : Aus dem Namen der Korinthen, welcher durch die Ausfuhr der Fracht aus dem Golf von Korinth ausreichend gerechtfertigt wird, hat man voreilig geschlossen dass die Rebe ehemals auf dem Isthmus heimisch gewesen sei. Alle vorliegenden Zeugnisse aus dem 18 und 17 Jahrhundert beschränken sich auf die Versicherung, die Korinthe sei dort nicht mehr zu finden, sie müsste aber ehemals dort gewachsen sein. Wirklich gesehen hat sie dort niemand. Mich führt die Prüfung der Quellen zu der festen Ueberzeugung, dass die Korinthe niemals in Naxos, niemals auf dem Korinthischen Isthmus vorhanden gewesen ist, sondern ihre Heimat innerhalb des Bereiches zu suchen ist, in welchem sie noch heute mit Erfolg angebaut wird, in der Landschaft Achaja κτλ.¹

Τὰ μέχρι τοῦδε γνωστά ἡμῖν ἔγγραφα μαρτυροῦσι τὸ ἐναντίον, δηλαδὴ ὅτι ἡ πατρίς τῆς σταφίδος πρέπει νὰ εἶνε ἐντὸς τῆς ἐπαρχίας Κορινθίας καὶ οὐχὶ ἐν Ἀχαΐᾳ, ὡς ἀποφαίνεται ὁ πολὺς Πάρτρς. Πιθανὸν ἔγγραφα ἄγνωστα μέχρι τοῦδε νὰ κατατάξωσι μεταξύ τῶν προφητῶν τὸν φιλόπονον καὶ πολυμαθῆ Γερμανὸν καθηγητὴν.

*
* *

Κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα ἡ σταφιδάμπελος ἦτο πολὺ διαδεδομένη ἐν Πελοποννήσῳ. Ὁ φραγκισκανὸς μοναχὸς ἐξ Ἰρλανδίας Λουκάς Wadding ἐν τοῖς χρονικοῖς τοῦ τάγματος αὐτοῦ² δημοσιεύει ἐπιστολὴν καρδιναλίου σταλεῖσαν τῷ 1459 πρὸς μοναχόν, ἐν ᾗ ἀναφέρει, σὺν ἄλλοις ὅτι ἡ Πελοπόννησος τότε ἐν μεγάλῃ ἀφθονίᾳ παρήγαγε αἶτον, οἶνον, κρέας τυρόν μαλλία, βάμβακα, λῖνον, μέταξαν, πρινοκόκκιον (chrenissimum), μικρόρραγας σταφίδας, δι' ὧν κατασκευάζεσθαι βαφὴν (uvas passas parvas per quas fit tinctura)».

Τῷ 1502 ὁ Δημήτριος Δράκας, ἐκ Πατρῶν, ἔγραφε, διὰ τῆς ἀρμοδίας ἀρχῆς, πρὸς τὴν ἐν Ζακύνθῳ κυβέρνησιν ὅτι «... εἶμαι ὀγδοήκοντα ἐτῶν καὶ ἀδύνατον νὰ ἐργασθῶ· νέος ἀνεχώρησα ἐκ Ζακύνθου ἕνεκα αὐτῶν πονηρῶν χρόνων, ἀνεχώρησα καὶ ἐγὼ ὡς ἔπραξαν οἱ πλείστοι τῆς αἰτίας αὐτοῦ τότε νήσου. Εἰς τὴν Πελοπόννησον τότε εἶνε ἀδύνατον νὰ

¹ *Kephallenia und Ithaka*, ἐν Gotha 1890, σελ. 100—101.

² *Annales Fratrum Minorum Lugduni* 1648, τόμ. VI.

αμείνω, ἀφοῦ ἀπεβίωσεν ἡ σύζυγός μου... Μετὰ τὴν ἀναχώρησίν μου αἰς Πάτρας καὶ Γλαρέντσαν, εἰργαζόμενη ὅλην τὴν ἡμέραν, ἀλλὰ ὀλίγον ἐκέρδιζον... Ἔλαβον τὰ ὄπλα ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν πολλάκις... Ἐτέλος ἐσκέφθην νὰ γίνω γεωργός, καθότι ἡ τέχνη αὕτη πολὺ ἐτιμᾶτο αὐτότε... Πρῶτον ἐκαλλιέργουν κλήματα ἀμπέλου, πολὺ καλλίτερα ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς Ζακύνθου, δηλαδὴ ἔσκαπτον ὁμοῦ μὲ ἄλλους. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἔμαθον καὶ τέλος ἔγεινα πολὺ ἐπιτήδειος εἰς τὴν τέχνην ταύτην. Νέος πόλεμος κατέστρεψεν ὅλην τὴν φυτευμένην ἔκτασιν αὐτῶν ἀμπέλων τοῦ κυρίου μου καὶ ἔπειτα μετέβην εἰς κτῆμα Γάλλου, ὅστις εἰς μίσθωσιν τὸ εἶχε λάβῃ καὶ ὅπου ἐκαλλιεργεῖτο νέον διὰ τὴν ἀπατρίδα μας Ζακύνθον εἶδος ἀμπέλου, μετὰ μικρῶν ραγῶν μελανῶν, ἣτις ἐδῶ ἔχει πολλὰς ὀνομασίας, ἦγον ἀσταφίδα, σταφίδα, Κόρινθο, ἀλιανορῶγι, λιανοστάφυλο, κηροστάφυλο, οὔβα-πάσσα, πάσουλο, οὔβα-πάσουλα (astafida, stafida, Corinto, lianoroi, lianostafili, microstafili, uva passa, passulo et uva passula). Εἶνε γλυκύτατος ἀκαρπός, ὁ ὁποῖος λαμπρὰ τρώγεται μετὰ ἄρτου καὶ εἶνε θρεπτικὸς τὸν χειμῶνα ἰδίως, ὅταν οἱ πτωχοὶ ἐξ αὐτοῦ τρέφονται. Χρησιμεῖε διὰ ἀβαφὴν εἰς τὸ ἐξωτερικόν καὶ διὰ τοῦτο δὲν τιμᾶται πολὺ ἀπὸ τοὺς ξέανους. Τὸ εἶδος τοῦτο εἶνε ἀφθονον. Εἰς τὴν καλλιέργειαν καὶ ἐτοιμασίαν (zappare et preparation) τῆς σταφίδος (uva passa) κατεγεινόμενην μέχρι τοῦ παρελθόντος ἔτους, ὅποτε ἀσθένεια μὲ ἠνάγκασε νὰ ἀμὴ δυνηθῶ νὰ ἐργασθῶ πλέον. Τὰ ὀλίγα χρήματα, τὰ ὁποῖα εἶχον, ἄλλα τὰ ἐδαπάνησα ἕνεκα τῆς πολυχρονίου ἀσθενείας τῆς γυναικὸς μου καὶ τοῦ θανάτου τῆς ἰδίας. Νὰ ζητήσω τὴν ἐλεημοσύνην μεταξύ ξέανων δὲν καταδέχομαι, οὐδὲ καταδέχεται ἡ εὐσπλαγχνὸς Βενετία, διὰ τοῦτο ζητῶ παρ' ὑμῶν³.....»

Κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον καὶ ἐν Πάτραις ὑπῆρχε σταφίς⁴ καὶ ἐπωλεῖτο⁵. Ὅμως ἕνεκα τῶν συχνῶν θηρώσεων, τῶν πολλῶν αἱματηρῶν πολέμων, τῶν καταστροφῶν καὶ ἄλλων δεινοπαθημάτων, ἡ Πελοπόννησος καὶ ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς ἰσημέραι παρήκμαζον, πολλοὶ δὲ τῶν κατοίκων ἐζήτουν ἀλλαχοῦ καταφύγιον. Συνεπῶς καὶ ἡ καλλιέργεια τῶν κτημάτων δὲν ἠδύνατο νὰ εἶνε ἐν ἀνθηρᾷ καταστάσει καὶ πολλὰ μέρη ἐγένοντο χέρσα ἐκ τῶν πολέμων. Αἱ ἐν τῷ Ἰονίῳ νῆσοι, οὔσαι ἐλευθεραὶ ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν Ἑνετίαν, προσεπάθουν νὰ ἔχωσι τὸ μονοπώλιον, ὡς καὶ συνέβη ὅταν ἡ σταφίς ἤρξατο καλλιεργουμένη ἐπιτυχῶς

¹ Domande et Dispacci, Ἀρχαιοφυλακεῖον ὑπὸ τὰ Δικαστήρια.

² Σάβα, Μνημεῖα Ἑλληνικῆς ἱστορίας τόμ. V, σελ. 13, 26.

³ Filze Sanità et Dogana, Ἀρχαιοφυλακεῖον.

ἐν Ζακύνθῳ ἰδίως, καὶ ἀκολούθως ἐν Κεφαλληνίᾳ. Κατωτέρω θὰ ἱστορήσωμεν τίνι τρόπῳ αἱ ἐγχώριοι καὶ ἐνετικαὶ ἀρχαὶ διενήργουν τὴν καταστροφὴν τῆς καλλιέργειας τῆς σταφίδος παρὰ τοῖς γείτοσιν ὑποδούλοις ἀδελφοῖς. Ἐν τούτοις παρέχωμεν τώρα σαφῆ τινὰ ἰδέαν τῆς ἐν τῇ τουρκοκρατούμενῃ Ἑλλάδι καταστάσεως τῆς σταφίδος κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος.

Τῆ 27 Νοεμβρίου τοῦ ἔτους 1775 ὁ Ἄγγελος Rosalem γενικὸς πρόξενος τῆς Ἑνετίας ἐν τῇ ὑποτεταγμένῃ εἰς τὴν Τουρκίαν Ἑλλάδι, ἀλλ' ἐν Πάτραις διαμένων, πληροφορεῖ τὴν Κυβέρνησιν του ὅτι ἕνεκα τῆς σταθερᾶς καταναλώσεως τοῦ σταφιδοκάρπου καὶ τοῦ μεγίστου κέρδους τῶν Πελοποννησίων, ἐνεψυχώνοντο οἱ Στερολλαδίται νὰ καταγίνωνται εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς σταφίδος, ὑπερπηδῶντες διὰ τῆς φιλοπονίας ἐνίοτε καὶ αὐτὰς τὰς δυσχερείας τῆς φύσεως (*superando talvolta le difficoltà della natura de'siti*). «Εἰς τὰς Πάτρας, ἐπὶ ἀλέξει ἔλεγεν ὁ πρόξενος, εἰς τὰς Πάτρας καὶ εἰς τὰ περιχώρα αὐτῶν ἀκατὰ τὸ ἔτος τοῦτο καίτοι ἦτο περιορισμένη ἡ συγκομιδὴ, ὁ καρπὸς ἔφθασε μέχρι τριῶν περίπου ἑκατομμυρίων καὶ ἠγοράσθη ὅλος ἀπὸ γάλλους ἐμπόρους ἀντὶ πενήτηκοντα καὶ πέντε γροσίων τὴν χιλιάδα, ἀεζαιρουμένου τοῦ δασμοῦ καὶ τοῦ δικαιώματος τοῦ Προξενείου, ἀπερ αἶνε εἰς βᾶρος τοῦ ἀγοραστοῦ. Ἐκ τῶν ἐφετεινῶν φορτώσεων φαίνεται ὅτι ἡ Γαλλία ἤρχισεν ἀριστον ἐμπόριον (*ottimo commercio*) μετὰ τῆς Ὀλλανδίας, ὅπερ ὠφελεῖ μὲν τοὺς ἐνταῦθα κατοίκους, ἀλλὰ προαξενεὶ ζημίαν εἰς τὰς νήσους καὶ, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, προσεχῶς καὶ ζημίαν εἰς τὰ εἰσοδήματα τῆς πολιτείας. Ἀξιοπαρατήρητος εἶνε ἡ αὐξήσις τῆς παραγωγῆς εἰς τὴν Βοστίτζαν, Ἀκράταν καὶ Κόρινθον, ἔνθα τὴν δυσκολίαν τοῦ ἐδάφους καταπολεμοῦσι διὰ τῆς ἐργασίας καὶ οὕτως ἡ συγκομιδὴ ἔφθασε μέχρι τοῦ ἐνὸς καὶ ἡμίσεος ἑκατομμυρίου!» Ἐξηκολούθει εἶτα γνωρίζων εἰς τὰς ἀρχὰς ὅτι εἰς τὸ Αἰτωλικὸν δὲν θὰ αὐξήσῃ ἡ παραγωγὴ τῆς σταφίδος, ἕνεκα τῆς περιορισμένης ἐκτάσεως, τὸναντίον δὲ θὰ αὐξήσῃ εἰς τὴν Ναύπακτον, τὴν Βιτρινίτζαν, Ξίταν καὶ Λάρσον μέσῃ τῆς Ρούμελης, ἔνθα ἀφ' ἐνὸς τὸ ἔδαφος ἦτο προσφύεσ εἰς καλλιέργειαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ κάτοικοι μιμούμενοι τοὺς Πελοποννησίους, κατὰ πολὺ εἰργάζοντο. Τῷ 1774, ἕνεκα τῶν περιστάσεων, ὁ Ἑνετὸς πρόξενος παρενέβαλλεν ἐμπόδια καὶ οὕτω τὰ πλοῖα δὲν διηθύνοντο εἰς τὰ παράλια τῶν ὑπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς χωρῶν, ἡ δὲ τιμὴ τῆς σταφίδος ἔφθασεν εἰς γρόσια 44 τὴν χιλιάδα εἰς Πάτρας καὶ Βοστίτζαν.

Τῷ 1775 ἡ τιμὴ ἦτο εἰς τὰς Πάτρας γρόσια 55 καὶ εἰς τὰ ἄλλα

μέρη τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου μόνον 50. Τῆ 3 Ἰουλίου τοῦ ἔτους 1782 οἱ σύνδικοι Ζακύνθιοι Ἰωάννης Βαρβιάνης, Κάρλος Βολτέρρας καὶ Ἀναστάσιος Καρρέρ δι' ἐγγράφου αὐτῶν πρὸς τὸν ἐν λόγῳ πρόξενον τῆς Ἑνετίας καὶ πρὸς τὸν πρόξενον τῆς Ὀλλανδίας Γεώργιον Paul, ἔτι ἐν Πάτραις διαμένοντα, ζητοῦσι περὶ τοῦ παραγομένου ἐν τῇ ὑπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς Ἑλλάδι σταφιδοκάρπου πληροφορίας. Ὁ μὲν ἀπαντᾷ τῆ 25 Ἰουλίου καὶ αὐθις τῆ 5 Σεπτεμβρίου, ὁ δὲ τῆς Ὀλλανδίας τῆ 26 Ἰουλίου καὶ αὐθις τῆ 12 Νοεμβρίου, στέλλοντες ἀμφοτέροι εἰς τὴν Ζακυνθίαν κοινότητα τὰς ἐξῆς πληροφορίας. Ἐν τῇ περιοχῇ (*distretto*) Πατρῶν, ὅταν ὁ καιρὸς εἶνε εὐνοϊκός, ἀνέρχεται τὸ ποσὸν τοῦ παραγομένου σταφιδοκάρπου εἰς τέσσαρα ἑκατομμύρια, ἀλλ' ἕνεκα τῶν νέων φυτειῶν, τάχιστα ἢ ἐσοδεῖα θὰ αὐξήσῃ κατ' ἄλλα δύο ἑκατομμύρια. Εἰς τὰς περιοχὰς Βοστίτζης καὶ Ἀκράτας ἢ συγκομιδὴ ἦτο ἐνὸς ἑκατομμυρίου καὶ διακοσίων χιλιάδων, ἄνευ ἐλπίδος αὐξήσεως. Εἰς τὴν Κόρινθον ὑπερέβαινε τὰς τριακοσίας χιλιάδας καὶ τάχιστα θὰ ἔφθανε τὰς τετρακοσίας. Εἰς Ναύπακτον, Κύζελι καὶ Βιτρινίτζαν τῆς Ρούμελης παρήγοντο μόνον πεντακόσιαι χιλιάδες. Εἰς Μεσολόγγιον καὶ εἰς Γαστούνην χιλιάδες ἑκατόν. Ἡ τιμὴ πρὸ τοῦ πολέμου ἦτο 55—60 γρόσια τὴν χιλιάδα, ἀλλ' ὅτε ἔγραφον, δῆλα δὴ τὸ 1782, ἡ τιμὴ ἦτο γροσίων 28—30 τὴν χιλιάδα, ἕνεκα τῶν δυσχερειῶν τοῦ πολέμου. Οἱ κτηματῖαι, ἅμα τῇ πωλήσει τοῦ σταφιδοκάρπου, ἐπλήρωνον τὸν ἔγγειον φόρον, ἢ ὡς λέγουσι τὰ ἔγγραφα, τὸν *campodego*. Ὁ φόρος οὗτος ἦτο εἴκοσι παράδων κατὰ στρέμμα, διότι ἐξηροῦντο τῆς δεκάτης αἱ γαῖαι, ἔνθα ἐκαλλιιεργεῖτο ἡ σταφίς. Κατὰ τὴν ἐξαγωγήν οἱ ἀγορασταὶ ἐπλήρωνον δασμὸν εἰς τὸ τελωνεῖον τρεῖς τοῖς ἑκατόν καὶ ἄσπρα εἴκοσιν εἰς τὸν ζυγιστὴν.

Ὅταν οἱ ἀγορασταὶ ἦσαν ξένοι, ἐπλήρωνον τὰ δικαιώματα εἰς τὸ προξενεῖον. Τὸ αὐτὸ δικαίωμα ὑπεχρεοῦντο νὰ πληρώσωσιν καὶ ὅταν ἡ φόρτωσις ἐγένετο ἐπὶ ξένου πλοίου. Αἱ ἐκ Πελοποννήσου καὶ Στερεᾶς Ἑλλάδος ἐξαγόμεναι σταφίδες ἐστέλλοντο εἰς Τεργέστην, Λιβόρνον καὶ Μασσαλίαν, ἐνίοτε δὲ κατ' εὐθείαν εἰς Ἀγγλίαν καὶ Ὀλλανδίαν¹.

Κατὰ τὰς ἐπισήμους ταύτας πληροφορίας ἡ σταφίς ἐν τῇ δούλῃ Ἑλλάδι δὲν ἦτο μέγα εἰσοδήμα, ἀλλὰ τὰσιν εἶχε νὰ προαχθῇ ἡ παραγωγὴ, διὸ καὶ ἐφοβήθησαν αἱ ἐντόπιοι καὶ ἐνετικαὶ ἀρχαὶ τῶν νήσων ὧν τὰς ἐνεργείας ἐν οἰκείῳ τόπῳ θὰ ἱστορήσωμεν. Μεταξὺ τῶν Ἑπτανή-

¹ Filze Comunità 1700—1790, Registro lettere 1782—1785, Ἀρχαιοφυλακεῖον καὶ Σ. δὲ Βιάζη, «Ἡ σταφίς ἐν τῇ Τουρκοδουλωμένῃ Ἑλλάδι» ἐν Πελοποννήσῳ Πατρῶν.

σιών και τῶν γειτόνων ὑπῆρχε μέγας συναγωνισμός· και δικαίως ἐθαυ-
καλίζοντο ὑπὸ τῆς ιδέας νέων πελατῶν. Ἡ κατανάλωσις δὲν ἀνταπει-
κρίνετο εἰς τὴν παραγωγὴν. Ἦτο ἀνάγκη νέων φυτειῶν, ἐπαυξήσεως
μεγάλῃς τοῦ σταφιδοκαρποῦ. Ὁ συναγωνισμός οὗτος μεταξύ τῶν γει-
τόνων ἦτο πρὸ πάντων ἐπιζήμιος εἰς τὴν Ζάκυνθον, κέντρον τοῦ ἐμπο-
ρίου καὶ τόπου ἔθνῃς εὐδοκίμως ἡ σταφίς ἐκαλλιεργεῖτο καὶ σπουδαίως
ἐπολλαπλασιαζέτο, ὡς ἐν τῷ προσεχεῖ φυλλαδίῳ θέλομεν ἱστορήσει.

Σπυρίδων δὲ Βιάζης

Η ΤΕΧΝΗ

—Τ' οὐρανοῦ τὸ γαλάζιο τὸ χρῶμα,
Τὸ φεγγάρι ζωγράφισε ἀκόμα,
Νὰ φανῆ κάμε ἐμπρός σου ὁ Θεός·
Κι' ἀνοιξέ μου τὰ θεῖα μονοπάτια
Ὅπου κρύβουν 'ς τ' ἀνθρώπου τὰ μάτια
Τῆς ἀλήθειας τ' ἀκοίμητο φῶς,

Νὰ μπορέσω ἐμπροστά 'ς τὴν εἰκόνα
Λυπημένος νὰ γέρνω τὸ γόνα
Εἰς τὴν πάλῃ τῆς δόλιας καρδιάς.—
Ἔτσι λέει σ' ἓνα νιὸ καλλιτέχνη,
Π' ἀγαπᾷ καὶ λατρεύει τὴν τέχνη,
Ἐνας πλούσιος ξανθὸς βασιλιάς

Ὁ ἓνας φεύγει ἀπὸ κεῖ κι' ὁ ἄλλος μένει
Μὲ τὴν σκέψι βαθεῖα καρφωμένη
Ἐν τὸ πανί π' ὄλο ἀσπρίζει μπροστά·
Καὶ τὸ χέρι του ἐπάνω ἐκεῖ τρέχει,
Χαλιναίρι κανένα δὲν ἔχει,
Ὡσὰν ἄτι ποῦ νάχη φτερά.

Τρέχει τρέχει ἡ ψυχὴ τοῦ τεχνίτη
Ἀφ' τὸν ἓνα 'ς τὸν ἄλλο πλανήτη
Καὶ διπλώνει δειλὴ τὰ φτερά.
Θωρεῖ τ' ἄστρα, τ' ἀχνὸ τὸ φεγγάρι
Νὰ μὴν ἔχουν τὴν πρώτη τους χάρι,
Βλέπει ἐμπρός τους καπνὸ καὶ φωτιά.

Ὡσὰν εἶδε τὸν ἥλιο μπροστά της,
Χαμηλώνει σιγὰ τὰ φτερά της
Καὶ κυττάζει μὲ πόνο πικρὸ·
Πότε ἡ λύπη σκληρὰ τὴν πληγώνει,
Πότε τ' ἄσπρα φτερά της ἀπλώνει
Ὡς ποῦ φθάνει μπροστά 'ς τὸ Θεό.

Μὰ τὸ χέρι ποῦ δείχνει 'ς τὰ μάτια
Τ' οὐρανοῦ τὰ κρυφὰ μονοπάτια,
Ἐν τὸ πανί μαρμαρώνει μὲ μιὰ.
Ὡσὰν βόλι, ποῦ ἐνῶ τριγυρίζει
Καὶ πηδῶντας 'ς τ' ἀγέρι σφυρίζει,
Ἐν τὸ σημάδι βαρεῖα σταματᾷ.

Ὁ ξανθὸς βασιλιάς ἐκεῖ πηλαίνει.
Τῆ μορφὴ τοῦ τεχνίτη γραμμένη
Ἐν τὴν εἰκόνα μὲ πόθο κυττᾷ,
Μὰ θωρεῖ ξαπλωμένο 'ς τὸ χῶμα
Τὸ φτωχὸ του νὰ κείτεται σῶμα
Νεκρωμένο μὲ μάτια κλειστά.

Στέφανος Μαρτζώκης.

ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ ΚΑΙ ΠΑΡΟΙΜΙΩΔΕΙΣ ΦΡΑΣΕΙΣ ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ¹

147.

Ἄλογο μὴ διαλέξης τὴν ἀνοιχτὴν
οὐδὲ γυναῖκα τὴν λαμπρὴν. (Κυνουρίας)

Ὁμοίᾳ τῇ παρ' Ἀραβαντινῶ 49 καὶ Καββαδία, Α, 351. Ἡ πα-
ροιμία στηρίζεται ἐπὶ τῆς πείρας, διότι τὸν Μάιον τὰ ἄλογα ἀφίνονται
νὰ τρέφονται, αἱ δὲ γυναῖκες τὴν λαμπρὰν στολιζόμεναι φαίνονται
ὠραῖαι.

148.

Ἄλογο ποῦ σοῦ χαρίζουν
σ' τὰ δόντια μὴ τὸ κυττάζης. (Ἀνάφης)

¹ Συνέχεια· ἴδε φυλλάδιον 12 (Διγούστου).

Ὁμοία τῇ παρὰ Βενιζέλω Κ, 312:

Κάποιου χάριζαν γάιδαρο
καὶ τὸν κύτταζε σ' τὰ δόντια.

Ὁμοίαν παροιμίαν ἔχουσι καὶ οἱ Γάλλοι·
à cheval donné on ne regarde
point à la bouche.

149.

Ἄλωνάρης ἀλωνίζει
κι' Αὔγουστος ξεχωρίζει. (Ἀθηνῶν)

Λέγεται ἐπὶ τῶν ἐπικινδύνως νοσοῦντων, οἵτινες κατ' Αὔγουστον ἢ
ἀναλαμβάνουσι ἢ ἀπέρχονται εἰς τὴν αἰωνίαν μακκαριότητα.

150.

Ἄμ! αἶ, τόχω σ' τὴν ποδιά μου;... (Κυουριάς)

Ἐπὶ τῶν εὐκόλους θεωρούντων τὰς ἀπαιτήσεις των.

151.

Ἄμ' ἔπος, ἄμ' ἔργον.

Παροιμία ἀρχαία εἰσαχθεῖσα καὶ ἐν τῇ σημερινῇ γλώσσῃ ὁμοιάζει
πρὸς τὴν

Ἐν τῷ ἄμα καὶ τὸ θάμα.

Οἱ Γάλλοι λέγουσι

aussitôt dit aussitôt fait.

152.

Ἄμα καταιβῆ τὸ γαῖδοῦρι

ἀπὸ τὴν καρυὰ

ὅσο θέλεις δούλευε

(Λακεδαιμόνος)

Ἄντιθετος τῇ παρὰ Ζαφειροπούλω 154· λέγεται ἐπὶ τῶν ἀκαίρως τι
ποιούντων.

153.

Ἄμα λύσης τὸ σακκί

δὲ μαζεύουντ' οἱ καβοῦρι.

(Ζακύνθου)

Ἐπὶ τῶν ὀφειλόντων νὰ εἶνε προσεκτικοὶ καὶ οἰκονόμοι.

Κ. Νεστοριδης, γυμνασιάρχης.

Ἐπὶ τὴν διατριβὴν ἡ *Ἀτοκράτειρα Λιβία καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ Αὔγουστου*.
Ἐκ παραδρομῆς ἐτέθη εἰς τε τὸ προηγούμενον φυλλάδιον καὶ εἰς τὸ παρὸν τὸ
ὄνομα τοῦ κ. Χριστ. Σαμαρτσίδου ὡς μεταφραστοῦ, ἐνῶ τὴν μετάφρασιν ἐφι-
λοπόνησε χάριν τοῦ ἡμετέρου περιοδικοῦ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει λόγιος κ.
Φώτιος Δημητριάδης.